

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ імені М.В. ПТУХИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

2(18)

DEMOGRAPHY
AND SOCIAL
ECONOMY

2012

ДЕМОГРАФИЯ
И СОЦИАЛЬНАЯ
ЭКОНОМИКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 2 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 РОКУ

КИЇВ

Видавці та засновники: Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 12.01.2004 р. Перереєстроване 22.06.2012 р. (серія КВ №19037–7827 ПР) Державною реєстраційною службою України.

Згідно з постановою Президії ВАК України №01–05/01 від 10 лютого 2010 р. журнал “Демографія та соціальна економіка” включено до нового Переліку №17 наукових фахових видань.

Голова редакційної колегії: Е.М. Лібанова – акад. НАН України, д.е.н., проф.

Заступник голови редакційної колегії: С.І. Пирожков – акад. НАН України, д.е.н., проф.

Заступник голови редакційної колегії: В.В. Онікієнко – д.е.н., проф.

Відповідальний секретар: О.В. Макарова – д.е.н.

Члени редакційної колегії:

Власенко Н.С., Київ, Україна

Вишневецький А.Г., д.е.н., проф., акад. РАЕН,
м. Москва, РФ;

Гнибіденко І.Ф., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Гришнова О.А., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Гладун О.М., д.е.н., м. Київ, Україна

Деева Н.М., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Денисов А.Ф., к.і.н., м. Київ, Україна

Дмитренко Г.А., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Єріна А.М., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Заяць Т.А., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Карлін М.І., д.е.н., проф., м. Рівне, Україна

Колот А.М., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Кравченко І.С., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Курило І.О., д.е.н., м. Київ, Україна

Левчук Н.М., к.е.н., м. Київ, Україна

Лісогор Л.С., д.е.н., м. Київ, Україна

Малиновська О.А., д.н. з держ. управління,
м. Київ, Україна

Мехина Ф., проф., м. Прешов, Словенська
республіка

Новіков В.М., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Новікова О.Ф., д.е.н., проф., м. Донецьк,
Україна

Петрова І.Л., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Палій О.М., к.е.н., м. Київ, Україна

Позняк О.В., к.е.н., м. Київ, Україна

Рингач Н.О., д.н. з держ. упр., м. Київ, Україна

Романюк А.І., д-р філос. наук, проф., м. Оттава,
Канада

Романюк М.Д., д.е.н., проф.,

м. Івано-Франківськ, Україна

Саріогло В.Г., д.е.н., м. Київ, Україна

Стешенко В.С., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Ткаченко Л.Г., к.е.н., м. Київ, Україна

Черенько Л.М., к.е.н., м. Київ, Україна

Черніченко В.В., к.е.н., м. Київ, Україна

Чернюк Л.Г., д.е.н., проф., м. Київ, Україна

Шахотько Л.П., д.соц.н., проф., м. Мінськ,
Білорусь

Шевчук П.Є., к.е.н., м. Київ, Україна

Щербов С., д-р, проф., м. Відень, Австрія

Денисов А.Ф. (редакційна підготовка до друку)

Москаленко Г.О. (технічний секретар редакційної колегії)

Затверджено до друку Вченою радою ІДСД імені М.В. Птухи НАН України 10 грудня 2012 р.

Підписано до друку 24.12.2012 р. Формат 70х100/16. Папір офс. Гарнітура Newton С.
Обл. друк. арк. 15,0. Умов. друк. арк. 14,7. Тираж 300 пр. Зам. № 1184.

Адреса редакції: Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60.
Тел. (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net, <http://www.idss.org.ua>

ВІДДРУКОВАНО: ТОВ “КОНУС-Ю”. Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, оф. 210.
Свідцтво суб’єкта видавничої діяльності ДК №33 від 16.07.2002 р.

ЗМІСТ

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

LIBANOVA E. Harmonization of Social and Economic Development and Aging. Which Approaches Work in Ukraine?.....	5
КУРИЛО І.О. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики	23
СТЕШЕНКО В.С., ПІСКУНОВ В.П. Демографічне пізнання: сучасний стан і потенції розвитку.....	33

РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ

ЛІСОГОР Л.С. Якість трудового життя: чинники впливу та напрями покращення	43
ГЕРАСИМЕНКО Г.В. Регіональні особливості реалізації соціальних функцій місцевих бюджетів в Україні	53
КІЧУРЧАК М.В. Напрями вдосконалення бюджетного фінансування сфери культури в Україні.....	63
ПОЗНЯК О.В., ТЕРЕЩЕНКО Г.І. Комплексна оцінка обсягів доходів трудових мігрантів та грошових переказів	74

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

МАНЦЕВИЧ Ю.М., ЗАПАТРИНА І.В. Розвиток державної підтримки житлових програм в Україні.....	85
НОВАК І.М. Формування страхових механізмів компенсації ризику неплатоспроможності роботодавця	95
KARYIAGIN J., WOŁOWIEC T. Regional Social and Economic Policy of Stimulating Entrepreneurship and Increasing Working Places (case of Podkarpackie Province Communes).....	103
ШПІРІЯН Л.В. Досвід мікрострахування в країнах Центральної та Південної Америки	115

БІДНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ

МЕЛЬНИЧЕНКО О.А. Бідність в Україні: сутність проблеми та шляхи її розв'язання	124
LONGFORD N., NICODEMO C. Some Alternatives to the Poverty Gap for International Comparisons	132

СТАТТІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НОВОСЛІБСЬКА Т.В. Соціальні стандарти і гарантії та їх співвідношення	142
СТАСІВ Я.В. Зловживання алкоголем як чинник злочинності в Україні	151

КНИЖКОВИЙ ОГЛЯД

Огляд видань	160
Рецензія на колективну монографію «Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури» (Т.І. Ткаченко)	175

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Міжнародна науково-практична конференція «Оцінювання ефективності соціальної політики: методологія та практика» (28 листопада 2012 року, м. Київ)	178
Міжнародна науково-практична конференція «Суспільно-екологічні аспекти формування стратегічного потенціалу сталого розвитку України та її регіонів» (18 грудня 2012 року, м. Київ)	181

Вимоги до оформлення матеріалів, які подають для публікації в журналі «Демографія та соціальна економіка»	183
---	-----

CONTENTS

DEMOGRAPHIC PROCESSES AND THEIR CONSEQUENCES

LIBANOVA E. Harmonization of Social and Economic Development and Aging. Which Approaches Work in Ukraine?	5
KURILO I.O. Population Ageing in Ukraine in the Light of Social and Population Policy	23
STESHENKO V.S., PISKUNOV V.P. Demographic Cognition: Current State and Potentialities of Development	33

LIVING STANDARD AND QUALITY OF LIFE

LISOGOR L.S. Factors Affecting the Quality of Working Life: the Scope and Feasibility of Realization	43
GERASYMENKO G.V. Regional Peculiarities of Realization of Social Functions of Local Budgets in Ukraine	53
KICHURCHAK M.V. The Ways of Improvement of Budgetary Financing of the Cultural Sphere in Ukraine	63
POZNIAK O.V., TERESHCHENKO G.I. Complex Estimation of Migrant Workers' Incomes and Remittances	74

SOCIAL POLICY

MANTSEVYCH Y.M., ZAPATRINA I.V. Development of the State Support of the Housing Programs in Ukraine	85
NOVAK I.M. Formation of Insurance Risk Compensation Mechanism of Employer Insolvency	95
KARYIAGIN J., WOŁOWIEC T. Regional Social and Economic Policy of Stimulating Entrepreneurship and Increasing Working Places (case of Podkarpacie Province communes).....	103
SHIRINYAN L.V. An Experience of the Microinsurance in the Central and South America	115

POVERTY AND SOCIAL REPRODUCTION

MELNYCHENKO O.A. Poverty in Ukraine: the Essence of the Problem and Ways to Solve.....	124
LONGFORD N., NICODEMO C. Some Alternatives to the Poverty Gap for International Comparisons.....	132

THE ARTICLES OF JUNIOR RESEARCHERS

NOVOSILSKA T.V. Social Standards and Guarantees and Their Correlation	142
STASIV Y. V. Alcohol Abuse as a Factor of Crime in Ukraine.....	151

BOOK REVIEW

Review of Publications	160
Book Review “ Economic and Humanity Lines of the Social Infrastructure Development” (T. I. Tkatchenko)	175

SCIENTIFIC LIFE

International Theoretical and Practical Conference “Assesment of the Effectiveness of Social Policy: Methodology and Practice”(November 28, 2012, Kyiv).....	178
International Research and Practice Conference “Social and Ecological Dimension of Forming Strategic Potential of Sustainable Development of Ukraine and its Regions” (Desember 18, 2012, Kyiv)	181
Format Requirement for Materials Submitted for Publishing in the Journal «Demography and Social Economy»	183

УДК 314.145:316.42(477)

ELLA LIBANOVA,

Dr. of Economics, Professor, Academician of NAS of Ukraine,
M.V. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies,
NAS of Ukraine

HARMONIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND AGING. WHICH APPROACHES WORK IN UKRAINE?

The purpose of this research is to appraise an impact of population aging on social and economic development in Ukraine. The author has scrutinized the problem of further pressure on state budget stipulated by growing share of aged persons, and surveyed the pattern of mutual influence of aging and social and economic processes. It is overviewed the features of aging in Ukraine in comparison with some European countries. The special attention is paid to the justification of system of measures for the implementation commitments in the framework of regional strategy of The Madrid International Plan of Action on Ageing, and for equitable and sustainable economic growth promotion. The author has estimated the level of intergeneration inequity in Ukraine for 1999–2011, and studied main dynamic tendencies in this area. The philosophy of the system of social support of aged persons was examined, with the system of social assistance and social services, and social services use. The author has proposed the lines of expanding of employment opportunities for aged persons, analyzed their structures of income, the poverty features and social exclusion of aged persons. Special stress was put on the challenges of pension system to-day, and specially, those which are growing more acute in connection with the progressive population aging.

Key words: population ageing; economic and social development, balance of generation, employment of elderly, social assistance, income structure, social inclusion.

Population ageing is a global trend. It is both unavoidable and predicted phenomenon which is an integrated component of the natural demographic development process. The attempts to put it aside are the wasting of time. Society has no choice but to adapt itself to present and future changes in its age composition. At the same time, the fact that these changes are gradual in nature provides, in general, quite a good opportunity for adaptation. The phenomenon itself does not cause serious problems neither in economy, nor in society. However, the lack of an adequate policy, psychological climate, and economic opportunities aggravates the situation.

The fact that aging, which causes complex changes in a society, opens the new opportunities is a very important one. Old people cannot be considered as inactive beings, producing further burden for state finances because of necessity of ensuring their vital activities, and slowing down

© LIBANOVA E., 2012

economic development finally. On contrary, they participate in life of a society actively, cement its transformation, and put into effect interrelations between traditions and innovations.

At the same time, the problem of social security in countries with progressive demographic aging became a “delayed-time bomb”. This is related, first of all, to the so-called demographic pressure, i.e. with ever-increasing ratio of the number of the retirement and working age individuals. Total unfunded pension obligations¹ of a significant share of European countries reach 20% of GDP. Furthermore, there are no prerequisites even for stabilization of this indicator, not mentioning its decreasing. Of course, the age distribution plays a decisive role, same as the retirement age legally established decades ago under absolutely different demographic and economic conditions. In other words, we are talking about exactly those demographic conditions which were formed as a result of the long-term purposeful mortality decreasing activities.² Probably, gradual worsening of situation during quite a long period of time would force the authorities to think about the risks of the «pay as you go» pension system and ensure its supplementation with mandatory and voluntary contribution schemes. However, rapid development of the global financial crisis put the challenges in the face of pension systems, and, consequently, problems related to demographic aging in general, are growing much graver. First of all, this is because of lack of demand for the so-called “long-term money”, since it is getting impossible to invest funds profitably enough. As a result, the problems of unfunded pension schemes chronologically coincided with the investment problems of saving funds.

Budget burden, which is usually considered as one related to the aging processes, is being significantly moderated by special measures of social policy, first of all, by the establishing of retirement age and system of pensioners’ social support. By no means, making any attempt to infringe the rights of old people for decent life, both their material and spirit welfare, we have to talk about the urgent need for bringing together the interests of various generations. The point is that socio-economic, political, and psychological challenges of aging fall beyond the limits of public finances. One can understand these challenges only from the point of view of fairness in relation to various generations. If persons of one generation (we mean young working-age subpopulations) would be forced to bear additional burden of supporting another generation (senior working-age and post working-age subpopulations), they would try to evade such a situation even through abuse of law. They would either demand to put an end of former promises, or stop to work, or cease paying taxes. The most talented people would just go abroad. All attempts to compensate the lack of monetary inflows (either to the budget, or to the compulsory social insurance funds) at the expense of raising taxes (including social insurance contributions) proved to be unsuccessful. That is why a practice of tax rate decreasing and, consequently, tax payers enhancing is the most widespread one now. We should mention that multiple studies of tax systems prove that relationship is not as plain one, as it looks at the first glance. Lowering the payroll tax rate involves growth of tax revenues only if the growth rate of the gross wage exceeds the tax rate slowdown³. For example, in the case of the gross wage of 1.000 units and lowering of the tax rate from 36% to 18%, the effect will be achieved only if the wage will grow to 1.190 units (i.e. by 19%).

Therefore, assessment of changes in tax systems, which are required to achieve “balance of generations”, is extremely important in the context of estimation of rather future than immediate needs. The following issues serve as the basis for estimations:

¹ Related to current keeping of pensioners within the solidary pension system.

² Surely, preserving birth rate at a level which does not ensure even simple reproduction of generations is very important. But this phenomenon is a natural and unavoidable consequence of the civilizational progress, same as lowering mortality.

³ see, foreexample, [1; 2].

- existing demographic, economic, political, and socio-psychological conditions; and
- so-called “accounts of generations” which represent a sum of all future clean taxes (i.e. paid taxes not including received transfer payments) and which would be paid by persons of a definite year of birth through all their lifespan, if the present tax policy would be preserved.

Assessments made by Niall Fergusson [1] demonstrate that, for example, nine countries of the European Union have to cut public expenditures by more than 20% to achieve desired balance.

At the same time, as Laurence Kotlikoff and Scott Burns emphasize, one need to add total obligations on financing of social insurance systems, health services, privileges, benefits, and other social transfers to the so-called official debt in order to account financial liabilities of the state correctly [2]. At the same time, estimations should take into account future incomes and future expenditures of all living people currently. It means that it is necessary to account those material and spiritual goods which would be produced by all now living people in the course of their lifespan (let's say till reaching 65–70 years of age) and those expenditures on their social and health support which would be required in the course of both labor and retirement period of life. It is clear that the lion's share of expenditures under conditions of demographic aging unavoidably fall on the shoulders of persons of the youngest generations – those who just started to pay taxes and contributions, and those who would start to do it in the future.

Mutual influence of population aging and of economic and social processes is stipulated, first of all, by the role of population as producer and consumer of material and spiritual goods.

On the one hand, age composition of population, but not just its size, influences the structure and volume of social services' needs, including educational, recreational ones, and health care, and the needs for housing, employment, etc. Consequently, changes in the age composition, particularly aging, change these needs.

The nature of intergenerational relationship changes over a time. In the case of 3–4 generations of a family living at the same time, linkages between them are being destroyed completely at present. Representatives of these generations often live in different countries and do not meet up for ages. Old people become lonely. It, respectively, enhances requirements to their support on the side of a community. Functions of younger generations in the polynuclear families are being transferred to younger generations in the society.

The share of the budget and of GDP social expenditures grows continuously. Therefore, other areas of the state activities suffer from the lack of financing. In particular, we are talking about activities directed at ensuring vital activities of younger generations.

Situation is surely being complicated by the economic crisis. Some of countries were successful in the accumulating resources during pre-crisis period and ensuring at least the minimum safety margin. Unfortunately, Ukraine was unable to seize the opportunities of economic growth period for some preventive accumulation of necessary means, reforming the system of social support, health care, education, etc.

Major areas of provision of old people with adequate living standard are the following:

- education;
- employment;
- pension benefits;
- social support;
- health care.

Fairness towards both old generations and working subpopulations depends on the efficiency of institutions in each of these areas, on efficiency of their interaction, and, respectively, on presence of any synergic effect. One should, however, understand that the only guarantee of success is high economic development, growth (physical but not monetary) of output of goods and services, since in any case meeting the needs of unemployed subpopulations is one way or another related to transfer of a share of consumption from today to the future. In the case if nothing is saved for the future and output (in a general sense) does not grow, the system of support of old people a priori cannot be efficient.

On the other hand, the economic development, particularly construction of a modern post-industrial economy, removes barriers to the expansion of employment of persons of the upper age – the physical efforts that elderly are incapable to provide anymore become less required. However, fast – and accelerating – process of aging of knowledge and skills demands a wide spreading of systemic vocational training, obtaining new knowledge, and even getting a new profession in the course of employment. This also assumes prolonging initial period of training and raises the age of the actual start of work. Thus, the changes in economy significantly intensify the aging of labor force.

At the same time, enhancement of social guarantees and support very often provoke some people, who has already earned the right to, let's say, retirement, to stop their economic activity, even in the cases when they still have ability to work to some extent.

Of course, society cannot provide any preferences to certain groups of people – ideas of social justice and sustainable human development and integration require provision of all groups and social strata with an equal access to all types of resources (economic, environmental, informational, political, etc.). That is why the requirements concerning meeting needs of the elderly have not to be in contradiction with similar requirements related to, for example, children or employed people.

Table 1

Fertility, TFR

	Ukraine	Poland	Hungary	EU-27
1960	2.27	...	...	...
1965	1.94	...	...	...
1970	2.10	2.20	2.00	...
1975	2.06	...	...	...
1980	1.94	2.30	1.90	1.80
1985	2.02	...	...	1.63
1990	1.85	2.04	1.84	1.62
1995	1.40	1.80	1.57	1.47
2000	1.12	1.37	1.33	1.53
2005	1.21	1.24	1.32	1.57
2010	1.43	1.38	1.26	1.63

Source: www.data.euro.who.int/hfad/b/

Aging Ukraine in the aging world. History of humanity has never known such tectonic demographic shifts. To a greater or lesser extent, they affect all the countries of the world and all strata of a society without any exceptions. Over the twenty-first century, the share of the senior (over 60 years) and old (over 75) people will steadily grow. It is impossible to stop this process, as

an experience of the last few centuries proves. We also should note, that the process of aging will inevitably change our world at the family (personal), national, and international levels. It will change the areas of economy, finances, health care, services, and culture. It will also change the psychology and needs of humanity.

Exactly aging is usually being blamed for emergence of intergenerational problems of fiscal and social policies and for high social burden on public finances. In addition, in such cases people in Ukraine usually provide links to extremely high levels of population aging. Such high levels are said to be conditioned by almost the lowest fertility in the world which distincts the country for a long time. Indeed, the birth rate does not even ensure a replacement of generations in Ukraine since the mid 1960s (Table 1)⁴. As a result, the demographic pyramid turned into a demographic diamond over time.

However, extremely high level of premature mortality, particularly among males and rural population, leads to the situation, when relatively small portion of people lives to see true senility in Ukraine. Ukraine has lost its leading position in life expectancy at birth long ago (Table 2). Currently, the country holds the next to last position in Europe and Central Asia. Unfortunately, steady mortality growth trends (in the context of decades) in the most active age, from the demographic and economic points of view, are common only in Ukraine and Russia. It makes an impact on the age composition, in particular on the proportion of old people.

Table 2

Life expectancy, years

	Ukraine	Poland	Hungary	EU-27
1960	70.17	...	...	...
1965	71.51	...	...	...
1970	70.65	69.98	69.30	...
1975	70.05	71.10	69.48	...
1980	69.44	70.36	69.12	74.54
1985	69.81	70.64	69.15	75.36
1990	70.32	71.01	69.45	76.32
1995	66.70	72.01	70.05	77.37
2000	67.63	73.86	71.93	78.62
2005	67.25	75.12	73.02	79.85
2010	70.27	75.91*	74.45*	80.96

* 2009

Source: www.data.euro.who.int/hfad/

While talking about the problems associated with population aging, one should specify age limits of population strata very precisely. In practice, it is important to make a difference between health and social care, ensuring employment opportunities, etc. The ability to be self-sufficient is crucial here, same as its transforming through lifespan.

In accordance with the classification of the WHO Regional Office in Europe, there are the following age periods: old age – for males lasts from 60 (for females from 55) to 75 years of age; senior age – from 75 to 90 years; longevity (senium) – beyond 90 years of age.

⁴ Under current level of child mortality, the cumulative birth rate has to be equal to 2.12-2.15 to ensure simple reproduction of population.

Table 3

Percentage of people aged 75+, %

	Ukraine	Poland	Hungary	EU-27
1960	2.12	1.67	2.78	...
1965	2.67	1.93	3.16	...
1970	2.96	2.25	3.47	...
1975	3.32	2.75	4.05	...
1980	3.87	3.43	4.51	...
1985	4.46	3.89	4.96	5.54
1990	5.15	4.16	5.58	6.12
1995	4.50	4.29	5.76	6.63
2000	4.86	4.42	5.83	6.95
2005	6.08	5.47	6.69	7.45
2010	6.14	6.39	7.33	8.21

Source: www.data.euro.who.int/hfadb/

Definitely, the transformation of age structure in Ukraine is impressive. The share of the elderly has increased by 2.9 times over half a century (Table 3). However, the growth is not a less impressive one in neighboring Poland and Hungary (by 3.8 and 2.6 times, respectively). Moreover, until recently, the share of the population aged 75 and older was lower in Poland than in Ukraine (Table 4). In general, the share of old people – and here we mean exactly the group which really needs support of the society – in our country is much lower than in the EU Member States.

Table 4

Percentage of people aged 60+, %

	Ukraine	Poland	Hungary	EU-27
1960	10.64	9.17	13.77	...
1965	12.19	10.86	15.52	...
1970	13.93	12.62	17.05	...
1975	15.79	13.83	18.50	...
1980	15.53	13.19	17.06	...
1985	16.23	13.77	18.03	18.05
1990	18.33	14.79	18.91	18.99
1995	18.43	15.78	19.54	19.89
2000	20.75	16.69	20.14	21.30
2005	20.76	17.13	21.31	21.77
2010	20.69	19.08	22.50	23.16

Source: www.data.euro.who.int/hfadb/

Indicators related to the population of 60 and older are also very similar (Table 4). A significant portion of people of this age still has both capacity to work and vitality. The point is that 70.3% (Ukraine, 2010) of those people are 60–74. Many pensioners continue work for 5–10 years. Consequently, the problems stipulated by demographic aging are no more acute in Ukraine than in European countries. Quite the opposite, they are much less acute. Unfortunately, the country would inevitably lose these advantages, while opportunities of maximal utilization of potential of the older generations would vanish.

Commitment 3 of the regional strategy for implementation of the International Plan of Action on Ageing contemplates promoting equitable and sustainable economic growth in response to population aging. Such growth ensures availability of resources to meet the needs of the elderly. It helps to ensure financial stability of the social support system, including the pension component. Unfortunately, the global civilization crisis, which has affected first of all the financial and economic area, significantly narrowed the opportunities for sustainable development. Therefore, most countries, which are forced to cut down budget funds, resorted to a reduction of pension entitlements, limiting government funding of various social programs, including health care.

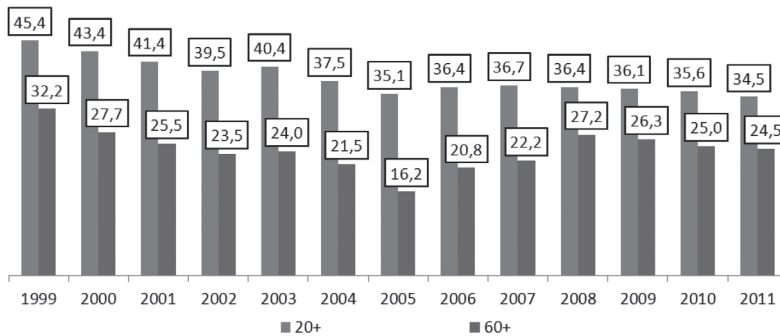
In Ukraine, despite really catastrophic (15%) drop in the already low GDP in 2009, there was no visible restriction of public social spending. This is partly because of low standards of living, especially those of the old people. However, it is also because of complicated political situation and traditionally active participation of all pensioners in the election campaigns.

It is difficult to assess the economic, social, and political consequences of the made decision to-day. However, one can trace the changes in employment, living standards, and social support of the elderly.

The need to cover the pension and other social expenditures in Ukraine determines hardening of the tax burden of both financial and non-financial corporations and households under conditions of quite a high demographic aging and coverage of social programs. This, in turn, both limits the investment development of the economy and stipulates the public debt growth with corresponding inflationary consequences.

The opportunities of restructuring and modernization of the economy during the economic boom of 2000–2007, unfortunately, were not exploited. The economic growth was fueled by the export potential realization. This potential was quite high due to global market conditions. However, the country used outdated – worn-out and obsolete – production capacities, and preserved inefficient economic structure, to which inevitably corresponded the structure of employment. In fact, the growth has been caused not by systemic reforms but by favorable world market conditions. Therefore, the growth dynamics was unstable [3]. The economic growth results were distributed unfairly. It was not always reflected by the official statistics. In particular, the inequality rate estimated according to the official statistics, including inequality rate of pensioners, has even decreased. Moreover, the correlation coefficient between these 2 parameters is 64.1%.

The share of intergenerational inequity as a whole ranges from 1.1% in 2009 to 7.2 in 2003 (Figure 1). It is obvious that economic growth is accompanied by an increase of this indicator, i.e. favorable economic situation is reflected in the outrunning growth of wages. The growth of pensions, however, lags behind the growth of wages. The authorities aim to gain a support of the most active part of the electorate during the election years and significantly increase pensions. Respectively, the portion of inter-generational variation of income within the total income variation notably decreased.

Source: Calculation by Proucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

Figure 1. Inequality of Ukrainian population, Gini-coefficient, %

The economic processes in Ukraine were developing under combination of internal contradictions and unfavorable world market conditions since the beginning of the global crisis. Ukraine's feature is deepening trade-off between capitalization of the economy, desire to enhance economic efficiency, on the one hand, and the objective necessity for strengthening social fabric, ensuring a more equitable distribution of direct results of economic processes but not only (better to say "rather than"!) resources, income, and property. The point is that invalidity and injustice of inequality are considered as a problem by the majority of Ukrainians rather than inequality itself (although it, definitely, also provoke social tension). This phenomenon adequately reflects itself in the social consciousness. Particularly, according to the Ukrainians, the factors for success in Ukraine differ radically from those efficient abroad (Table 5). For instance, a person, mainly, needs to have kinship and ability to circumvent the law in Ukraine, while in developed countries a person needs to be highly intelligent and have a good education. A conviction that inequality is unfair in Ukraine is an inevitable consequence of such confidence.

Table 5

Evaluation the main success factors by Ukrainians

	In Ukraine	In developed countries
Influential relatives	51.1	12.9
High social status origin	37.9	24.3
Rich parents	36.5	15.5
Get around a low ability	33.1	5.4
High intellect	30.3	56.4
Good education	25.8	49.3
Money order ability	14.4	23.9
Good health	27.6	23.1

Source: Ukrainian society 1992–2010. Sociological monitoring

The worsening of economic situation in Ukraine in 2008–2009, already mentioned above, caused aggravation of the social situation. In particular, high level of Ukrainian economy's perception of global crisis resulted in the narrowing of external and domestic demand for domestic goods. Furthermore, even the improvement of the structure of the world market of metallurgical

goods in 2010 did not lead to any significant improvement of position of domestic metallurgy. At the same time, narrowing of export potential significantly limited financial capacities to perform declared social commitments. The share of machines and equipment, and durables decreased, i.e. domestic market volume narrowed, as a result of drop in the effective demand in the domestic consumer market.

Contraction of capital expenditure volumes, first of all the foreign direct investments, significantly complicates overcoming crisis. This inevitably exacerbates risks of limiting opportunities for productive employment and respective decreasing of incomes from employment, same as filling of mandatory social insurance funds, first of all the pension one.

A limited number of solvent borrowers in the financial market creates the conditions for flows of bank funds into the state securities but not into real sector. The instability of economic development market, the narrowing of taxation base, and the decreasing of tax revenues are natural consequences of that phenomenon.

Finally, the budget revenues significantly decreased against the background of increase in its expenditures [4]. Impossibility to decrease the volume of the state social commitments stipulated natural under such circumstances decrease of expenditures on economic activities.

Social support of old people. In Ukraine, the system of social support of the old people consists of social security, privileges, social services, including health care, and maintenance of employment availability (Figure 2). Unfortunately, the system of the old people's education is just at the first stages of its development. There is also no practice arranging contacts and leisure of the old people. The same is true for draw the elderly into volunteer activities, even though it proved to be efficient in some pilot projects.

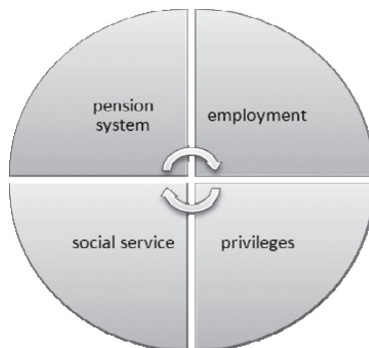

Figure 2. Components of the age people social assistance system in Ukraine

An emphasis on the social support of namely old people leads to a situation, when the functional structure of the state expenditures on social protection differs significantly from that in the EU (Table 6) even against the background of their high level in general (21,3% of GDP in 2011⁵). The share of expenditures related to support of the elderly is disproportionately high. First, we are talking about the financing of pensions. However, the expenditures on the other various multiple privileges also play an important role. Definitely, in absolute terms, this assistance is not even near to the benefits received by elderly in developed countries. Nevertheless, the distortions within the social transfer structure mean provision of an insignificant support to, for example, ill, socially excluded, and unemployed people.

⁵ Preliminary data

Table 6

Functional structure of social transfers, %

	EU, 2009	Ukraine, 2010
Sickness/healthcare	29.6	18.3
Disability	8.0	1.2
Oldage	39.0	66.6
Survivors	6.0	0.8
Family/children	8.0	9.0
Unemployment	6.0	1.8
Housing	2.0	2.0
Social exclusion n.e.c.	1.4	0.3

Source: Statistical office

Privileges. The sector of privileges is the least considered and controlled in Ukraine. There are a lot of different privileges which are provided to quite a broad range of users. The most spread ones are the privileges on fees for public utility services, electric power, gas, telephone, private security services, health care and medications, recreation, free of charge passage via the territory of Ukraine by all types of transportation, etc. For example, the state provides full reimbursement of households' expenditures on housing, utilities, electric power and gas, and stationary telephone to individuals with special endeavors to their country or labor endeavors and to disabled World War II veterans. All these privileges are fully applied to all their family members living with them.

Privileges are provided to labor veterans, war participants, persons born in time of war, lonely old age people and so on. The total value of all types of privileges exceeds financial resources of the state. Therefore, some portion of the privileges is provided not in total volume or actually is just declared. Usually, restrictions are introduced for certain categories of recipients but not for certain types of privileges. Actually, by no means always people in the greatest need get the priority in this process.

Discussions on basing majority of the privileges on the targeting principle last for a long time in Ukraine. The point is that at least the working pensioners are quite able to pay for significant portion of privileges. However, some features of Ukrainian Constitution make it impossible to bring down the social standards. Ukrainian courts repealed all the multiple attempts of various governments to suspend or terminate privileges provided earlier.

Social services. Old people (21 categories of recipients) can make use of 26 types of social services out of 34 provided in Ukraine (76.5%). The most common are the following:

- annual medical testing and health survey (15 categories);
- free of charge dental prosthetics (14 categories);
- placing to the state/communal hostel type social protection institutions (11 categories);
- free of charge social welfare facilities (10 categories);
- free of charge or privileged supply of prosthetics (5 categories);
- free of charge or privileged supply of technical or other means (4 categories);
- vocational guidance/vocational educations (4 categories);
- residential nursing (3 categories).

Labor veterans (375 thousand individuals) constitute the largest group of the old age recipients of social services. At the same time, disabled people and lonely old age persons appropriately receive the highest number of social services (19 and 9 respectively).

Mostly state institutions provide the social services in Ukraine. The unemployed are being actively engaged to these activities based on the public works programs. Recently, the movement to pass a portion of functions of social services provision to non-governmental, first of all non-profitable, organizations has started. In this case, the services would be provided on the basis of public-private partnership or public contracts. The participation of private suppliers is supposed to provide an opportunity to enhance the range of services and to raise their quality and accessibility.

It is especially important issue in the rural settlements and small towns. The standard of provision with diligent personnel is much lower there. The distance from a supplier of a service to its consumer is longer. Finally, people's income is lower. All these factors make rural inhabitants and inhabitants of small towns unable to purchase a necessary service.

Therefore, state support of the old people in small towns and villages does fill with much less optimism against the background of more or less satisfactory average indicators of availability of social services.

Ensuring employment of the elderly. Labor participation prevents social exclusion of the old people and related to it systemic stresses, psychological dissatisfaction, and, finally, premature death but not just promotes their economic self-sufficiency. On the other hand, exactly during the period of employment the knowledge, professional and life experience of the older generation, i.e. all the existing potential to build-up social capital, are utilized to the maximum extent. Therefore, Lisbon Strategy for the EU countries sets up a target employment benchmark of persons of 55–64 at the level of 50%⁶. In Ukraine, it is almost impossible to reach such employment standard with no legislative changes due to lower retirement age (55 for females and 60 for males)⁷. In cases of wholesale redundancy, typical for the economic crisis period, presence of a guaranteed income source is, usually, taken into account, even though there are no formal restrictions of pensioners' employment. Moreover, an employer cannot fire an employee because of reaching the retirement age. It is difficult to find a new job even for those of pre-retirement age not only for the pensioners. Furthermore, individuals having satisfactory pensions often voluntary leave their job when they reach the retirement age. Such a practice is especially common for the females with family obligations. Therefore, much lower official retirement age in Ukraine needs a change accordingly to standards set for the EU countries.

Table 7

Employment of old age people

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Employed, ths							
Female, 55-59	534.5	553.0	578.4	611.5	669.6	673.2	660.5
Male, 60-64	296.5	240.1	229.3	239.5	275.3	299.9	339.5
Employment rate, %							
Female, 55-59	37.4	35.5	35.6	36.3	38.5	39.0	38.4
Male, 60-64	32.0	30.6	31.0	31.5	32.6	31.6	32.0
Share of informal employed, %							
Female, 55-59	33.7	34.7	35.1	33.4	35.1	32.8	34.4
Male, 60-64	44.8	47.4	47.5	44.7	44.4	44.1	44.8

Source: Calculation by Ptoucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

⁶ Ec.europa.eu>social/ajax/Blob Servlet.

⁷ Actual retirement age is equal to 58.5 years of age for males and 54 years of age for females.

⁸ The official retirement age in Ukraine is 55 years of age for females and 60 years of age for males.

According to the data of the Survey of Population Economic Activity, the employment standard of persons 55–64 was equal to 39.7% in 2011, including 49.5% of 55–59 (64.1% for males)⁸. In general, as the data of the Labor Force Surveys (conducted by the State Statistics Service of Ukraine on the monthly basis) shows, the employment standard of so-called “the first retirement five years” remains a quite stable one. Moreover, the global crisis is accompanied by some growth of employment (Table 7) mostly due to maintaining their jobs by people. Therefore, one may talk about an accomplishment of the set goal at least formally.

The situation, however, changes cardinally after one considers diversified data. 34.4% of the employed females of 55–59 and 44.8% of the employed males of 60–64 are those working in the informal sector. It means much lower standard of social protection in job, extremely low wage, and unsatisfactory labor conditions.

The lion's share of those employed in the informal sector consists of individuals living in the rural areas. They actually have no job and live owing to selling the goods produced at their subsidiary personal plots. In other words, these people are employed in agriculture at their own subsidiary plots. Unfortunately, the ILO methodology is not applicable in this case of Ukraine, same as of other former Soviet republics.

Ironically, the maximum share of people employed in the informal sector was observed during the pre-crisis 2006–2007, when the unsatisfied demand for labor was quite high.

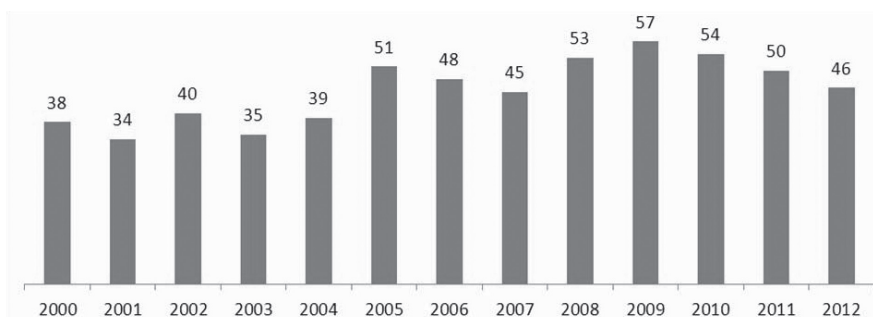
Pension system. The problems of pension system in Ukraine are the most acute ones among the whole complex of the social support problems. They are caused by the following reasons:

- 1) high level of demographic aging;
- 2) low retirement age (average life expectancy after retirement age exceeds 23 years for females and 14 years for males);
- 3) wide spread entitlement to early retirement (known in the national lists of professions №1 and №2 allowing a 10 and 5 years early retirement respectively and the list of professions setting the so-called “long service pensions”);
- 4) wide spread of entitlement to enlarged pension compared to the insurance contributions (the list of 21 professions, belonging to which ensures obtaining pension of 80% – till recently 90% – of the last earnings prior to entering into retirement; pension for some of these professions are being systematically re-estimated along with the increase of salaries);
- 5) high shadow economy and earnings out of which the mandatory pension insurance contributions are paid;
- 6) low legal earnings not allowing suitable living standard of pensioners even under high rates of the mandatory social insurance contributions;
- 7) nearly total deficiency of other sources of incomes for pensioners, except for «pay as you go» system and various types of social assistance.

Altogether the 100% coverage with pension programs⁹ involves very hard problems in the field of state finances in the context of both taxation and expenditures.

2 pillars of pension system are de jure in effect in Ukraine: «pay as you go» and voluntary defined contribution. However, their parity proves that de facto the support of pensioners still is limited to benefits under the “pay as you go” system. If the total assets of the NSPF amount to UAH 1.5 bln, then the budget of the Pension Fund of Ukraine (PAYG system) reaches UAH 200 bln.

⁹ In the case of absence of an entitlement to so-called labor pension, old-age individuals receive social pension, which cannot be lower than the minimum subsistence income, same as the labor pension.

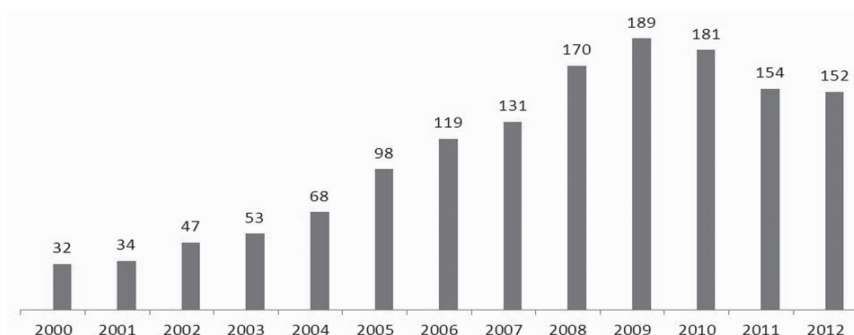

Source: Calculation by Ptoucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

Figure 3. Replacement ratio, %, on the year beginning

The replacement rate of lost incomes related to retirement¹⁰ is not sufficiently high in Ukraine (the maximum of 57% was registered at the beginning of 2009, while as of the beginning of 2012 it is equal to 46%) considering that only the PAYG system is in effect in the country (Figure 3). Since the number of pensioners is almost equal to the number of contribution payers (i.e. each insured worker at the expense of his/her incomes provides full funding for a pension to one pensioner), and the actual rate of the mandatory pension insurance contribution is equal to 33% of wage, payments from the PAYG system can ensure the replacement rate at 33%. The rest (13% at the beginning of 2012) is sponsored by the state budget.

Pensions of the majority of individuals of 70+ differ insignificantly in size, since a service record is composed under conditions of mandatory employment that caused the excess over the so-called standard service by 15–20 years and more or less equal wage. Pensions of so-called “young” pensioners are much higher (especially males of 60–65) who earned much higher wages. In general, 35.6% of the total pension payments are spent on the relatively high pensions (over UAH 1500) of 18% of pensioners. They are mostly the individuals who obtained pensions under the so-called “special” laws, including those who were employed earlier at the underground works.

Source: Calculation by Ptoucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

Figure 4. Ratio average pension to subsistence level, %, on the year beginning

¹⁰ Ratio the average pension vs average wage.

The average pension of working pensioners is higher by almost one quarter than the average pension of the non-working pensioners. This is because having a job with a wage lower by 23–24% than the average in the country allows periodic re-estimation of a pension in accordance with a new wage and longer insurance record. Such practise was cancelled just in 2012. Now, re-estimation can be performed only after termination of labor activities.

The changes in pension system established in 2012 decreased its expenditures to some extent due to a package of measures limiting pension entitlement. In particular:

- raising the retirement age for females is initiated (from 55 to 60 years of age during 10 years, i.e. by 6 months each year);
- the baseline duration of service is prolonged (from 5 to 15 years);
- the so-called standard duration of pensionable service, exceeding of which by one year leads to a 1% increase in pension, is prolonged (from 20 to 30 years for females and from 25 to 34 years for males);
- the so-called ceiling age of civil service (60 years of age for females and 62 years of age for males) is changed;
- 30 (35) years of pensionable service requirement is established for early retirement in case of firing 1.5 years prior to the retirement age because of reasons which lie beyond worker's influence;
- pensions granted under special laws (On Civil Service, On Procures, On Status of People's Deputy of Ukraine, On Scientific and Technical activities, On Pension Schemes for Individuals fired from Military Services, and On Judicial system and Status of Judges) decreased from 90% to 80% of earnings;

At the same time, some enhancement of pension entitlement is also ensured. In particular:

- monetary compensations of 2.5% of granted pension for every 6 months of raised retirement age are foreseen for the 10-year period of raising the retirement age (therefore, the maximum raise in pension will be equal to 25% for the individuals born from April 1, 1961 to December 31, 1961);
- insurance contribution from the minimum wage is taken into account (previously, a zero insurance contribution was set) during registering periods of the unemployment benefits that, naturally, raises pension;
- the maximum income from which the insurance contribution is paid is increased from 15 to 17 minimum subsistence incomes for able-bodied citizens.

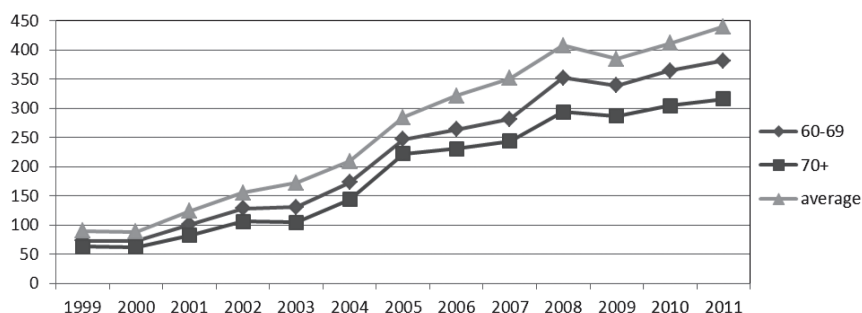
These measures are aimed at balancing of the pension fund budget. They would somewhat decrease its deficit. However, with no effective increase of incomes, first of all with the aid of de-shadowing of earnings, it would be difficult to obtain any significant effect.

Incomes of the old people. Traditionally, the old people do not live in misery, even though they are balancing close to the poverty line¹¹, at least prior to reaching senior age (75–80). Largely, there are chances to continue labor activities after formalization of pension, that prevents poverty. These opportunities allow receiving both full pension and wage. The fact that the minimum pension, including social pension, cannot be lower than the minimum subsistence income for the persons who had lost ability to work also plays a certain, though less significant, role.

The dynamics of incomes of the senior age persons in Ukraine roughly corresponds with the situation in the country in general (Figure 5). At the same time, incomes of individuals of 70+ are equal to around 70% of the average incomes. Incomes of the relatively younger people (60–69)

¹¹ According to the Ukrainian level of living standards.

exceed incomes of those of 70+ by 10–20%. The lowest disparity was registered in 2005, when the minimum pension reached the minimum subsistence income level for individuals who had lost ability to work for the first time.

Source: Calculation by Ptoucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

Figure 5. Incomes of Ukrainian population, by the old groups, HUA per months, in 1999 prices

Unfortunately, pensioners spend the lion's share of incomes (78% in 2011) on food, medications, and housing. At the same time, if the average households' with non-working pensioners expenditures on food and housing are significantly lower than those in other types of households, old people spend on medications more than any other people. Such a situation reflects the specific skew in prices and insufficient security in relation to health care.

Poverty and deprivation. In general, the poverty level of persons 60+ is significantly lower than the average (Table 8). However, if this difference for males is very significant (it is 21% under the relative poverty), for females the difference is minimal (8%). Correlation between poverty levels for persons of age 75 and older is more complex: among males the relative poverty level is 9% lower than the average ratio for all males but it is 18% higher for females. Such gender distinction reflects the outrunning growth of wages – and, consequently, pensions – for males in the recent years.

The old people living in the families with younger members are in hardest situation. Typically, it is just very case when the lack of money stipulates joint residence of 3 or even 4 generations.

Traditionally, even monetary poverty is significantly higher among the rural population: the risk of poverty in rural settlements is 55% higher than that in urban settlements (47% higher among the people of age 75 and higher). However, the point is, obviously, not just in income difference. Monetary poverty is far from covering all problems caused by inaccessibility of high-quality health care, basic personal services, and social assistance. Rural inhabitants especially often suffer from the inaccessibility of medical emergency service and the lack of money to pay for treatment or surgery. This is especially harmful taking into account prevalence of various illnesses among the old people of Ukraine. According to the data of 2011, 92.3% of people 60+ fell ill in the last 12 months and 78.3% have chronic diseases (which last over half a year)¹².

¹² Household Living Conditions Survey- 2011, State Statistics Service of Ukraine.

¹³ Household Living Conditions Survey – 2011, State Statistics Service of Ukraine.

¹⁴ Interviewing of Ukrainian pensioners by way of in-depth interviews, conducted by the NGO "Youth Democratic Initiatives" under support of the United Nations Population Fund in 2011.

Table 8

Poverty rate, %, 2011

	Criteria of the objective poverty	
	Absolute – subsistence level	Relative – 75% of the equal adult median expenditure
People 60+	13.8	21.2
Male	12.2	19.6
Female	14.7	22.0
People 60+, urban	12.4	18.9
Male	11.4	17.8
Female	13.0	19.5
People 60+, rural	16.2	25.1
Male	13.5	22.8
Female	17.7	26.4
People 70+	13.3	23.8
Male	12.0	22.4
Female	13.9	24.5
Single persons 70+	10.7	20.2
Male	12.3	22.4
Female	10.4	19.8
People 70+, which live in households with children	23.1	36.0
Male	20.9	32.8
Female	24.0	37.4
People 70+, urban	12.3	21.1
Male	12.2	20.6
Female	12.3	21.4
People 70+, rural	14.8	27.7
Male	11.8	25.2
Female	16.2	28.8
Population	14.6	24.3
Male	14.8	24.8
Female	14.4	23.9
Urban population	11.7	20.7
Male	11.9	20.9
Female	11.6	20.5
Rural population	20.6	32.1
Male	20.7	32.8
Female	20.5	31.5

Source: Calculation by Ptoucha Institute for demography and social studies of the National Academy of Sciences of Ukraine on the Statistical office data

Quite pessimistic evaluation of personal living standard gives the evidence of general socio-psychological disadaptation and unsatisfactory health of the elderly. If 60% of people in the country consider themselves as the poor ones, among the persons of 60 and older their share is 69%, and among those who are 70 and older — 71%. 38.6% of Ukrainians are forced to deprive themselves. Among the persons of 60+ their share is 46.6%, while among those of 70+ they are 49.3%.¹³ Dissatisfaction of senior generations with social policy is conditioned, mainly, by low pensions and also by lack of privileges for pensioners in health care (rural inhabitants) and growth of housing and utilities services fees (urban inhabitants)¹⁴.

Conclusions. Living standard of Ukrainian old people more or less goes along with the average economic parameters of a poor in general country.

The pension system, which is financed at the expense of insurance contributions and budget subsidies, some privileges (housing and utilities services fees, transportation, medications and so on), and quite branched (even though not sufficiently efficient) social assistance system altogether meet the minimum needs.

There are no age-related employment constraints, and employed pensioners receive full pension and wage. Nevertheless, their employment significantly declines even in the first five years after the retirement age.

The system of organization of leisure activities for the old age people is almost nonexistent in the country, and the system of their education just started to develop.

The elderly are being involved into volunteer movement aiming at ensuring interpersonal contacts and utilization of residual labor potential. This has a quite notable social effect.

The situation with lonely old people living in rural areas is extremely unsatisfactory.

Problems of state finances of Ukraine stipulated by demographic aging, remain to be quite acute.

References

1. Niall Fergusson, "The Ascent of Money: A Financial History of the World", 2008.
2. Laurence J. Kotlikoff, Scott Burns, "Pension System before the Storm", 2005.
3. Socio-Economic Situation of Ukraine: Consequences for the Nation and the State, National report/ edited by V. M. Geyts et al. — K.: 2009. — P.14.
4. Monthly monitoring of the main indicators of the budget and banking system of Ukraine as of September 1, 2010 / The USAID Project Municipal Finance Strengthening Initiative.— K, 2010. — 62 p.

ЛІБАНОВА Е.М.

ГАРМОНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ІЗ ПРОЦЕСАМИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ. ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ В УКРАЇНІ?

Стаття присвячена дослідженню впливу тенденції постаріння населення України на соціально-економічний розвиток країни. Детально проаналізовано проблему додаткового тиску на державний бюджет, що зумовлений зростаючою часткою осіб похилого віку. Розглянуто закономірності взаємозалежного впливу постаріння та соціально-економічних процесів, що відбуваються у суспільстві. Дано порівняння сучасних особливостей постаріння населення в Україні та в окремих країнах Європи. Особливу увагу приділено обґрунтуванню системи заходів, що покликані впроваджувати в життя зобов'язання в рамках регіональної стратегії реалізації Міжнародного плану дій з питань постаріння населення, сприяти забезпеченню сталого та справедливого економічного зростання. Автором здійснено розрахунок рівня міжпоколінної нерівності в Україні за період

1999–2011 років, досліджено основні динамічні тенденції в цій сфері. Розглянуто основні засади функціонування системи соціальної підтримки населення похилого віку, включаючи систему виплати соціальних допомог та надання соціальних послуг, користування соціальними пільгами. Запропоновано напрями розширення можливостей зайнятості для населення старших вікових груп, проаналізовано структуру їх доходів, особливості бідності та соціального виключення літнього населення. Наголошено на проблемах, з якими стикається чинна система пенсійного забезпечення, та які актуалізуються у зв'язку з прогресуючим постарінням населення.

Ключові слова: постаріння населення, соціально-економічний розвиток, баланс поколінь, зайнятість населення старшого віку, соціальна підтримка, структура доходів, соціальне залучення.

ЛИБАНОВА Э.М.

ГАРМОНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ С ПРОЦЕССАМИ СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ. ЧТО ОСУЩЕСТВЛЯЕТСЯ В УКРАИНЕ?

Статья посвящена исследованию влияния тенденции старения населения Украины на социально-экономическое развитие страны. Детально проанализирована проблема дополнительного давления на государственный бюджет, обусловленная растущей долей лиц пожилого возраста, рассмотрены закономерности взаимозависимого влияния старения и социально-экономических процессов, происходящих в обществе. Проведено сравнение современных особенностей старения населения в Украине и в некоторых странах Европы. Особенное внимание уделяется обоснованию системы мероприятий, призванных внедрять в жизнь обязательства в рамках региональной стратегии реализации Международного плана действий по вопросам старения населения, содействовать обеспечению устойчивого и справедливого экономического роста. Автором произведены расчеты уровня межпоколенного неравенства в Украине за период 1999–2011 годов, исследованы основные динамические тенденции в этой сфере. Рассмотрены основополагающие принципы функционирования системы социальной поддержки пожилого населения, включая систему выплаты социальной помощи и предоставления социальных услуг, пользование социальными услугами. Предложены направления расширения возможностей занятости для населения старших возрастных групп, проанализирована структура их доходов, особенности бедности и социального исключения пожилого населения. Акцентируется на проблемах, с которыми сталкивается современная система пенсионного обеспечения населения, и которые особенно актуализуются в связи с прогрессирующим старением населения.

Ключевые слова: старение населения, социально-экономическое развитие, баланс поколений, занятость населения старшего возраста, социальная поддержка, структура доходов, социальное вовлечение.

Стаття надійшла до редакції журналу 10.09.2012 р.

УДК 314.145:316.4(477)

І.О. КУРИЛО,

д-р екон. наук, ст. наук. спів., зав. відділу
Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ У ДЗЕРКАЛІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена аналізу ситуації щодо старіння населення та оцінці соціально-демографічної політики в Україні у контексті виконання Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння та зобов'язань Регіональної стратегії його реалізації. У ній розкриваються певні здобутки у царині подолання бідності осіб похилого віку, адаптації ринку праці та системи соціального забезпечення до умов старіння тощо, наявні проблеми та недоліки формування й реалізації політики щодо літніх осіб в Україні та її пріоритетні напрями на найближчу перспективу.

Ключові слова: старіння населення, соціально-демографічна політика, Мадридський міжнародний план дій з питань старіння населення, Регіональна стратегія реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння, здоров'я та добробут літніх осіб, пенсійна система, інтеграція осіб похилого віку у суспільство.

Постановка проблеми. Минає десята річниця з часу проведення другої Всесвітньої асамблеї з проблем старіння, що відбулась у Мадриді 8–12 квітня 2002 р. і мала на меті розвиток засад міжнародної політики з питань старіння населення на ХХІ століття. Хоча до початку поточного сторіччя у світі вже було накопичено немалий досвід і сформовано певні традиції як наукового вивчення феномену старіння населення, так і політики у цій царині, однак саме документи другої Всесвітньої асамблеї у Мадриді знаменують собою усвідомлення міжнародною спільнотою необхідності «перегляду підходів, політики і практики на всіх рівнях і в усіх секторах в інтересах задіяння величезного потенціалу старіння у ХХІ столітті» [1, с.10].

У рамках нині діючого другого (Мадридського) Міжнародного плану дій з проблем старіння (ММПДПС) держави, які його реалізують, взяли на себе зобов'язання щодо здійснення відповідних заходів на усіх рівнях у таких трьох пріоритетних напрямках: люди похилого віку й розвиток; сприяння покращенню здоров'я та добробуту у похилому віці; забезпечення життєдіяльності у сприятливому стабільному середовищі. Логічним продовженням Мадридської Асамблеї стала проведена того ж 2002 року Конференція міністрів ЄЕК ООН з проблем старіння, де було прийнято два документи, в яких уточнено, допов-

нено та конкретизовано положення ММПДПС задля забезпечення й полегшення його найбільш повної реалізації у різних регіонах світу. Такими документами є:

- Берлінська декларація міністрів «Суспільство для людей усіх вікових груп в регіоні ЄЕК ООН».
- Регіональна стратегія реалізації Мадридського плану дій з проблем старіння (РСР).

У першому документі підкреслювалась значущість економічних і соціальних наслідків довгострокових демографічних зрушень, які відбулись у світі за останні двадцять років, що вимагають прийняття спеціальних заходів для забезпечення органічної інтеграції питань старіння населення в усі сфери соціальної політики. При цьому політика, розрахована на різні системи, групи, сектори, має бути всеохоплюючою, скоординованою й враховувати гендерний чинник.

У другому з цих документів (РСР) було сформульовано такі **10 зобов'язань**, які беруть на себе уряди країн щодо практичної реалізації Мадридського плану дій [2]:

- 1) забезпечити органічне відображення проблем старіння в усіх сферах політики з тим, щоб привести суспільство й економіку у відповідність із демографічними зрушеннями й збудувати суспільство, доступне для людей усіх вікових груп;
- 2) забезпечити повну інтеграцію й участь людей похилого віку в житті суспільства;
- 3) сприяти рівноправному й стійкому економічному розвитку у відповідь на проблеми старіння;
- 4) скорегувати системи соціального захисту з врахуванням демографічних змін та їх соціальних і економічних наслідків;
- 5) забезпечити ринкам робочої сили можливість реагувати на економічні й соціальні наслідки старіння населення;
- 6) сприяти безперервному навчанню та пристосовувати систему освіти до змін економічних, соціальних та демографічних умов;
- 7) домагатися забезпечення якості життя у будь-якому віці й збереження самостійності, включаючи здоров'я та добробут;
- 8) враховувати гендерні чинники у старіючому суспільстві;
- 9) надавати підтримку сім'ям, які доглядають за людьми похилого віку, й підтримувати солідарність між різними поколіннями та у межах одного покоління;
- 10) сприяти виконанню регіональної стратегії реалізації за допомогою регіонального співробітництва.

Наразі, коли вже минає десять років з початку реалізації світовим співтовариством завдань другого Міжнародного плану дій з проблем старіння, особливо важливо й актуально осмислити ті зміни, які відбулись у демографічній ситуації та становищі осіб похилого віку у різних країнах та регіонах світу, визначити й підсумувати, що дотепер вдалось і чого не вдалось зробити для формування зрілого, інтегрованого й гуманного «суспільства для усіх вікових груп», оцінити просування на шляху виконання ММПДПС та Регіональної стратегії його реалізації, а також ступінь дотримання основних принципів та стандартів, ухвалених ООН стосовно людей похилого віку. Саме дослідження сучасної ситуації у царині старіння населення та соціально-демографічної політики в Україні крізь призму реалізації положень вищезгаданих програмних міжнародних документів і було поставлено за **метою** у даній роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна належить до країн з високим рівнем постаріння населення: за часткою осіб віком 60 років і старше у населенні вона замикає

групу з 25 найстаріших країн світу, за часткою населення у віці понад 65 років — входить у тридцятку таких держав. Однак через низьку (за європейськими стандартами) тривалість життя в Україні, вона має помітно меншу, ніж розвинуті європейські країни, частку осіб найстаріших вікових груп (понад 70 або старших 80 років) у складі населення. Старіння населення в Україні вирізняється такими особливостями, як підвладність впливу «демографічних хвиль» (зумовлених наявністю періодів соціальних катаклізмів в історії країни), відчутна статева й територіальна (зокрема, міжпоселенська) диференціація рівня постаріння населення, зумовлена значним розривом у тривалості життя за статтю та доволі сталими регіональними відмінностями у перебігу демографічних процесів.

Як країна, в якій доволі високий рівень старіння населення поєднується з масштабною депопуляцією, Україна зазнає особливо помітних труднощів у царині соціального захисту осіб похилого віку й у перспективі, мірою прискорення старіння (згідно з демографічним прогнозом — у 2020—2025 рр.), вельми гостро відчуватиме такі соціально-економічні наслідки цього процесу, як посилення демоекономічного (відповідно, й податкового) навантаження на працездатний контингент, дефіцит робочої сили (насамперед, кваліфікованої), загальне старіння робочої сили, скорочення можливостей трудовересурсного забезпечення довготривалого догляду осіб похилого віку, зростання попиту на медичні послуги з боку літнього населення тощо. Вищезазначене потребує вже наразі перебудови наявної соціально-економічної системи відповідно до потреб старіючого населення, реформування системи соціального захисту, охорони здоров'я тощо.

Останнє п'ятиріччя в Україні позначилось певними економічними труднощами, що були зумовлені як впливом світової фінансово-економічної кризи, так і проявом застарілих внутрішніх суперечностей соціально-економічного розвитку країни. Свого часу у попереднє п'ятиріччя (2002—2007 рр.) більш сприятливі економічні умови в Україні не були належним чином використані для реструктуризації її економіки, закладення фундаменту для сталого й довгострокового економічного зростання, для скорочення матеріально-дохідної диференціації населення. А погіршення економічного стану країни протягом кризового періоду 2008—2009 рр. зумовило розширення кола реципієнтів соціальних трансфертів (насамперед, із числа осіб похилого віку), загальне загострення ситуації у соціальній сфері. Невпинне зростання останніми роками частки видатків на соціальний захист осіб похилого віку у складі бюджетних видатків за недостатньої при цьому ефективності соціальної підтримки цих вразливих верств населення в Україні підтвердили необхідність невідкладного реформування діючої системи соціального захисту й, зокрема, пенсійного забезпечення, змін у медичній сфері тощо.

З огляду на те, що Україні нині доводиться прощатися із «демографічним дивідендом» і очікувати прискорення старіння населення, із вищезазначеними реформами зволікати далі не можна. При цьому, звісно, можливості й темпи їх реалізації значною мірою залежатимуть від успіхів макроекономічної стабілізації, від того, чи буде в країні найближчим часом здійснено необхідні структурні реформи з метою закладення фундаменту стійкого і довгострокового економічного зростання. Адже саме стабільне економічне зростання, усталений розвиток, що зазвичай базуються на зростанні продуктивності праці і створюють нові можливості для її прикладання, зрештою несуть вигоду різним віковим групам населення, формують підґрунтя для підвищення рівня доходів та скорочення матеріально-дохідної нерівності, більш прийнятні умови для життєдіяльності індивідів, нові можливості щодо реалізації здоров'язбережувальних установок, а відтак — сприяє подовженню середньої тривалості життя населення й, зокрема, періоду активного довголіття, тривалості та якості життя у похилому віці.

Реформування системи пенсійного забезпечення населення (в рамках якого було проголошено створення трирівневої пенсійної системи) в Україні здійснюється з 2004 р.,

однак тривалий час заходи щодо реформування були переважно короткостроково орієнтованими або мали характер параметричних змін у діючій солідарній пенсійній системі [3, с.110, 196]. У 2011 р. в Україні набув чинності закон, що передбачає більш дієві і рішучі заходи у реформуванні пенсійної системи, зокрема, уточнює умови впровадження і функціонування її обов'язкової накопичувальної складової, передбачає кроки щодо підвищення пенсійного віку й, відповідно, вирівнювання його межі для жінок та чоловіків, заходи з мотивації населення до подовження трудового періоду, забезпечення гендерної рівності у трудових і соціальних правах тощо, а отже — безумовно є прогресом у виконанні **зобов'язань 4, 5 та 8 Регіональної стратегії реалізації Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння населення**.

Водночас наразі виконання вищевказаних зобов'язань в Україні не можна вважати повномасштабним, про що свідчать: недостатній рівень адресації пільг та допомог, спрямованих на осіб похилого віку; невирішеність проблеми забезпечення ефективної зайнятості літніх осіб (що ускладнюється у зв'язку з архаїчною структурою економіки, переважанням традиційних низькотехнологічних та трудомістких виробництв, поширенням застарілих технологій та устаткування); істотне відставання жінок від чоловіків за рівнем доходів (у тому числі розміром пенсій); практична відсутність у політиці кроків з перетворення виходу на пенсію на гнучкий і поступовий процес¹; нерозвинутість нормативно-правової бази щодо запобігання та заборони дискримінації з боку роботодавців за віковим критерієм, й невідпрацьованість механізмів реалізації існуючих норм, контролю за їх дотриманням.

Здійснені кроки щодо підвищення пенсійного віку слід розглядати лише як невелику частину довготривалої відповіді на виклики старіння населення, адже рішення такого роду в Україні мають супроводжуватися забезпеченням певних фінансових стимулів для роботодавців наймати працівників у перед- та постпенсійному віці, акцентуванням уваги на поліпшенні охорони здоров'я й гігієни праці та на заходах, спрямованих на зменшення відмінностей у тривалості життя між статями, різними соціально-економічними групами населення та регіонами, а також і зосередженням зусиль на освіті і професійній підготовці працівників старшого віку і відході від вікових переваг на користь молодших працівників.

Період після Мадриду позначився в Україні здійсненням перших кроків у розвитку освіти для літніх осіб, закладенням основ для формування сфери нетрадиційних видів і форм освітньої діяльності населення похилого віку, а також певним розвитком системи безперервної професійної освіти впродовж життя. Проводиться певна робота щодо залучення осіб старшого працездатного та післяпрацездатного віку до участі у системі професійного навчання упродовж трудової діяльності. Було розроблено проект Концепції розвитку системи освіти протягом життя, набула певного розвитку інноваційна форма надання соціально-педагогічних послуг „Університети третього віку”. Ці кроки можна оцінити як безумовний внесок у виконання **зобов'язання 6 РСР ММПДПС**, зазначивши при цьому, що прогрес у *пристосуванні вітчизняної системи освіти до економічних, соціальних та демографічних умов*, які змінюються, у нашій країні ще не є достатнім та таким, що відповідає сучасним вимогам.

Зокрема дотепер в Україні вельми нечисленними лишаються навчальні заклади, навчальні центри чи навчальні програми, які спеціально були б зорієнтовані на потреби людей старшого віку, заохочували їх прагнення навчатися новому та пропонували

¹ Зазначене є також свідченням відсутності істотного прогресу щодо дотримання одного з важливих Принципів ООН щодо людей похилого віку, згідно з яким літні люди повинні мати можливість брати участь у визначенні строків та форм припинення трудової діяльності[4].

можливості для здобуття необхідних знань та навичок; відсутні традиції самоосвітньої діяльності, розвитку системи неформальної освіти.

Протягом досліджуваного періоду в Україні здійснювалися заходи, спрямовані на убезпечення населення похилого віку від бідності. Незважаючи на позитивну у цілому динаміку рівня бідності й злиденності пенсіонерських домогосподарств, у зоні підвищеного ризику бідності й надалі залишають домогосподарства пенсіонерів найстарших вікових груп (75 років і старші), особи похилого віку із домогосподарств з «подвійним» демоекономічним навантаженням (дітьми й пенсіонерами) [5, с. 60]. Зберігається значне перевищення рівня бідності осіб похилого віку, які проживають у сільській місцевості, над городянами, а також у цілому доволі високий рівень позбавлення населення похилого віку умов життя (що особливо стосується пенсіонерів найстарших вікових груп та однаків похилого віку). Найбільш поширеними є позбавлення літніх тих умов життя, що стосуються доступу до якісної медичної допомоги (нездатність забезпечити необхідне лікування у випадку хвороби: брак коштів для оплати необхідного лікування у стаціонарі (за відсутності таких послуг на безоплатній основі) або оплати життєво необхідної хірургічної операції; недостатність коштів та медичного приладдя, призначених лікарем, та окремих об'єктів соціальної інфраструктури (найчастіше — через незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги). Вищезазначене свідчить про недостатній прогрес у виконанні *зобов'язання 7 РСП ММПДПС*, що *стосується забезпечення якості життя в будь-якому віці та збереження самостійності, включаючи здоров'я та добробут*.

Незадовільний стан здоров'я населення (як усього, так і літніх осіб зокрема) та низька тривалість життя в Україні лишається однією з її найбільшійших за давнини медико- та соціально-демографічних проблем. Незважаючи на те, що останніми роками в Україні намітилися деякі позитивні зрушення у показниках дожиття до похилого віку та у рівні смертності літніх, ситуація зі станом здоров'я населення і, зокрема, збереженням здоров'я в старості, поширеністю хронічних хвороб серед літніх осіб лишається надто далекою від бажаної.

Україна має багаті традиції розвитку геріатрії і доволі потужну наукову базу для геріатричної служби й організації медичної допомоги літнім людям. У досліджуваній період здійснювалися заходи щодо розбудови системи геріатричної підготовки кадрів, вдосконалення організації медичної допомоги літнім особам, розвитку паліативної допомоги тощо. Однак у цілому нинішній рівень надання медичної і соціальної допомоги населенню похилого віку в Україні не відповідає його потребам ні у кількісному, ні в якісному аспектах, при цьому досліджуваний період характеризувався загостренням проблеми доступності якісної медичної допомоги для населення похилого віку. Не в останню чергу ця обставина зумовлена тим, що збереження здоров'я літніх не стало тим реальним пріоритетом політики щодо осіб похилого віку, на якому були б сконцентровані належні фінансові ресурси, організаційні зусилля тощо. При вирішенні питань розподілу ресурсів і забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я в Україні наявні прояви дискримінації за віковою ознакою. Наразі ж країна стоїть на порозі реформування системи охорони здоров'я населення, і вплив цих реформ на рівень надання медичної допомоги особам похилого віку, її доступність для них нині уявляється невизначеним.

Характерною для України є тісна вплетеність осіб похилого віку у структуру родинно-сімейних відносин, що ґрунтується на нашому традиційному менталітеті. І хоча загальний вплив процесів глобалізації призводить до секуляризації автентичних культурних форм, а відтак впливає і на культурну традицію у цілому, однак наразі суттєвих зрушень у моделі взаємодії поколінь у сім'ї (як сільській, так і міській) не відбулося. Зберігається потреба

у підтриманні міжпоколінних сімейних зв'язків, достатньо поширеними є традиції сімейної взаємодопомоги: особи похилого віку беруть доволі активну участь у догляді за онуками та їх вихованні, дорослі діти здебільшого регулярно допомагають літнім батькам у веденні домашнього господарства, подеколи — надають їм необхідну матеріальну допомогу. Позитивно слід оцінити здійснені державою кроки щодо виконання **зобов'язання 9 РСР ММПДПС**, а саме — призначення соціальної допомоги сім'ям, які доглядають за немісними особами похилого віку, а також компенсаційної виплати особам, які постійно надають соціальні послуги громадянам похилого віку та іншим категоріям осіб, не здатним до самообслуговування. Протягом досліджуваного періоду в Україні набула подальшого розвитку і система соціального патронажу та допомоги людям похилого віку, у тому числі вдома.

Водночас маємо констатувати, що інтеграція та участь осіб похилого віку у житті українського суспільства, ступінь використання їх потенціалу є недостатніми. Контингенти літніх людей сприймаються здебільшого як інертний елемент, в країні не створено належних передумов для ефективної участі старших поколінь у суспільному житті. Найбільш поширені шляхи інтеграції осіб похилого віку в Україні не є достатньо вагомими у кількісному відношенні; певна частина пенсіонерів залишається поза межами суспільної інтеграції, а ще для вагової частини — суспільна інтеграція зводиться виключно до родинно-сімейної. Забезпечення інтеграції осіб похилого віку в суспільстві (зобов'язання 2 РСР ММПДПС) лишається в Україні справою самих пенсіонерів і відбувається переважно з їхнього бажання. Тож не дивно, що, згідно з результатами соціологічного обстеження осіб похилого віку в Україні², більшість пенсіонерів невдоволені рівнем уваги до них з боку держави та переважно негативно оцінює політику стосовно осіб похилого віку.

Висновки та рекомендації. Процес імплементації міжнародних стандартів з питань старіння в Україні є доволі повільним; аспект старіння населення та усвідомлення зумовлених ним викликів ще недостатньою мірою “присутні” у багатьох напрямках соціальної політики в країні. Проблемною й досі є ситуація із затвердженням Національного плану дій у царині старіння населення та функціонуванням наглядових механізмів для оцінки виконання ММПДПС/РСР.

Недоліками формування політики в інтересах літніх осіб в Україні лишаються: вплив на діяльність у царині старіння та соціального захисту осіб похилого віку політичного популізму; превалювання «пожежно-рятівних» заходів на шкоду системній складовій, спрямованості на перспективу; відсутність правильно обраних пріоритетів при фінансуванні й реалізації цільових комплексних програм, брак комплексності при вирішенні окремих проблем. Поширеною вадою низки національних рішень (програм) є їх декларативний характер, подеколи — непослідовність в їх реалізації, залежність від політичної кон'юнктури.

Виходячи з досвіду формування та реалізації соціальної політики у царині старіння та соціального захисту осіб похилого віку у постмадрридський період, можна виділити такі найбільш актуальні для України напрями цієї політики та сформулювати відповідні рекомендації щодо її вдосконалення і розвитку:

- потребує модернізації й подальшого вдосконалення законодавчо-нормативна база з проблем, що стосуються осіб похилого віку, зокрема, у частині запобігання дискримінації за віковою ознакою, у напрямі посилення адресності пільг, задля забезпечення прав бабусь та дідусів у сфері сімейних відносин, щодо підходів до адекватного за-

² Йдеться, зокрема, про соціологічне опитування українських пенсіонерів, яке здійснила методом глибинного інтерв'ю у вересні 2011 р. кандидат соціологічних наук К. Настояща (ГО “Демократичні ініціативи молоді”).

безпечення літнього населення основними видами медичної допомоги і соціального обслуговування тощо. Існуючу законодавчу базу треба “змусити” ефективно працювати, і певну роль у цьому має відіграти вдосконалення механізмів парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади в Україні;

- пріоритетом політики стосовно осіб похилого віку має бути збереження здоров'я у старості та подовження, таким чином, здорового активного періоду життя. Невід'ємною складовою реалізації даного напрямку в Україні є забезпечення рівного доступу осіб похилого віку до засобів збереження здоров'я та активного довголіття, зокрема, доступності для літніх людей сучасних засобів діагностики, профілактики, лікування та реабілітації. Координації й подальшого розвитку потребує система надання геріатричної допомоги в Україні, необхідними умовами для чого є: створення єдиної міжгалузевої системи геріатричної підготовки кадрів; введення до штату амбулаторних установ посад патронажних геріатричних медичних сестер; підвищення оплати праці лікарів-геріатрів та медичних сестер; розвиток мережі геріатричних реабілітаційних структур; створення координаційних рад з питань медико-соціальної допомоги літнім при місцевих адміністраціях; посилення геріатричної спрямованості у роботі всіх медичних і соціальних структур;
- гострою є потреба у розширенні мережі закладів паліативної й, зокрема, хоспісної допомоги (за оцінками міжнародних експертів, розрив між потребою України у хоспісних ліжках і реальною їх кількістю становить 4–5 разів, ще більша кількість пацієнтів у термінальній стадії захворювань потребують допомоги вдома), поліпшенні їх матеріально-технічної бази, умов перебування хворих, у розробці стандартів та клінічних протоколів у паліативній медицині;
- подальшого вдосконалення й коригування відповідно до прискорення темпів старіння населення потребує система соціального захисту осіб похилого віку в Україні. Реалізація наступного етапу реформування пенсійної системи в Україні має забезпечити: вдосконалення порядку осучаснення призначених пенсій; впровадження професійних, корпоративних накопичувальних схем для працівників, зайнятих на робочих місцях із шкідливими чи особливими умовами праці; подальші кроки щодо скорочення нерівності між пенсіонерами та щодо перетворення виходу на пенсію у гнучкий і поступовий процес. Нині назріла також потреба у впорядкуванні системи надання пільг і соціальних допомог особам похилого віку та переважному переведенні їх на адресні засади надання. А в середньостроковій перспективі необхідними будуть подальше підвищення пенсійного віку для поколінь, які братимуть участь у накопичувальному рівні пенсійної системи (до 65 років для жінок та чоловіків), подальша диверсифікація пенсійних схем, заохочення населення з високим рівнем доходів до участі у приватних пенсійних системах, створення сприятливих умов для подовження трудового періоду життя;
- актуальною в Україні лишається проблема створення навколишнього середовища, сприятливого для літніх людей, пристосування до їхніх потреб побутових умов, робочих місць, транспорту, місць дозвілля тощо; налагодження і розвиток вітчизняного виробництва продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів побуту, засобів реабілітації для осіб похилого віку;
- потребує поліпшення ситуація щодо надання соціоемоційної й інструментальної підтримки особам похилого віку: підвищення якості послуг, які надають соціальні служби особам похилого віку, та більш активне інформування населення щодо можливостей їх отримання; збільшення кількості спеціальних житлових будинків для осіб похилого віку, та відпрацювання механізмів поселення у них; розширення

(відповідно до зростаючої потреби) мережі стаціонарних (інтернатних) закладів для осіб похилого віку та поліпшення умов проживання й якості послуг, що надаються у них; підвищення доступності соціально-психологічної, правової та інших видів допомоги для літніх осіб;

- назріла необхідність у розробці теоретично обґрунтованих та практично значущих концептуальних підходів до організації освіти літніх осіб; культивуванні традицій самоосвітньої діяльності протягом життя; адаптації наявних нині в освіті дорослих методичних підходів до вікових особливостей літніх осіб, специфіки їх мотивації тощо;
- необхідна більш активна підтримка різних форм самоорганізації людей похилого віку, створення умов для їх самореалізації, а також формування у суспільстві усвідомлення природності процесу демографічного старіння та його наслідків, підтримка й посилення елементів позитивного суспільного ставлення до старості, зокрема, виховання дітей та молоді у дусі поваги до громадян похилого віку та їх заслуг перед суспільством, почуття відповідальності у дітей за долю літніх батьків тощо;
- важливим є загальне посилення інформаційно-просвітницької діяльності у реалізації політики щодо осіб похилого віку та міжінституціональної взаємодії в її формуванні й реалізації, зокрема, розширення джерел інформації зі значущих для літніх осіб проблем (особливо у селах), сприяння співробітництву державних та неурядових організацій, ширше використання позитивного зарубіжного досвіду роботи щодо інтеграції осіб похилого віку, пропаганда волонтерського руху тощо.

У цілому слід зазначити, що повномасштабне дотримання в Україні вимог Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння населення та зобов'язань, передбачених Регіональною стратегією його реалізації, а також Принципів ООН щодо осіб похилого віку потребує мобілізації фінансових ресурсів (що наразі є ключовим питанням), координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, установ і організацій у вирішенні проблем, пов'язаних із життєдіяльністю осіб похилого віку, а також активних організаційних зусиль зі стимулювання процесів, що лежать в основі соціально-демографічного розвитку й адаптації суспільства до прогресуючого старіння населення.

Джерела

1. Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения. Мадрид, 8–12 апреля 2002 года. — ООН, A/CONF.197/9, 2002.— Режим доступу: http://www.socpolitika.ru/files/5485/ageing_report_as.pdf
2. Региональная стратегия осуществления Мадридского международного плана действий по проблемам старения, 2002 г. (ECE/AC.23/2002/93 October 2002)/ Европейская экономическая комиссия. Конференция министров ЕЭК ООН по проблемам старения. Берлин (Германия), 11–13 сентября 2002 года. Глава 3. — Режим доступу: http://www.un.org/russian/events/olderpersons/berl_dr_r.pdf
3. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія)/За ред. Е.М.Лібанової.— К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України — 2010.— 270 с.
4. Принципи ООН щодо літніх людей. — Режим доступу: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r091.htm>
5. Демографічні чинники бідності (колективна монографія)/ За ред. Е.М.Лібанової.— К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України.— 2009.— 184 с.

КУРИЛО И.А.

СТАРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ В ЗЕРКАЛЕ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

В работе отражены основные результаты государственной социально-демографической политики в отношении лиц пожилого возраста в Украине, а также приоритетные направления ее дальнейшего совершенствования и развития.

Эскалация процесса старения населения и потребность в усилении социальной защиты пожилых людей определили первоочередную необходимость реформирования пенсионной системы, связанного с совершенствованием параметров ее солидарной составляющей, повышением пенсионного возраста и созданием стимулов для участия работников старшего возраста в трудовой деятельности. Дальнейшие шаги по реформированию пенсионной системы в Украине и обеспечению адаптации рынка труда к демографическим изменениям должны быть направлены также на преобразование выхода на пенсию в гибкий и постепенный процесс.

В последние годы в Украине проводилась работа по формированию законодательных основ развития системы непрерывного образования и обучения на протяжении всей жизни, в том числе в сфере профессионального обучения. Апробированы инновационные формы оказания социально-педагогических услуг пожилым людям. Основной задачей на перспективу остается разработка механизмов реализации принятых законодательных актов и расширения возможностей участия пожилых людей в соответствующих программах образования и профессиональной подготовки.

Одним из положительных результатов в Украине является сокращение уровня бедности среди пенсионеров, в особенности — крайней бедности, уровень которой снижался опережающими темпами. Вместе с тем довольно высоким остается уровень депривации пожилых лиц по определенным условиям жизни (как-то: доступность качественной медицинской помощи, объектов инфраструктуры и т.д.). Поэтому вопрос повышения уровня и улучшения качества жизни пожилых людей остается весьма актуальным.

Учитывая общую неблагоприятную медико-демографическую ситуацию в Украине и неудовлетворительное состояние здоровья пожилых в частности, именно сохранение здоровья и работоспособности пожилого населения должно быть одним из важнейших приоритетов государственной социально-демографической политики.

Следует констатировать также, что интеграция и участие пожилых людей в жизни украинского общества, степень использования их потенциала ныне остаются крайне недостаточными. Необходима более активная поддержка различных форм самоорганизации пожилых людей, расширение источников информации по значимым для пожилых лиц проблемам, более широкое использование положительного зарубежного опыта работы по интеграции пожилых в жизнь общества.

Ключевые слова: старение населения, социально-демографическая политика, Мадридский международный план действий по вопросам старения населения, Региональная стратегия реализации Мадридского международного плана действий по вопросам старения, здоровье и благосостояние пожилых лиц, пенсионная система, интеграция пожилых лиц в общество.

KURILO I.O.

POPULATION AGEING IN UKRAINE IN THE LIGHT OF SOCIAL AND POPULATION POLICY

The main results of the government socio-demographic policy in the area of population ageing in Ukraine and the priorities of this policy are summarized in the paper.

The escalation of the demographic ageing process and the need to strengthen social security of older persons determined a priority need for reforms of the pension system through improving the parameters of its PAYG component, increasing the retirement age, and introducing incentives for older workers to participate in the labour force. Further steps to reform the pension system in Ukraine and successful adaptation of the labour market to demographic changes should be taken towards the transformation of retirement into a flexible and gradual process.

In the recent years Ukraine has been developing legal frameworks for continuous education and life-long learning, including in the area of vocational training. Innovative forms of social and educational services for the elderly were piloted. The main challenge for the future is further improvement of mechanisms for implementing the legislation and empowering older people to participate in appropriate education and training programs.

Reducing poverty levels among pensioners' households is important result of policy in Ukraine. Extreme poverty levels among older persons were decreasing at a steady and quick pace. However, the level of deprivation of older people in certain living conditions remains rather high: accessibility of good quality health care, infrastructural facilities, transportation etc. is limited in many cases. Therefore the issue of increasing the living standards and improving the quality of life in older age remains important and topical.

Given the adverse health and demographic situation in Ukraine and in particular, the health of the elderly, one of the top priorities of the national development policies must be maintaining good health and working ability of older people.

It has to be ascertained that older people's social integration and participation, capitalizing on their potential, are extremely insufficient in Ukraine. Various forms of self-organization of older persons need more active supporting in order to create better conditions for their self-fulfillment. There should be more information sources on the issues of concern to older persons and international best practices in integrating older persons into social life should be learned and more widely used.

Key words: *population ageing, social and demographic policy, Madrid International Plan of Action on Ageing, Regional Implementation Strategy of the Madrid International Plan of Action on Ageing, health and welfare of the elderly, pension system, integration of older persons in society.*

Стаття надійшла до редакції журналу 31.05.2012 р.

УДК 314.01

В. С. СТЕШЕНКО,

д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

В. П. ПІСКУНОВ,

канд. екон. наук, м. Київ

ДЕМОГРАФІЧНЕ ПІЗНАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПОТЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Присвячується професору В.П. Корнієнку (1923–1994) — політекому з демотеоретичним мисленням

В статті аналізується феномен гностичної кризи в демографії, яка полягає у відставанні формування демології як теоретичної основи демостатистичних досліджень, що переважають у сучасній демографії. Такий стан демографічної науки гальмує як подальший розвиток наукового мислення, так і звужує її можливості у підвищенні результативності демографічної політики, стримуючи осмислення об'єктивної необхідності «демографізації» усіх видів соціально-економічної політики як єдино ефективного методу демополітичного впливу на сучасну кризову демореальність. Шлях до виходу демографії з гностичної кризи полягає у формуванні спрямованості досліджень до знаходження ноуменів—сутностей демографічного як предмета демології та у створенні і науковому обґрунтуванні їх систем.

Ключові слова: демографічні закономірності та сутності демографічного, демологія, гностична криза в демографії, демографічна макросистема, демореальність, демографічна політика, демографізація.

Постановка проблеми. Є підстави стверджувати, що сучасний стан демографічного пізнання характеризується гностичною кризою, зміст якої полягає в тому, що досліджуються переважно демографічні явища—феномени і дуже повільний поступ спостерігається у пошуках ноуменів—сутностей демографічного. Така ситуація гальмує як подальший розвиток наукового мислення, так і підвищення практичної результативності демополітичної складової досліджень.

Метою даної статті є характеристика основних причин і наслідків гностичної кризи, а основним завданням — розгляд ситуації, що склалася в демографії, через призму проблеми розвитку. Тема розвідки є недостатньо дослідженою, тому аналітичну характеристику стану її вивчення ми віднесли до основного тексту публікації.

¹ Термін—іменник «демографічне» позначає все те, що характеризує вже пізнане як людську частину світу всього живого (органічного), не тотожну світам рослин і тварин. Пізнання демографічного відбувається не лише в науково-предметній формі, а й в інших формах гностичної активності людей (повсякденно-практичній, релігійній, мистецькій).

Виклад основних результатів. Демографія виникла, вдосконалюється і як інституалізована предметно-дисциплінарна наука фактично існує нині у вигляді єдності двох різних за характером сфер гностичної активності. Предметом першої сфери є стан («статика») населення як сукупності людей та їх «динаміка» як природний рух—оновлення її персонального складу внаслідок «заміни» померлих народженими. Метою демографічного вивчення цього предмета є створення його описів і аналізів [5, с. 120; 8, с. 118–119; 2] за використання статистичних показників [12, с. 503, 367]. Дослідження стану населення відбувається у процесі визначення його чисельності та складу [12, с. 457; 8, с. 462–464; 13, с. 39–119] у вигляді «сукупності носіїв певної кількості життя» [18, с. 205], певних частин «людської популяції» [8, с. 114], «біологічних сукупностей» [4, с.187]. Отже, предмет гностичної активності у першій сфері становлять різні види феноменів—явищ демографічного, на основі вивчення яких встановлюються їх закономірності. Предмет гностичної активності другої сфери знаходження ноуменів—сутностей демографічного, дослідження зв'язків між ними, вивчення ієрархії яких дає можливість відкривати демографічні закони.

У минулому перша сфера—частина всього знання та пізнання в демографії мала новаторський, природно-дослідницький характер. Саме завдяки накопиченню їх гностичних досягнень «стартувала» історія створення термінологічно-понятійного апарату демографії, а досягнення певної щільності маси її складових дозволило створити ескіз «картини» відображення об'єкта демографічного інтересу як «предметної сфери всередині певної області сущого» [17, с. 146–147] у вигляді його статистичних описів за допомогою використання моделей—алгоритмів відповідних розрахунків. Друга сфера активності у пізнанні демографічного почала формуватися майже одночасно зі створенням першої. Ці констатації нам потрібні для того, щоб привернути увагу до складної історії пізнання демографічного, суттєвий зміст якого характеризується особливостями взаємодії його частин, що маніфестують їх різні предметні іпостасі.

В існуючій демографії перша сфера гностичної активності її фахівців поступово фактично перестає бути дослідженнями невідомого, унікального, перетворюється із простору та часу пошуків нових явищ—феноменів демографічного та знаходження нових моделей—алгоритмів обчислення їх статистичних показників на сферу масового виробництва стандартної первинної демографічної інформації, тобто гностична активність у цій сфері значною мірою втрачає творчий характер. Більшість сучасних демографів-науковців перетворилися на фахівців з емпірично-статистичної, «описової демографії» [8, с. 283; 7, с. 18; 6, с. 15]. Але само по собі таке перетворення не можна розглядати лише як втрату емпірично-статистичною демографією здатності виявляти нове та невідоме в демографічному. Хоча певна частина здобутків науки постійно перетворюється з «нового» знання на «старе», цей процес є середовищем, без існування якого неможливе виникнення та існування другої сфери пізнання демографічного — сфери демології, цінність якої полягає в тому, що її структура виконує функцію загальної логіки осмислення демографічного, тобто функцію спеціальної демографічної методології осмислення статистичних закономірностей масових явищ маніфестації демографічного, тобто тих причин, сталість яких обумовлює існування цих закономірностей [12, с. 496]. Друга сфера (теорія демографічного або демологія) незрівнянно складніша за першу, оскільки уявлення про її предмет безперервно змінюється як в дисциплінарному просторі інституалізованої демографії, так і в межах суміжних з демографією наук. Слід зазначити, що початок створення демології не є справою лише сучасного або майбутнього. Її почали створювати вже давно, коли ще і терміна «демографія» не було, але людський світ вже почав мислитися у вигляді частин, що існують самостійно, відносно автономно. «Первинні» гностичні умови для появи демології почали виникати там і тоді, де і коли люди стали інтуїтивно встановлювати

залежність (обумовленість) людського світу (суспільствознавства) від світу нелюдського (природознавства і технікознавства) [16, с. 622].

Гностична криза в демографії є об'єктивним свідченням того, що сьогодні демографи не виявляють достатньої зацікавленості в розвитку предмета власного наукового інтересу. Пошуки теоретичного характеру не є достатньо інтенсивними, досі широко розповсюджене емпірично-статистичне тлумачення предмета та методу демографії, тобто ототожнення демографічної статистики з демографією як наукою про збереження міри населення як сукупності індивідів конкретно-історичної соціальної якості. А хибне уявлення про незмінність предмета існуючої демографії² (фактично демографічної статистики) негативно відбивається на якості та глибині демографічного мислення ще і в тому плані, що воно не сприяє збереженню високого рівня статистичного світогляду, тієї статистичної культури, які були вироблені в демографічній статистиці в минулому. Тлумачення демографічної статистики як лише одного із кількох «методів» (методик та технік) [8, с. 103, 120; 4, с. 290–291] або складової демографії [6, с. 15] у вигляді «описової демографії» [7, с. 18], позбавлення її статусу окремої предметно-дисциплінарної науки призводить до застою в культурі наукового демографічного мислення, є одним із факторів зниження якості статистично-методичної складової фахових знань. Але статистика як метод вивчення емпірично-статистичної демографічної інформації не може розвиватися незалежно від всього того, що вивчається в демографії.

Автори останніх відомих нам підручників з демографії (саме вони є носіями пануючих в науці та поза нею хибних уявлень про демографічне та процедури його пізнання) почали тлумачити демографію так, що зникли добре видимі причини розбіжностей у характеристиках її стану та подальшої еволюції. Вони вважають, що вивчення «демографічних» подій [8, с. 456] як наслідків—результатів лише «природного» руху мас—сукупностей людей (їх оновлення, «відтворення») [4, с. 50; 2, с. 12; 6, с. 670; 1, с. 578] начебто дає змогу рухатися до розуміння макропроцесу «суспільно-історичної обумовленості» демографічного як справжнього об'єкта глибокого (демотеоретичного, «метадемографічного», демологічного) гностичного інтересу, тобто до вищої мети посткласичної демографії — знаходження законів зміни тих статистичних закономірностей [12, с. 496], фіксація яких є поточною метою «класичної демографії» [3, с. 266], яку намагаються тлумачити у вигляді вже існуючої «системи демографічних наук» [13, с. 33; 7, с. 13–18].

Автори «системи демографічних наук» вважають, що побудована ними предметно-дисциплінарна структура демографії відкриває нові гностичні перспективи її розвитку, посилює інтенсифікацію вивчення обумовленостей статистичних закономірностей предмета демографії дією зовнішніх факторів, завдяки чому гностична активність сучасних демографів—фахівців з «демографічного аналізу» буде доповнена гностичною активністю знавців методів вивчення предметів інших «демографічних наук». Використання цієї системи може сприяти збільшенню числа досліджуваних факторів, які впливають на явища «суспільно-історичної обумовленості» сукупності поведінок в емпірично зафіксованому місці та часі, але неявно стоїть на заваді розгортанню пошуків основи—причини існування та зміни самої суспільно-історичної обумовленості як субстанції усіх поведінок людей, тобто — процесу життєдіяльності людей в конкретних умовах буття в історично унікальних типах суспільних організмів. Цей підхід не створює та не підтримує гностичний інтерес до того, що реально об'єднує, перетворює аморфну сукупність наук на реальну систему; не налаштовує демографів на осмислення структури демографічної системи — «порядку

² На погляд А. Сові, так звана «чиста демографія» або «демографічний аналіз» є арифметичною демографією, «людським рахівництвом», яке охоплює математичні викладки і розрахунки» [11, с. 27]. Зрозуміло, що таке «демографічне ремесло» з'явилося задовго до виникнення наукової демографічної статистики.

порядків» (Мераб Мамардашвілі), тобто на виявлення устрою демографічного як світу спільнот людей.

Прихильники створення теорії посткласичної, нестатистичної демографії не налаштовані на побудову такої теорії, гностичний простір якої був би сумірним простору та часу існування ноуменів—сутностей, що характеризують демографічну реальність історичного типу суспільного організму. Вони вважають, що «у власне демографічну теорію входить пояснення характеру відтворення населення та змін в ньому, демографічної поведінки, а також взаємовпливу демографічних процесів та структур» [8, с. 118]. Тобто їм здається, що вони вже начебто передбачають мету та зміст «демографічної теорії» як «розчиненої» субстанції існуючої статистичної демографії, але не знають, що утворює цю субстанцію, та яким чином вона дасть змогу перетворити на систему сукупність вже відомих теоретичних висновків та гіпотез щодо об'єкта демографії. Інакше кажучи, вони не шукають в самому демографічному як об'єкті та предметі науки те, подовжене існування чого в історичному просторі та часі забезпечує його власну тотожність, тобто збереження своєї конкретно-історичної міри як єдності демографічної якості та кількості.

Вища, «кінцева» мета створення демології як демографічної метатеорії полягає у пошуках та розкритті ноуменів—сутностей існування та зміни «суспільно-історичних обумовленостей» зафіксованих «демографічних» закономірностей [8, с. 113] та законів, що їх характеризують як процеси руху (розвитку або деградації) демографічного як такого, що не може не змінюватися. Демографічну гносеологію як логіку—метод пізнання онтології демореальності, спеціальну демографічну методологію усіх предметно-дисциплінарних частин демографії непродуктивно мислити у вигляді сукупності специфічних методик та технік пізнання окремих предметно-дисциплінарних проявів—маніфестацій демографічного та створення ескізів окремих частин—фрагментів її «картини». Її продуктивніше мислити у вигляді структури гностичної системи, субстрат якої утворюють «методи» (субметоди) окремих частин, дисциплін демографії.

Тому використання будь-якого субметоду демографії не може вважатися єдино існуючим монопольним способом пізнання демографічного, використання якого гарантує рух до розуміння об'єкта демографії. Можна навіть стверджувати, що демографічний розум зможе розпочати рух до досить глибокого (в плані практичного використання його здобутків для розробки заходів активізації та підвищення ефективності демографічної політики) їх обґрунтування, коли відбудеться усвідомлення того, з чого може початися цей рух, на що він має «спиратися», тобто, що може стати вихідним, стартовим кроком—пунктом поступу в справді глибокому розумінні реального («первинного») об'єкта демографії в іпостасі демології.

Демологія як метатеорія демографічного, що має виконувати функцію логіки пізнання демографічних особливостей станів та змін—розвитків унікальних історичних типів демографічних макросистем, не створюється будь-яким безпосереднім використанням здобутків статистичної демографії, в тому числі результатів вивчення «демографічних біографій»³ [10, с. 64—69] та «демографічних поведінок»⁴ [5, с. 330; 8, с.323]. Тому в існуючій емпірично-статистичній демографії, в найдосконалішому та повному вивченні

³ В самому народонаселенні та його русі як сукупності людей та в їх «статистичній» єдності, яку характеризує штучний демостатистичний гомункулус — середня людина, марно сподіватись на розкриття сутності та змісту демографічного, включаючи якість народонаселення.

⁴ Трактуювання наслідків—результатів певних видів поведінки людей як предмета сучасної демографії заважає зрозуміти її кризовий стан як переважаючого виробництва первинної демографічної інформації про певні («демографічні») явища—феномени. Де і коли в статистиці вивчаються будь-які «висліди» поведінки, предмет гностичного інтересу утворюють наслідки—результати активності середньої людини [10, с. 57—64], а не населення.

гностичних здобутків у ній, в їх індуктивних узагальненнях марно шукати те, що реально створює основу—субстанцію предмета дослідження демографічного. Об'єкт демографічного пізнання не можна досліджувати без вивчення всієї (принаймні, основної) сукупності його предметно-дисциплінарних втілень—маніфестацій, без знаходження методу його пізнання як об'єднувача його здобутків у демографічну гносеологічну систему⁵.

Є підстави стверджувати, що бажанню знайти «початок» формування справжньої теорії народонаселення як важливої передумови її розвитку завадила також відсутність гностичної орієнтації на осмислення здобутків вивчення демографічного поза межами емпіричної частини демографії, тобто в практично неосяжному просторі «соціальної філософії» (теоретичного суспільствознавства), зокрема, в найбільш розвинутій його частині — політичній економії. Фактично відбулося ігнорування великих гностичних потенцій накопичених у соціальній філософії схем теоретичного опису історичного процесу, і насамперед найбільш цінного здобутку в цій сфері — історично-економічного розуміння подовженого існування життєдіяльності певних суспільних типів (К. Маркс) як предмета загальної теорії економіки.

Оскільки історико-економічний метод виявився досить ефективним, можна вважати виправданим його використання і в теорії демографічного. Демографи вже почали осмислювати наукові потенції для створення «картини» історичного процесу у вигляді предметного історико-демографічного розуміння суспільного розвитку [9], рух до якого в теоретичному суспільствознавстві нині стає дуже актуальним. Без поступу на цій ділянці пізнання неможливе усвідомлення як перебування сучасної демографії в стані гностичної кризи, так і наслідків цієї ситуації, які полягають насамперед в недорозвиненості теоретичних передумов досить глибокого осмислення демографічних проблем, і зокрема їх економічного аспекту [15]. А це звужує можливості розробки достатньо обґрунтованих концепцій, стратегій та заходів демографічної політики.

Але творці «теорії народонаселення» не скористалися гностичними потенціями цього методу як знаряддям теоретичного осмислення демографічного. А не застосовуючи його у вивченні вже накопиченої маси абстракцій (результатів індукції) об'єктивно неможливо із величезної сукупності абстракцій демографічного за допомогою застосування вже відомої моделі—схеми створення предметно-дисциплінарних історій людей, у тому числі економічної, виробити модель—схему загальної демографічної історії. Цю модель—схему можна почати практично застосовувати за умови, що відбудеться цілком усвідомлена відмова від поширеного (фактично пануючого) емпірично-статистичного бачення як самого народонаселення, так і його розвитку.

Рух у напрямі створення теорії нестатистичної іпостасі-образу демографічного вже почався. Йдеться про оприлюднену демографами думку, що «наукове трактування якості народонаселення» дало змогу «виводити сутність та зміст цього поняття з соціальних процесів і відносин» [5, с. 183]. Очевидно, це мало б спрямувати увагу на з'ясування того, що являють собою ці «соціальні відносини і процеси» [8, с. 251]. Але тут є невизначеність, подолання якої заважає збереження статистичного розуміння народонаселення як «відносно сталої сукупності людей», «конкретної сукупності людей», «головного компонента людського суспільства» [Там само. Підкреслено нами — В. С. і В. П.]. Саме спроби здійснення гностичних зусиль у напрямі демотеоретичних досліджень з використанням лише статистики, з нашого погляду, є головною перешкодою для реалізації бажання створити єдину, цілісну теорію народонаселення як загальну теорію демографічного, тобто демологію.

⁵ Тому хибною є думка, що демографія «спирається на теорію ймовірності, на закон великих чисел, на методологічний апарат, сформований в математичних науках» [6, с. 19].

Оскільки шлях до створення зрілої «демографічної теорії» як досягнення певного розуміння сутностей об'єкта всього наукового демографічного пізнання не тільки надзвичайно важкий та довгий, він може відкритися лише зміною засад існуючого демографічного мислення. Адже мова має йти про створення такої теорії об'єкта демографії, яка здатна виконувати конструктивно-практичну функцію там і тоді, де і коли існуючий конгломерат теоретичних висновків—узагальнень (що отримуються завдяки індукції [16, с. 241]) почне мислитися у вигляді системи, дослідження структури якої дасть можливість свідомо створювати різні ідеальні предмети наукової демографії та з'ясовувати логіку розвитку їх вивчення як спеціальну демографічну методологію пізнання демографічного у вигляді макросистеми, якій притаманний розвиток.

Спроби вийти з гностичної кризи в інституалізованій демографії⁶ зараз роблять в основному в просторі емпірично-статистичних досліджень з використанням статистичної інформації про зміни в характері динаміки показників, що описують існування та розвиток не лише середньої людини [5, с. 119; 8, с. 114], а й народонаселення (сукупності «соціальних спільнот» [5, с. 269; 8, с. 252]), тобто сукупності сукупностей людей різного соціального статусу. Але цього замало. Вкрай необхідно вийти за межі емпірично-предметної статистичної демографії і розгорнути входження в гностичний простір теоретичної демографії. Для сучасних фахівців статистичної демографії таке входження має характеризуватися спробами визначити, чим якість населення (народонаселення) відрізняється від якості середньої людини і, відповідно, в чому вбачається відмінність між змінами (розвитком) першої якості від другої.

Теоретики сучасної (начебто вже нестатистичної) інституалізованої демографії опинилися в гностичному «глухому куті»: бажаний ними перехід від «відображення систематизації та субординації наук та наукових напрямів, в яких займаються проблематикою народонаселення» [8, с. 443–444], до створення теоретичної моделі—схеми об'єкта демографії у вигляді ескізу його предметної «картини»—образу здійснюється так, що гальмує активізацію інтелектуальної інтуїції, якій належить «монополія» на створення теоретичних ідей стосовно будови та розвитку демографічного. Саме цим можна раціональним чином пояснити відсутність результатів намагань вийти за межі статистичного бачення об'єкта демографії у вигляді її предметного ескізу—образу⁷. Якщо б це було зроблено, то перш за все була б зафіксована відмінність сфери пізнання в емпірично-статистичній демографії від предметної сфери теоретичного мислення, тобто відмінність між предметами та методами емпіричної та теоретичної демографії.

Навіть поява самого відчуття необхідності фіксації цієї відмінності викликала б роздуми про те, що саме може бути предметом теоретичної демографії, а це, в свою чергу, зробило б актуальними пошуки того, що в предметах сучасного (цілісного) теоретичного суспільствознавства [16, с. 622] є такого, що об'єднує його галузі та дисципліни,

⁶ Цю гностичну проблемну ситуацію неможливо мислити без знаходження нових термінів, без їх використання кризу в демографії не можна науковим чином зробити предметом демографічного мислення. Оскільки кризовий стан сучасної загалом емпірично-статистичної демографії вже досить чітко та гостро відчувається за відсутності загальноновизнаного термінологічно-понятійного апарату демологічного (метадемографічного) мислення, то швидко актуалізується потреба—проблема в його розробці. Відомо, що центральним терміном—іменником емпірично-статистичного демографічного мислення є термін «населення». У термінологічно-понятійному апараті демографії навколо нього «гуртуються» терміни-прикметники. Сучасна інституалізована демографія по суті є розгорнутою сукупністю описів прикмет цього терміна—іменника. Аналогічно і демологію варто спробувати трактувати у вигляді предметних описів (спочатку як сукупностей, а далі як систем) розгорнутих прикметників центрального терміна—іменника згаданого розвитку в межах не лише демології, а й «економіки народонаселення», «географії народонаселення» та ін. [8, с. 443–444].

⁷ Досі поширена думка, що до «теорій демографічного розвитку» належить статистичний опис «демографічного переходу» [6, с. 450–468].

«обумовлює» існування цих галузей та дисциплін як автономних компонентів системи суспільствознавства, не дозволяє приєднувати їх до галузей та дисциплін природознавства чи технікознавства [16, с. 622]. Адже стало б очевидним, що з трактування демографії як галузі суспільствознавства впливає важлива думка про те, що ніщо інше, як стан та динаміка (розвиток) якості предмета суспільствознавства певним чином «обумовлюють» стан та динаміку якості предмета демографії. Нарешті, могла б з'явитися думка, що оскільки соціальні відносини та процеси можуть репрезентувати макрорівень предмета суспільствознавства, тобто характеризувати всю життєдіяльність конкретно-теоретичним чином, то елементарна логіка штовхає до висновку, що саме в життєдіяльності треба шукати «об'єднувача» всіх частин та галузей демографії в «єдину та неподільну» науку.

Сучасні теоретики суспільствознавства (в тому числі й демографи), продовжуючи вивчати результати—наслідки «історичного процесу» як процесу зміни—розвитку (еволюційного або революційного, прогресу або регресу) життєдіяльності, доповнюють відповідні гностичні здобутки створенням ескізів «картин» цього процесу, що відображають розвиток активності людей як суб'єктів усіх видів поведінки, особливо їх демографічної функції, тобто тієї функції, наявність якої характеризується подовженням існуванням населення (народонаселення) завдяки оновленню його персонального складу в одному (природному) або в усіх видах руху людей. Зміст гностичної революції, що почалася за межами статистичної демографії давно, а тепер загострює гностичну ситуацію і в ній самій, характеризується актуалізацією необхідності усвідомлення того, що в «демографічній» поведінці—активності людини виявляється вона вся, а не якась окрема її «частина», властивість, що обумовлює об'єктивну необхідність «демографізації» усіх видів соціально-економічної політики як найбільш результативного способу демополітичного впливу на сучасну кризову демореальність [14, с. 42].

Ці короткі узагальнення, з нашого погляду, сприятимуть створенню ескіза картини—моделі, що дає уяву про об'єкт демографії як предмет нестатистичної, «широкої» теорії — демології.

Висновки. 1. У сучасній демографії вивчаються переважно демографічні явища-феномени, і дуже повільний поступ спостерігається в дослідженнях ноуменів-сутностей демографічного (об'єкта демографії), що і призводить до гностичної кризи в демографії, до гальмування подальшого поглиблення демографічного мислення. Перебування сучасної демографії у стані гностичної кризи зводить її результативність як наукової основи демографічної політики. Шлях до виходу демографії з гностичної кризи полягає у формуванні спрямованості досліджень до знаходження ноуменів-сутностей демографічного як предмета демології та у створенні і науковому обґрунтуванні їх систем.

2. Створення зрілої демографічної теорії, здатної виконувати конструктивно-практичну функцію, лежить на шляху зміни засад існуючого демографічного мислення на основі формування цієї теорії у вигляді системи-сукупності висновків-узагальнень, що дасть змогу з'ясувати логіку демотеоретичного дослідження як спеціальну методологію пізнання демографічного у вигляді макросистеми, якій притаманний історичний розвиток. Перспективи демографічного пізнання тісно пов'язані з поступом в осмисленні предмета демографічних досліджень, тобто з просуванням від суто демостатистичного його трактування до демологічного. Більш адекватне відображення демореальності в науці (широкий соціальний підхід до розуміння предмета вивчення) сприятиме зрушенням у демографічній думці у бік демотеоретичної сфери гностичної активності.

3. Передумовою виходу демографії із кризового стану є доповнення розвитку сучасної емпірично-статистичної демографії, яка вивчає масові феномени-явища об'єкта демографії, розвитком демології як науки, що досліджує ноумени—сутності об'єкта демографії та

історично унікальні їх типи. Таке доповнення конкретизується тим, що вивчення емпірично конкретних просторів та часу коротких періодів життєдіяльності людей поєднується із створенням гіпотез та відповідних моделей систем існування типів станів—структур життєдіяльності в історично унікальних і довгоіснуючих видах і типах суспільних організмів, тобто йдеться про використання демографічної версії концепції доповнювальності [16, с. 169]. Рух демографії у напрямі до виходу з гностичної кризи сприятиме підвищенню практичної результативності демополітичної складової досліджень.

Джерела

1. Антонов А., Борисов В. Лекции по демографии. — М.: Альма Матер, Академический Проект, 2011. — 592 с.
2. Вандескрик К. Демографический анализ. — М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2005. — 272 с.
3. Вишневский А. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 287 с.
4. Демографический понятийный словарь. — М.: Изд. ЦСП, 2003. — 251 с.
5. Демографический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1985. — 608 с.
6. Демография и статистика населения. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 687 с.
7. Дорошенко Л. Демографія. — К.: МАУП, 2005. — 112 с.
8. Народонаселение. Энциклопедический словарь. — М.: Изд-во БРЭ, 1994. — 640 с.
9. Піскунов В., Стешенко В. Історія демографічних реальностей, демографічна історія // Енциклопедія історії України. Т. 3. — К.: Наук. думка, 2005. — С. 597–598.
10. Птуха М. Вибрані праці. — К.: Наукова думка, 1971. — 411 с.
11. Сови А. Общая теория населения. Т. 1. Экономика и рост населения. — М.: Прогресс, 1977. — 503 с.
12. Статистический словарь. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 623 с.
13. Стеценко С. Демографічна статистика з основами демографії. — К.: Вища школа, 2005. — 415 с.
14. Стешенко В., Піскунов В. До питання про концепцію національної демополітики в Україні // Демографічні дослідження. Випуск 18. — К.: Вид. Ін-ту економіки НАН України, 1996. — С. 3–42.
15. Стешенко В.С., Піскунов В.П. Стан економіко-демографічних досліджень та наукові передумови їх подальшого розвитку // Демографія та соціальна економіка. — № 2 (16). — 2011. — С. 42–51.
16. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.
17. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. — М.: Изд-во «Гнозис», 1993. — 333 с.
18. Хоменко А. Семья и воспроизводство населения. Избранные произведения. — М.: Статистика, 1980. — 223 с.

СТЕШЕНКО В.С., ПИСКУНОВ В.П.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ

В статье анализируется феномен гностического кризиса в демографии. Демография существует в виде единства двух разных по характеру сфер гностической активности. Предметом исследований первой сферы являются различные виды явлений демографического, на основе изучения которых устанавливаются их закономерности. Предметом гностической активности во второй сфере (сфере демологии) является нахождение сущностей демографического, исследования связей между

ними, изучение их иерархии. Ценность этой сферы состоит в том, что ее структура выполняет функцию общей логики, специальной демографической методологии осмысления тех причин, постоянство которых обуславливает существование статистических закономерностей. Гностический кризис в демографии состоит в отставании формирования демологии как теоретической основы демостатистических исследований, преобладающих в современной демографии. Такая ситуация тормозит как дальнейшее развитие научного мышления, так и повышение практической эффективности его демополитической составляющей. Целью данной статьи является характеристика основных причин и последствий гностического кризиса в демографии через призму проблемы развития.

Гностический кризис в демографии является объективным свидетельством того, что демографы не проявляют достаточной заинтересованности в развитии предмета собственного научного поиска. Исследования демотеоретического характера недостаточно интенсивные, до сих пор широко распространено эмпирически-статистическое толкование предмета и метода демографии, т.е. отождествление демографической статистики с демографией как наукой о сохранении меры населения как совокупности индивидов конкретно-исторического социального качества. Развитию теории народонаселения препятствует также отсутствие ориентации на осмысление достижений изучения демографического вне эмпирической части демографии, т.е. в пространстве теоретического обществознания, в частности политической экономии. Произошло фактическое игнорирование гностических потенций схем теоретического описания исторического процесса.

Демология, которая должна выполнять функцию логики познания состояний и изменений уникальных исторических типов демографических макросистем, не может развиваться на основе непосредственного использования достижений статистической демографии, в том числе результатов изучения «демографических биографий» и «демографических поведений». Поэтому в существующей эмпирически-статистической демографии, в изучении гностических достижений в ней, в их индуктивном обобщении непродуктивно искать то, что реально создает основу—субстанцию предмета исследования демографического. «Конечная» цель формирования демологии как демографической метатеории заключается в поисках и раскрытии сущностей изменений в процессах движения (развития или деградации) демографического. Поскольку социальные отношения и процессы представляют макроуровень предмета обществоведения, т.е. характеризуют всю жизнедеятельность конкретно-теоретическим образом, то именно в жизнедеятельности надо искать «объединителя» всех частей и отраслей демографии в единую науку. Эти констатации являются предпосылкой построения эскиза модели, дающей представление об объекте демографии как предмете нестатистической теории.

Путь к выходу демографии из гностического кризиса тесно связан с прогрессом в осмыслении предмета демографических исследований, т.е. с продвижением от чисто демостатистической его трактовки к демологическому. Более адекватное отражение деморельности в науке будет способствовать сдвигам в демографической мысли в сторону демотеоретической сферы гностической активности, формированию направленности исследований к поиску сущностей демографического, то есть к созданию зрелой демографической теории в виде макросистемы, которой присуще историческое развитие. Попытки сопровождать эмпирически-статистические исследования демологическими являются отражением необходимости дополнения изучения эмпирически конкретных пространства и времени, коротких периодов жизнедеятельности людей созданием гипотез и соответствующих моделей состояний и структур жизнедеятельности в исторически уникальных и долгоживущих видах и типах общественных организмов. Движение к демографическому пониманию истории актуализирует прежде всего необходимость осознания, что в «демографическом» поведении человека проявляется он весь, а не какая-то отдельная его «часть» или свойство. Без этого осознания невозможна «демографизация» всех видов социально-экономической политики как единственно результативный метод демополитического воздействия на современную кризисную демореальность.

Ключевые слова: демографические закономерности и сущности демографического, демология, гностический кризис в демографии, демографическая макросистема, демореальность, демографическая политика, демографизация.

STESHENKO V.S., PISKUNOV V.P.

DEMOGRAPHIC COGNITION: CURRENT STATE AND POTENTIALITIES OF DEVELOPMENT

The article deals with the phenomenon of gnostic crisis in demography. Demography exists as a unity of two areas of gnostic activity that are different in character. The different kinds of phenomena of demographic development are the subject of the first area of research. The subject of gnostic activity in the second field (field of demology) is to find the entities of the demographical, study the connections between them and their hierarchy. The value of this field is that its structure serves as the general logic of the special demographic methodology of understanding the reasons which are stable that determines the existence of statistical regularities. The gnostic crisis in demography manifests itself as lag of the formation of demology as the theoretical basis of demographic-statistical studies, prevailing in contemporary demography. This situation hinders the further development of scientific thinking and the increase of the practical effectiveness of its population policy component. The purpose of this paper is to discuss the characteristics of the main causes and consequences of this gnostic crisis in demography in the light of development problems.

The gnostic crisis in demography is objective evidence that demographers do not show sufficient interest in the development of the subject of their own scientific interest. Demotheoretical studies are not sufficiently intense. Instead the empirical-statistical interpretation of the subject and method of demography is widespread, i.e. the identification of demographic statistics with demography as a science of the conservation of the measure of population as an aggregate of individuals of specific social-historical quality. The obstacle for the development of the theory of population is the lack of focus on understanding the study achievements of the demographical outside of empiric demography, i.e. in the space of theoretical social sciences, particularly political economy. Here demographers are actually ignoring schemes of theoretical description of historical processes.

Demology which should serve as logic of knowledge of states and changes of unique historical types of demographic macrosystem can not develop on the basis of direct use of the achievements of statistical demography, including the results of the study of “demographic biographies” and “demographic behaviours”. Therefore, in empirical-statistical demography, in the study of the gnostic gains made in it, in their inductive generalization, it is unproductive to search that actually forms the basis-substance of the subject of the study of the demographical. The “ultimate” goal of the development of demology as demographic metatheory is seeking and revealing the essence of changes in the processes of movement (development or degradation) of the demographical. As social relations and processes represent the macro level of the subject of social science, i.e. characterize all vital processes in a specific theoretical way, then we should search for a “unifier” of all parts and branches of demography into a single science exactly in those vital processes. This statement is a prerequisite for constructing sketch models which give an idea about the aim of demography as a theory that does not build on statistics.

The way out of the gnostic crisis is closely linked to progress in understanding the subject of demographic studies, i.e. the change from an exclusively demostatistical interpretation to a demological interpretation. A more adequate reflection of demoreality in science will shift demographers’ attention towards the demotheoretical gnostic sphere of activity. It will lead towards the development of a research orientation which strives to find the essence of the demographical in order to develop a mature demographic theory as a macro-system with an inherent historical development.

Trying to accompany empirical statistical research of the population by demological perspective reflects the necessity of complementing empirical studies of short periods of people’s life in specific space and time with the development of hypotheses and relevant models of states and structures of vital activities in historically unique and long-lived species and types of social organisms. The move to a demographic understanding of history is called for first of all by the need to realize that “demographic” human behavior is everything, not simply some separate its “part” or property. Without this awareness the “demographization” of all kinds of social and economic policy as the only effective method of demopolitical impact on the current crisis of demoreality is impossible.

Key words: *regularities and essences of the demographical, demology, gnostic crisis in demography, demographic macro-system, demoreality, population policy, demographization.*

Стаття надійшла до редакції журналу 19.04.2011 р.

УДК 331.5

Л.С. ЛІСОГОР,

д-р екон. наук, завідувач відділу Інституту
демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України

ЯКІСТЬ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ

У статті проаналізовано чинники впливу на якість трудового життя, визначено напрями та характер їх дії, обґрунтовуються напрями поліпшення якості трудового життя з урахуванням можливостей реалізації цих чинників.

Ключові слова. *Якість трудового життя, екзогенні та ендогенні чинники впливу на якість трудового життя, напрями поліпшення якості трудового життя.*

Постановка проблеми. В умовах посилення процесів глобалізації світогосподарських зв'язків одним із пріоритетних напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки є забезпечення можливостей для реалізації інноваційних чинників розвитку. На початку XXI століття процес створення та нагромадження нових знань сформував умови для переходу суспільства на якісно новий ступінь розвитку, основним виробничим ресурсом якого стають знання та інформація. Причому саме ті країни, що володіють значним науковим та інтелектуальним потенціалом, орієнтовані на використання нових прогресивних інформаційно-комунікаційних технологій, зможуть зайняти стратегічні позиції у конкурентній боротьбі. Вирішальним у набутті країною стійких конкурентних переваг є забезпечення розвитку людського чинника як основи реалізації інноваційних проектів і технологічних змін. Разом з тим посилення ролі інноваційних чинників забезпечення конкурентоспроможності національних економік обумовлює необхідність поліпшення якості трудового потенціалу країни, оволодіння інноваційними технологіями.

Підвищення рівня вимог до якісних характеристик робочої сили в міру розвитку сучасних технологій потребує постійного удосконалення знань та умінь індивіда протягом трудового життя з метою забезпечення його продуктивної зайнятості, професійної мобільності та конкурентоспроможності. Водночас актуалізуються проблеми забезпечення мінімальних соціальних гарантій у сфері зайнятості і соціально-трудових відносин; розширення договірних засад і досягнення узгодженості інтересів найманих працівників та роботодавців; підвищення рівня соціальної захищеності працівників і ефективності соціального діалогу. Це потребує поліпшення якості трудового життя як основи забезпе-

© ЛІСОГОР Л.С., 2012

чення економічного зростання і соціального розвитку людини у контексті інноваційних змін як невід'ємного компонента й чинника людського розвитку.

Метою статті є визначення чинників впливу на якість трудового життя та обґрунтування напрямів її поліпшення з урахуванням сфери та характеру дії цих чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Еволюція наукових поглядів стосовно якості трудового життя характеризувалася проходженням ряду етапів. Зокрема, формування концепції якості трудового життя у зарубіжній науці проходило такі етапи періодизації:

- перший етап (наприкінці XIX століття) – формування теоретичних підходів до окремих компонентів якості трудового життя;
- другий етап (90-ті роки XIX ст. – початок XX ст.) – превалювання класичних підходів до аналізу робочої сили як невід'ємного компонента виробничого процесу, зосередження уваги на економічних результатах трудового процесу (заробітна плата, умови праці, соціально-трудова відносина);
- третій етап (20-ті роки XX ст. – теперішній час) – посилення ролі гуманістичних підходів, зосередження уваги на різнорівневих потребах (індивідуальних, колективних та суспільних), врахування рівня задоволення працівників від трудового процесу та його результатів.

Формування концепції якості трудового життя свідчить, що якість трудового життя переважна більшість зарубіжних та вітчизняних науковців досліджують з позицій відповідності умов трудової діяльності суспільним та індивідуальним потребам, інтересам і нормам.

Згідно з науковою позицією Дж. Мартела та Г. Дупюса, якість трудового життя – це набір позитивних результатів трудового життя для особистості, організації та суспільства [1].

С. Сіашор, який розглядав задоволення від роботи як чинник якості трудового життя, запропонував „концепцію ефективності трудових ролей”, згідно з якою якість трудового життя має триєдину природу та проявляється:

- з позицій роботодавця – через продуктивність, витрати та якість продукції;
- з позицій працівників – через дохід, безпеку, внутрішнє задоволення роботою;
- з позицій суспільства – через збалансування індивідуальних та суспільних потреб [2].

Російські науковці, аналізуючи зміст поняття „якість трудового життя”, загалом дотримуються такої точки зору, що доцільно зосереджувати увагу на проблемах як забезпечення базових гарантій у сфері праці, так і створення умов для більш повної реалізації трудового потенціалу [3]. Зокрема, М.А. Горелов наголошує на необхідності врахування компонентної структури якості трудового життя при дослідженні її як соціально-економічної категорії, що в узагальненому вигляді відображає умови здійснення трудової діяльності [4].

Вітчизняні науковці також досліджують поняття „якість трудового життя”, виходячи переважно з позиції єдності об'єктивного та суб'єктивного, характеризуючи ступінь забезпечення добробуту, соціального та духовного розвитку людини у процесі трудової діяльності. З позицій сутнісного змісту якість трудового життя вітчизняні вчені трактують як ступінь відповідності умов трудової діяльності суспільно необхідним вимогам, що реалізуються через врахування різнобічних інтересів сторін соціально-трудова відносин. З позицій вимірювання якості трудового життя розглядається як інтегральне узагальнення параметрів умов використання трудового потенціалу і ступеня задоволеності ними зайнятого населення, можливостей інтелектуального, духовного, фізичного розвитку людини в праці [5].

Не менш поширеною є точка зору, згідно з якою якість трудового життя являє собою ступінь поєднання й односпрямованості умов трудового процесу та життя, задоволення працівників умовами праці і міжособистісними відносинами в колективі [6].

Загалом, усі вищезазначені трактування якості трудового життя свідчать про значне різноманіття підходів до оцінювання ролі цього поняття як основи забезпечення економічного зростання і соціального розвитку людини у контексті інноваційних змін.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні сутності економічного поняття „якість трудового життя” слід враховувати, що його формування відбувається під впливом чинників різноспрямованої дії. Зокрема, зважаючи на наявність різних підходів до визначення сутності чинників впливу на якість трудового життя, дотепер відсутня їх єдина класифікація [7].

На думку Б.К. Злобіна [8], чинники якості трудового життя поділяються на об’єктивні (засоби виробництва, технологія та організація праці, умови навколишнього виробничого середовища і самої людини з погляду її кваліфікації) та суб’єктивні (ставлення людини до праці).

Однак переважна більшість науковців дотримується позиції, згідно з якою чинники впливу на якість трудового життя можуть бути розподілені за такими групами (за способом впливу на життєдіяльність людей), що відображають різні аспекти їх життєдіяльності:

- політичні чинники – рівень розвитку демократичних свобод, ступінь суспільного порозуміння, наявність чи відсутність політичної стабільності, конфліктів, війн;
- організаційні чинники – пов’язані з організацією праці та виробництва, організацією та обслуговуванням робочих місць, регламентацією прав, обов’язків та відповідальності працівників; у складі цих чинників також виокремлюються внутрішньоорганізаційні чинники – умови праці (ергономіка робочого місця), рівень оплати праці (доходів від зайнятості), стан забезпечення соціальних гарантій, можливості кар’єрного зростання, участь в управлінні підприємством, плануванні та розподілі ресурсів, міжособистісні взаємовідносини в колективі;
- технологічні чинники – пов’язані зі ступенем розвитку технологій, що дають можливість створювати прогресивні технології, засоби та знаряддя праці;
- економічні чинники – зумовлені наявністю чи відсутністю умов, необхідних для економічного зростання, розвитку людського капіталу, ефективного використання всіх видів ресурсів;
- соціальні чинники – зумовлені наявністю чи відсутністю умов, необхідних для всебічного розвитку людини (зокрема, житлово-побутового та медичного обслуговування), підготовкою та перепідготовкою кадрів, забезпеченням громадської свободи, гармонізацією суспільних відносин;
- культурно-духовні чинники – пов’язані із забезпеченням реалізації ціннісних орієнтирів, етичних та моральних норм, притаманних певній стадії розвитку соціуму [9];
- інформаційні чинники – пов’язані з розвиненістю засобів масової інформації та об’єктивністю її отримання, забезпеченням доступу до глобальних інформаційних систем та сучасних засобів зв’язку;
- екологічні чинники – зумовлені безпосереднім впливом стану довкілля на здоров’я та загальне самопочуття людини [9].

Якість трудового життя (з об'єктивних позицій) залежить від ступеня реалізації економічних, технологічних, соціальних, організаційних та інформаційних умов життєдіяльності суспільства, що забезпечує можливості розвитку трудового потенціалу.

Водночас важливу роль відіграють суб'єктивні чинники, пов'язані з наявністю або відсутністю мотиваційно-особистісних характеристик, необхідних для реалізації трудового потенціалу індивідів, забезпечення високого рівня якості трудового життя окремих працівників. Суб'єктивні оцінки є невід'ємною складовою сприйняття людиною якості життя, оскільки потреби й інтереси окремих людей завжди індивідуальні та відображаються в суб'єктивних відчуттях індивідів, їх особистих оцінках. Ці показники оцінюються суб'єктивними методами (алгоритмами), що формуються у сфері психіки людини, яка оцінює якість життя, та залежать від накопичених знань і сформованих критеріїв оцінки об'єктів, суб'єктів та явищ, а також ціннісних настанов щодо навколишнього світу.

До суб'єктивних чинників впливу на якість трудового життя належать, передусім, професійна компетентність працівників, їх ставлення до праці, ступінь усвідомленості власної відповідальності, мотивація до праці, рівень організованості та дисциплінованості, креативність у вирішенні поставлених завдань, працездатність та стан здоров'я.

Відповідно, з суб'єктивних позицій якість трудового життя може визначатися ступенем задоволеності потреб працівників у професійній реалізації, творчій та креативній праці, справедливій трудовій винагороді, дотриманні роботодавцем вимог законодавства про працю, комфортному соціально-психологічному кліматі.

Загалом, чинники впливу на якість трудового життя (як органічна єдність об'єктивних та суб'єктивних характеристик) можуть бути систематизовані за такими функціональними ознаками: характером та тривалістю впливу, напрямками та сферами дії (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація чинників впливу на якість трудового життя за функціональними ознаками

Підвищення якості трудового життя має бути спрямоване на зростання продуктивності праці на основі посилення мотивації до продуктивної праці. Це може бути забезпечено шляхом зниження ризиків для здоров'я працівників, підвищення рівня їх доходів, підтримки здатності до продуктивної, креативної праці, розвитку та реалізації власного потенціалу.

За характером дії чинники впливу на якість трудового життя поділяються на стимулятори та дестимулятори. При цьому чинники-стимулятори сприяють поліпшенню якості трудового життя на основі активізації внутрішніх резервів та зовнішніх мотиваторів, тоді як чинники-дестимулятори ускладнюють досягнення прогресу.

Розмежування короткотермінових та довготривалих чинників впливу на якість трудового життя відбувається за ознакою тривалості дії. Водночас за напрямками дії розрізняються односпрямовані та різновекторні чинники впливу на якість трудового життя. У першому випадку синергійний ефект позитивного впливу на якість трудового життя значно посилюється, тоді як різновекторний напрям впливу значно ускладнює досягнення результату.

Важливого значення набуває розподіл чинників впливу на якість трудового життя за сферами дії – на екзогенні (зовнішні) та внутрішні (ендогенні).

Погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, консервація застарілої міжнародної спеціалізації країни внаслідок глобалізації, значні обсяги міграційного відтоку кваліфікованої робочої сили виступають екзогенними чинниками, що негативно впливають на якість трудового життя. Разом з тим необхідно враховувати дію екзогенних чинників позитивного впливу у напрямі поліпшення якості трудового життя (поширення інноваційної моделі розвитку, набуття інноваційної практики кваліфікованими працівниками, що працювали за кордоном).

З другого боку, до погіршення якості трудового життя призводять такі *економічні чинники* впливу, як непослідовність структурних реформ в економіці, посилення фінансової нестабільності, звуження ємності внутрішнього ринку на тлі ослаблення впливу споживчого попиту на динаміку промислового виробництва. Відсутність реальної реструктуризації зайнятості також призвела до поглиблення кризових явищ в українській економіці, значно ускладнила адаптацію сфери трудових відносин до ринкових умов.

У кризовий період часу негативні тенденції розвитку ринку праці значно посилилися не тільки у зв'язку з наявністю значних структурних диспропорцій в економіці, а й відсутністю державної стратегії мінімізації наслідків впливу світової економічної кризи на сферу зайнятості. Як наслідок, сформувався сценарій реалізації низки внутрішніх загроз, пов'язаних зі збереженням значної частки збиткових підприємств, економією на витратах на технологічне переоснащення виробництва на користь використання дешевої некваліфікованої робочої сили, неефективністю процесів приватизації. Дискримінаційні обмеження у доступі до роботи та послаблення соціальної захищеності також стимулювали наростання соціальних загроз, пов'язаних з виникненням соціальної нестабільності.

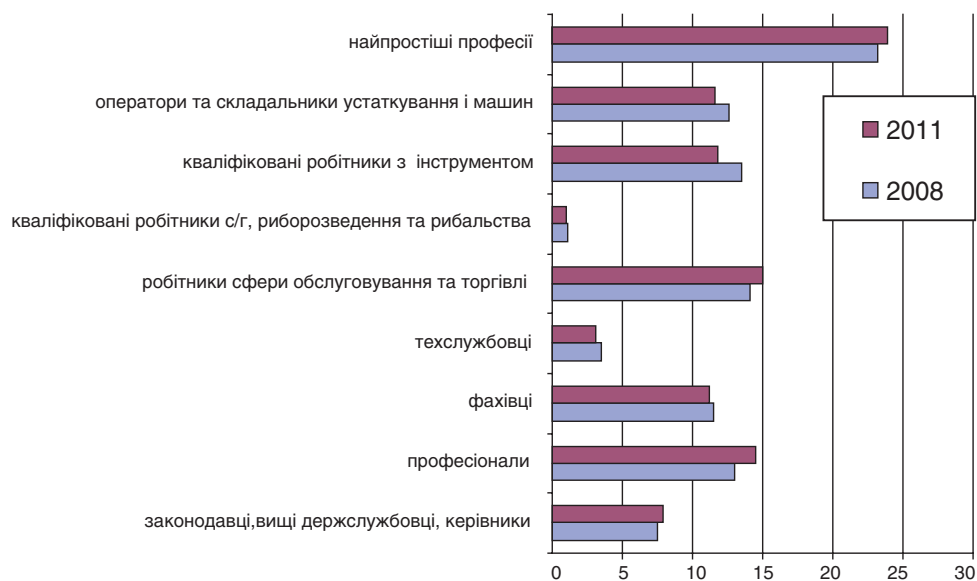
Технологічні чинники впливу на якість трудового життя займають важливе місце в ієрархії чинників. Активізація інноваційних процесів в економічних системах викликає необхідність забезпечення тісного кореляційного зв'язку між змінами організаційно-технологічної структури підприємств виробничої сфери та динамікою професійно-кваліфікаційного рівня зайнятих на них працівників.

Водночас збільшення попиту на кваліфіковану робочу силу у формальному секторі економіки супроводжується відтоком низькокваліфікованої робочої сили у неформальний сектор (торгівля, побутове обслуговування). Економічно розвинені країни, у

структурі зайнятості яких зберігається значна частка представників високотехнологічних професій, намагаються збільшувати кількість нововведених робочих місць у сфері обслуговування.

Організаційні чинники впливу на якість трудового життя в Україні проявляються через збереження значної частки низькоефективної праці у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили. Це зумовлено, насамперед, непрогресивними структурними зрушеннями; жорсткістю та слабкою сприйнятливістю професійно-кваліфікаційної структури ринку праці до структурних зрушень в економіці; утриманням низького рівня професійної мобільності. Збереження значних обсягів малокваліфікованої праці у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили України обумовлено існуванням деформованої структури зайнятості на ринку праці (рис. 2).

Виходячи з наведених вище даних, можна зробити висновок, що у структурі зайнятого населення України дотепер традиційно високою залишається частка представників найпростіших професій: при цьому останніми роками спостерігається тенденція до незначного збільшення цієї частки (з 23,2% у 2008 році до 23,9% у 2011 році). Натомість, частка професіоналів та фахівців у структурі зайнятих залишається достатньо невисокою (відповідно, 14,5% та 11,2% у 2011 р.). Значним є скорочення частки кваліфікованих робітників з інструментом (з 13,5% у 2008 році до 11,8% у 2011 р.). Разом з тим незначне зростання частки робітників сфери обслуговування та торгівлі (з 14,1% у 2008 р. до 15,0% у 2011 р.) свідчить не стільки про розширення сегмента сфери послуг, скільки про зростання частки зайнятих у дрібно роздрібній торгівлі [10].

Джерело: Економічна активність населення у 2008, 2011 роках // Стат. збірник / Державна служба статистики України, 2012. — с. 78

Рис. 2. Динаміка змін структури зайнятих в економіці України, 2008–2011 рр., %

Водночас якість трудового життя країни не може досягати високого рівня за переважування індустріальної структури зайнятості на протигагу інноваційній, характерній для

економічно розвинених економік. Зарубіжний досвід свідчить про необхідність підготовки та перепідготовки робочої сили як основи підвищення якості трудового життя.

Державна політика зайнятості може як стимулювати поліпшення якості трудового життя (у випадку створення додаткових робочих місць, що вимагають певного освітньо-кваліфікаційного рівня), так і не справляти значного впливу на неї. Оцінка діяльності уряду щодо створення умов для подальшого працевлаштування незайнятого населення, яка в кінцевому підсумку сприятиме поліпшенню якості трудового життя населення, виступає як характеристика державної політики зайнятості.

Дія *соціальних чинників* впливу на якість трудового життя проявляється через створення умов, необхідних для розвитку людини. У першу чергу це стосується розвиненості інфраструктури житлово-побутового та медичного обслуговування, забезпечення підготовки та перепідготовки кадрів. Сучасний стан професійної підготовки в Україні свідчить про скорочення чисельності працівників, навчених новим професіям, та працівників, які підвищили кваліфікацію. Зокрема, кількість охоплених навчанням новим професіям зменшилася загалом по економіці з 302,6 тис. осіб у 2007 році до 230,0 тис. осіб у 2011 р. Причому найбільш істотним було скорочення їх чисельності в промисловості внаслідок відсутності можливостей професійного навчання працівників за рахунок фінансових ресурсів підприємств.

Можливості підвищення кваліфікації кадрів також залежать від фінансового стану підприємств. Кількість працівників, що підвищили кваліфікацію, зменшилася з 1071,2 тис. осіб у 2007 році до 978,4 тис. осіб у 2011 р. (особливо це стосується підприємств переробної промисловості, на яких спостерігалося зменшення цього показника на 20,2%) [11, с. 81].

Культурно-духовні чинники впливу на якість трудового життя відображають можливості реалізації ціннісних орієнтирів, етичних та моральних норм, сформованих у суспільстві. Загалом, вплив цих чинників на якість трудового життя проявляється через формування ціннісних настанов суспільства на поширення інноваційної моделі розвитку, набуття інноваційної практики кваліфікованими працівниками.

Дія інформаційних чинників впливу на якість трудового життя базується на доступності засобів масової інформації, реалізації можливостей отримання об'єктивної інформації, забезпеченні доступу до глобальних інформаційних систем та сучасних засобів зв'язку.

Аналізуючи еволюцію поняття якості трудового життя протягом періоду трансформаційних змін економіки України, слід зазначити, що сучасний етап розвитку соціально-трудових відносин характеризується істотним зменшенням дієвості системи забезпечення соціальних гарантій зайнятості. Це проявляється, насамперед, через ослаблення ролі держави у регулюванні зайнятості і здійсненні контролю за дотриманням законодавства про працю, погіршення захисту трудових прав найманих працівників, збереження значних обсягів заборгованості з заробітної плати.

Недостатньо висока якість трудового життя в Україні зумовлена недосконалістю процесу відтворення та розвитку трудового потенціалу; неефективністю системи стимулювання і мотивації до продуктивної праці; неаргументованою диференціацією заробітної плати; нерозвиненістю механізмів забезпечення рівних стартових можливостей професійного розвитку; нестабільністю зайнятості, слабкістю виробничої демократії; несприятливими умовами праці, ризиками виробничого травматизму і професійної захворюваності; неможливістю гармонійного поєднання роботи та виконання сімейних обов'язків, дозвілля [12].

Саме тому, з урахуванням напрямів дії екзогенних та ендегенних чинників, найбільш дієвими заходами щодо поліпшення якості життя у соціальній та економічній сферах продовжують залишатися перепідготовка або отримання нової професії тими, хто перебуває на обліку в державних службах зайнятості, надання їм кредитів для відкриття власної справи, а також надання дотацій роботодавцям на створення додаткових робочих місць.

Необхідно зазначити, що рівень соціальних гарантій, що надаються працівникам та членам їхніх родин як з боку роботодавців, так і з боку держави, відображає ефективність соціальної політики, виступає дієвим мотиваційним чинником поліпшення якості трудового життя.

Забезпечення можливостей мобілізації особистісного потенціалу як складової конкурентоспроможності суб'єктів трудової діяльності, формування сприятливих міжособистісних відносин у колективі, націленість на підвищення культури праці й спілкування, реалізацію ціннісних орієнтирів, етичних та моральних норм також виступають важливими чинниками впливу на якість трудового життя (у культурно-духовній царині).

Удосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання соціально-трудових відносин залишається важливим напрямом поліпшення якості трудового життя. Це дає змогу застосовувати інструменти правового впливу для забезпечення ефективності взаємодії учасників ринку, високого рівня умов праці та охорони трудових прав найманих працівників. Рівень розвитку законодавчо-правових регуляторів ринку праці залишається одним з важливих критеріїв якості трудового життя, оскільки забезпечує ефективне функціонування ринку праці.

Висновок. Формування нормативно-правових засад функціонування сфери праці також має розглядатися як передумова розвитку інституту соціальної взаємодії найманих працівників, роботодавців та держави. Водночас виникнення трудових конфліктів на галузевому, виробничому, територіальному рівнях свідчить про недосконалість існуючого в країні законодавчого поля та неврегульованість його окремих сегментів, що стосуються трудової діяльності. Недостатньо розвинена вітчизняна система соціального діалогу негативно впливає на якість трудового життя.

Таким чином, поліпшення якості трудового життя можливе на основі реалізації чинників впливу, розроблення механізмів мінімізації негативного впливу окремих чинників якості трудового життя на результативність трудового процесу. Саме формування умов для розвитку людини, гармонізація суспільних відносин, формування гідних умов праці та життєдіяльності забезпечує можливості поліпшення якості трудового життя.

Джерела

1. Martel, J.P., Dupuis G. (2006): Quality of Work Life: Theoretical and Methodological Problems, and Presentation of a New Model and Measuring Instrument. *Social Indicators Research* 77, P.123–145.
2. Seashore, S. E.: 1975. *Defining and Measuring the Quality of Working Life* (Free Press, New York) P. 105–118.
3. Потуданская В.Ф. КТЖ как индикатор социально-экономического положения региона // Актуальные проблемы труда и социальной политики: Материалы регион. науч.-практ. конф.: Омск, 2003. — С. 9–11.
4. Горелов М.А. Политика доходов и качество трудовой жизни населения. СПб: Питер, 2003. — 656 с.
5. Романова Н.В. Механізм управління якістю трудового життя. Автореферат дисерт. .. канд. екон. наук, Донецьк, 2006. — 17 с.

6. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: Монографія. — К.: КНЕУ, 2003. — 230 с. (С. 76)
7. Бойкова Е.Б. Оценка качества жизни работников на основе мониторинга социально-трудовой сферы / Автореферат диссерт...канд. экон. наук. — СПб, 1997. // [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/otsenka-kachestva-trudovoi-zhizni-rabotnikov-na-osnove-monitoringa-sotsialno-trudovoi-sfery>
8. Управление развитием интеллектуальной деятельности / Б. К. Злобин, Ю. А. Романов Москва : Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2009
9. Одегов Ю.Г., Руденко Г.Г., Бабынина Л.С. Экономика труда: Учебник. В 2 т. Т.2. — М.: Издательство “Альфа-прес”, 2007. — 924 с.
10. Економічна активність населення у 2011 році // Стат. збірник / Державна служба статистики України, 2012. — С. 78.
11. Праця України у 2011 році // Стат. збірник / Державна служба статистики України, 2012. — С. 81.
12. Романова Н.В. Механізм управління якістю трудового життя. Автореферат дисерт. канд. экон. наук, Донецьк, 2006. — С. 5.

ЛИСОГОР Л.С.

КАЧЕСТВО ТРУДОВОЙ ЖИЗНИ: ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ

Улучшение качества трудовой жизни возможно на основе обеспечения минимальных социальных гарантий в сфере занятости и социально-трудовых отношений, согласования интересов наемных работников и работодателей, повышения уровня социальной защищенности работников и эффективности социального диалога. Высокое качество жизни выступает основой обеспечения экономического роста и социального развития человека в контексте инновационных изменений как важного фактора человеческого развития.

Недостаточно высокое качество трудовой жизни в Украине обусловлено несовершенством процесса воспроизводства и развития трудового потенциала; неэффективностью системы стимулирования и мотивации к производительному труду; неаргументированной дифференциацией заработной платы; неразвитостью механизмов обеспечения профессионального развития; нестабильностью занятости; неблагоприятными условиями труда, рисками производственного травматизма и профессиональной заболеваемости.

Качество трудовой жизни рассматривается как интегральный индикатор условий использования трудового потенциала и степени удовлетворенности ими занятого населения, возможностей интеллектуального, духовного, физического развития человека в труде.

Качество трудовой жизни (с объективных позиций) зависит от степени реализации экономических, технологических, социальных, организационных и информационных условий жизнедеятельности общества, что обеспечивает возможности развития трудового потенциала. Важную роль в повышении качества трудовой жизни отдельных работников играют субъективные факторы, связанные с наличием или отсутствием мотивационно-личностных характеристик, необходимых для реализации трудового потенциала индивидов.

Факторы влияния на качество трудовой жизни (как органическое единство объективных и субъективных характеристик) могут быть систематизированы по следующим функциональным признакам: характеру и продолжительности воздействия, направлениям и сферам действия.

Уровень социальных гарантий, предоставляемых работникам и членам их семей как со стороны работодателей, так и со стороны государства, отражает эффективность социальной политики, выступает действенным мотивационным фактором улучшения качества трудовой жизни.

Обеспечение возможностей мобилизации личностного потенциала как составляющей конкурентоспособности субъектов трудовой деятельности, формирование нормальных межличностных отношений в коллективе, нацеленность на повышение культуры труда и общения,

реализацию ценностных ориентиров, этических и моральных норм также выступают важными факторами влияния на качество трудовой жизни.

Ключевые слова. *Качество трудовой жизни, экзогенные и эндогенные факторы влияния на качество трудовой жизни, направления повышения качества трудовой жизни.*

LISOGOR L.S.

FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF WORKING LIFE: THE SCOPE AND FEASIBILITY OF REALIZATION

Improving of the quality of working life may be achieved on the basis of the providing of minimum social guarantees of employment, social and labor relations, strengthening of the social protection of employees and the effectiveness of social dialogue. High quality of life is the basis for economic growth and social development of the individual in the context of innovative changes as an important factor of a human development.

Insufficient quality of working life in Ukraine due to the imperfection of the reproduction process and the development of labor potential, inefficient system of incentives for productive labor, the unjustified differentiation of wages, lack of possibilities for the professional development, adverse working conditions, risks of industrial accidents and occupational diseases.

Quality of working life is considered as an integral indicator of the labor potential using and satisfaction of the employed population, possible intellectual, spiritual and physical development of human labor.

Quality of working life (from an objective position) depends on the degree of realization of economic, technological, social, organizational and informational conditions of society that provides opportunities for the development of labor potential. Subjective factors promote the improvement of the quality of working life of individual employees associated with the presence or absence of motivation and personal characteristics necessary for the implementation of the labor potential of individuals.

Factors affecting the quality of working life (as an unity of objective and subjective characteristics) can be categorized into the following functional criteria: the nature and duration of exposure, directions and scope.

The factors on the quality of working life have divided into stimulants and destimulants. Unidirectional and multi-vector factors of the quality of working life influence had singled out. In the first case, the synergistic effect of a positive impact on the quality of working life is greatly enhanced, while the vectorial direction of the impact more difficult to achieve results.

Level of social protection provided to employees and their families, both by employers and by the government, reflecting the effectiveness of social policies, acts as a motivating factor of the quality of working life improvement.

Providing opportunities for the mobilization of personal potential as a component of the competitiveness of labor, the formation of interpersonal relationships are aimed on the improving of work culture and communication, the realization of ethical and moral standards.

Key words: *quality of working life, Factors affecting the quality of working life, Trends of the improvement of the quality of working life.*

Стаття надійшла до редакції журналу 10.10.2012 р.

УДК 336.14(477)

Г.В. ГЕРАСИМЕНКО,

канд. екон. наук,
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена обґрунтуванню ролі місцевих бюджетів як вагомих суб'єктів соціальних інвестицій на регіональному рівні. Проаналізовано обсяги та основні напрями спрямування соціальних видатків місцевих бюджетів, досліджено чинники та особливості їх регіональної варіації. Здійснено динамічний аналіз соціальних видатків місцевих бюджетів у номінальних цінах, з урахуванням впливу інфляції та з коригуванням на рівень середньої заробітної плати в регіоні. Визначено основні проблеми бюджетування на місцевому рівні та окреслено можливі шляхи підвищення ефективності використання ресурсів соціального спрямування в регіонах України.

Ключові слова: соціальний розвиток, місцеві бюджети, соціальні видатки, соціальна політика, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасні проблеми регіональних диспропорцій соціального розвитку, відмінності в якості життя населення в регіонах України визначають потребу в пошуку ефективних управлінських механізмів їх вирішення. Головним інструментом реалізації соціальної політики на регіональному рівні, тобто там, де формуються безпосередні передумови рівня та якості життя населення, виступають ресурси місцевих бюджетів. Саме на цьому рівні громадяни мають найбільш широкі можливості впливу на прийняття рішень щодо пріоритетів спрямування ресурсів відповідно до потреб громади; на цьому ж рівні більш очевидними є соціальні результати та ефекти використання бюджетних коштів, що дозволяє характеризувати їх як соціальні інвестиції. З другого боку, на місцевому рівні якнайкраще проявляються недоліки та прорахунки окремих управлінських рішень та державної політики в цілому. Це обумовлює актуальність аналітичних досліджень, присвячених оцінці ролі місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні соціального розвитку та задоволенні соціальних потреб громадян.

Пов'язані з функціонуванням місцевих бюджетів та обґрунтуванням їх соціальної ролі проблеми, традиційно привертають увагу вітчизняних науковців — економістів, політологів, фахівців у сфері соціальної політики та державного управління. Ці проблеми розглядають у своїх працях А. Даниленко, І. Запатріна, І. Луїна, С. Мельник, В. Опаріна, О. Топчій та ін. [1; 2; 3; 4;]. Дослідженню фінансового забезпечення соціальної політи-

ки в Україні присвячені праці таких вітчизняних науковців, як В. Гєєць, М. Долішній, М. Карлін, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Новіков, С. Пирожков. Регіональні особливості бюджетування в контексті програм соціально-економічного розвитку аналізуються у дослідженнях О. Новікової та І. Щербини [5; 6], враховуються у методичних розробках інтегральної оцінки рівня людського розвитку в регіонах України [7; 8]. Проте саме регіональний аналіз стану та закономірностей фінансування соціальної сфери виявляє ряд проблемних питань як методологічного, так і суто прикладного значення, розв'язання яких є актуальним науковим завданням.

Метою даної статті є оцінка ролі місцевих бюджетів України в контексті реалізації соціальних функцій держави, регіональний аналіз тенденцій фінансування соціальних видатків відповідного рівня, визначення чинників, що обумовлюють особливості їх регіонального розподілу, та формулювання загальних підходів до підвищення ефективності використання соціальних ресурсів органів місцевого самоврядування.

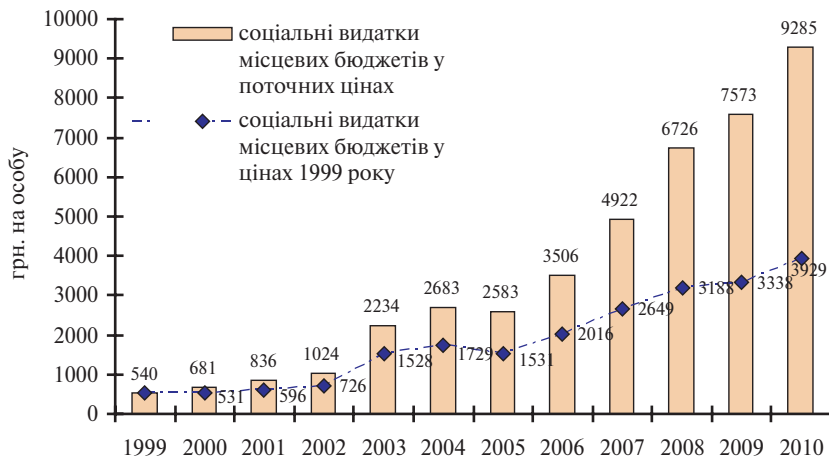
Виклад основного матеріалу. Бюджетний устрій України і розмежування фінансових повноважень щодо забезпечення галузей соціальної сфери між центральними органами управління та місцевим самоврядуванням відповідають основоположним принципам, що прийняті в міжнародній практиці. Так, П. Самуельсон зазначає, що «в цілому місцеві органи управління відповідають за «місцеві суспільні блага», ті види діяльності, вигоди від яких більшою мірою стосуються місцевих жителів... Федеративний уряд приймає рішення про так звані «національні суспільні блага», які забезпечують вигоди для всіх громадян країни» [9].

Відповідно до Бюджетного кодексу України, фінансування таких суспільних послуг, як освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги, що споживаються населенням безпосередньо на місцях та є визначальними для підтримки людського розвитку, здебільшого здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. Так, на рівні місцевих бюджетів зосереджено понад 60% сукупних видатків Зведеного бюджету України на освіту (зокрема, фінансове забезпечення освітніх закладів нижчих рівнів — дошкільної та середньої освіти) та духовного і фізичного розвитку; а також до 80% сукупних видатків на охорону здоров'я. Хоча соціальний захист населення більшою мірою фінансується за рахунок коштів Державного бюджету, місцеві бюджети відповідають за фінансування програм соціального забезпечення, що наближені до споживачів на місцях (зокрема, утримання територіальних центрів і відділень соціальної допомоги), а також програм соціального захисту окремих категорій населення, що фінансуються за рахунок субвенцій Державного бюджету.

Отже, місцеві бюджети виступають основними «інвесторами» соціального розвитку України, оскільки саме на цей управлінський рівень покладено основні повноваження щодо задоволення базових суспільних потреб населення. Як показує структурний аналіз, на фінансування видатків на соціально-культурні цілі спрямовується до 80% сукупних ресурсів місцевих бюджетів (рис. 1). А при врахуванні інших категорій видатків, що мають вагомe суспільне значення та можуть певним чином характеризуватися як «соціальні» (зокрема, видатки на розвиток житлово-комунального господарства та охорони навколишнього природного середовища), очевидно, що рівень соціальної спрямованості місцевих бюджетів зростає до 90%.

Найбільшу вагу в структурі місцевих бюджетів традиційно мають видатки на освіту; їх питома вага протягом 2002—2010 рр. зросла з 29 до 33%. Наступну позицію посідають видатки на охорону здоров'я — їх частка в сукупних видатках місцевих бюджетів у 2002—2010 роках коливалася на рівні 21—23%. Дещо меншою була питома вага видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення — в межах 18—23% протягом даного періоду. Видатки на духовний та фізичний розвиток стабільно акумулюють близько 4% сукупних ресурсів місцевих бюджетів.

Очевидно, що дослідження соціальних видатків місцевих бюджетів з погляду соціальних результатів, тобто забезпечення суспільно-корисних ефектів для якості життя населення, має ґрунтуватися на аналізі «подушових» показників, тобто в розрахунку на одного споживача соціальних благ та послуг. Протягом 1999–2010 рр. розмір сукупних соціальних видатків місцевих бюджетів в розрахунку на особу зріс більш ніж у 17 разів (з 540 до 9285 грн.). Проте врахування інфляційного чинника, що є неодмінною умовою динамічного аналізу будь-яких грошових показників, виявляє значно менші темпи зростання: при перерахунку номінальних обсягів видатків у цінах 1999 року, що обрано в якості базового, середній розмір соціальних видатків місцевих бюджетів зменшується до 3929 грн. на особу в 2010 р., а інтервал зростання – до 7,3 разів (рис. 1).

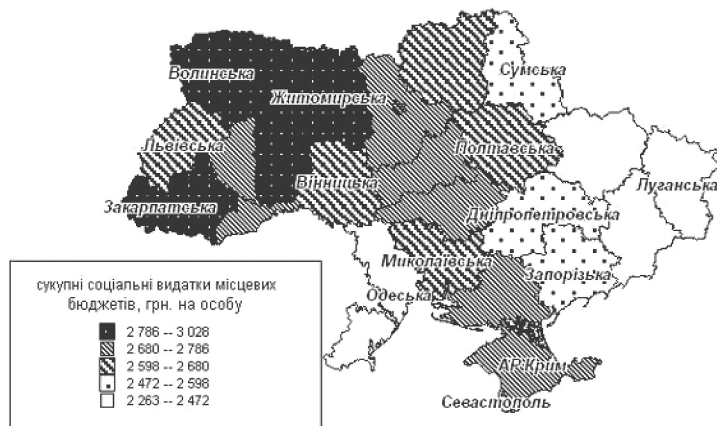
Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Рис. 1. Середні соціальні видатки місцевих бюджетів у поточних цінах та з урахуванням інфляції (в цінах 1999 року), грн. на особу

В цілому, регіональна варіація сукупних соціальних видатків місцевих бюджетів України в розрахунку на одного мешканця характеризується чітким географічним поділом у напрямку «захід–схід» (рис. 2). Традиційними лідерами за сукупним показником фінансування регіональних соціальних інвестицій виступають західні регіони, зокрема Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Хмельницька та Житомирська області, де в 2010 р. було зафіксовано найвищі рівні «подушових» соціальних видатків. Решта західних областей, центральний регіон та АР Крим належать до групи з вищим за середній та середнім рівнем соціальних видатків місцевих бюджетів в розрахунку на одного мешканця. Значно нижчі відповідні показники характерні для східного та південно-східного регіону України – найнижчі значення в 2010 році мали місце в Донецькій, Харківській, Луганській, а також в Одеській областях.

Певні регіональні закономірності характеризують і регіональний розподіл різних категорій соціальних видатків. Так, найбільший розмір видатків на освіту в розрахунку на одного споживача відповідних послуг (населення віком 3–17 років) традиційно характерний для міст Києва та Севастополя; досить високими є значення даного показника в центральних регіонах України. Ситуація з фінансуванням системи охорони здоров'я є також

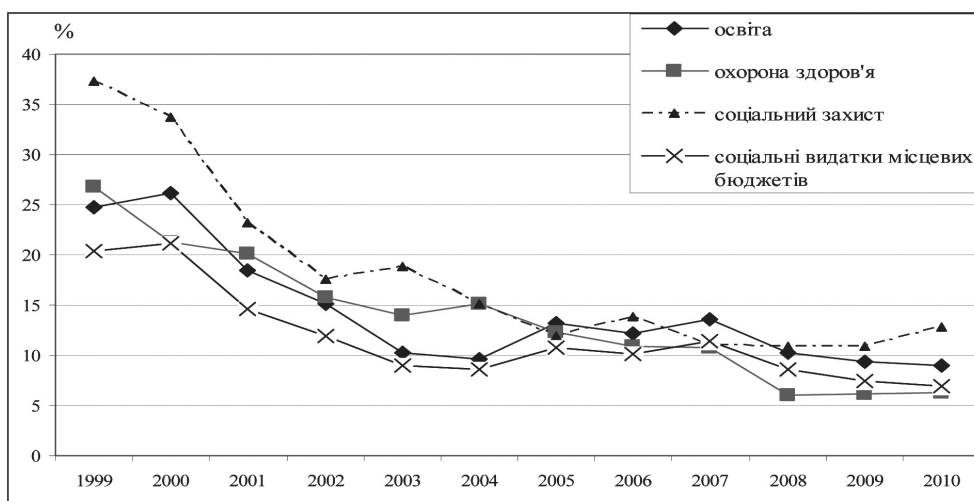
більш сприятливою в м. Києві та АР Крим; порівняно високий рівень відповідної категорії видатків в розрахунку на одного мешканця має місце в південно-східному регіоні — Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій областях; найнижчі «подушові» показники — в західних областях країни. З другого боку, регіональний розподіл видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення характеризується протилежними тенденціями: максимальні показники фіксуються в західному регіоні (Волинській та Рівненській областях), а із просуванням на схід їх рівні знижуються (відповідні мінімальні показники спостерігаються в Донецькій, Луганській та Харківській областях).

Джерело: складено автором за даними Міністерства фінансів України

Рис. 2. Регіональна варіація сукупних соціальних видатків місцевих бюджетів в розрахунку на одного мешканця в 2010 р.

Таким чином, існування регіональної варіації розміру соціальних видатків місцевих бюджетів є об'єктивним явищем, що характеризується досить сталим розподілом. Водночас більш глибоке аналітичне дослідження дає можливість визначити кілька важливих тенденцій. По-перше, необхідно відзначити *тенденцію до згладжування регіональної варіації соціальних видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу* (рис. 3): якщо на початку 2000-х років значення відповідних коефіцієнтів регіональної варіації демонстрували високий рівень диференціації (понад 20%), то, починаючи з 2008 року, коефіцієнти регіональної варіації більшості показників соціальних видатків місцевих бюджетів перебувають у межах так званих статистично «нормальних» значень (на рівні 10%). Протягом більшої частини останнього десятиріччя найвищі показники регіональної диференціації були властиві видаткам на соціальний захист населення (в розрахунку на одну особу); істотне зниження диспропорцій спостерігалось в 2004 р. та впродовж 2007–2008 років вочевидь в результаті розгортання широкомасштабних соціальних програм, прив'язаних до чергових виборчих кампаній. Найнижчий рівень регіональної диференціації характеризував розподіл видатків на освіту (в розрахунку на особу віком 3–18 років) та охорону здоров'я в розрахунку на одного споживача. Вочевидь, це є наслідком цілеспрямованої політики зниження рівня регіональних диспропорцій у країні, що реалізується за допомогою бюджетного механізму дотацій вирівнювання. Позитивне значення цієї тенденції посилюється й загальним зростанням обсягів видатків місцевих бюджетів, що спрямовуються на соціальні цілі, як в номінальному, так і в реальному вираженні.

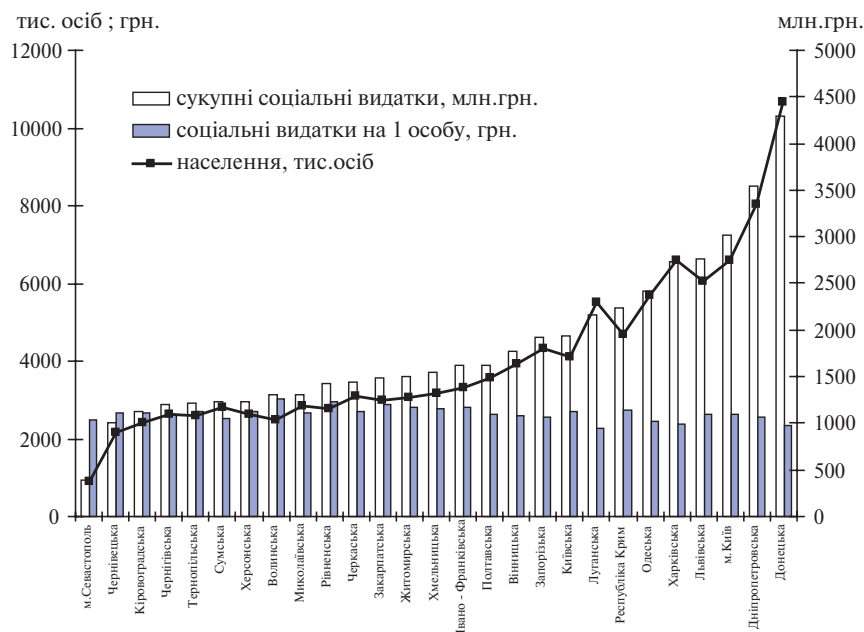

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України

Рис. 3. Динаміка коефіцієнтів регіональної варіації соціальних видатків місцевих бюджетів протягом 1999–2010 рр.

По-друге, регіональна варіація розміру соціальних видатків в розрахунку на одну особу не демонструє стійкої залежності від розміру сукупних соціальних видатків регіону, а в окремих випадках навіть характеризується незначною негативною кореляцією. Це пояснюється особливостями механізму фінансування соціальної сфери, що ґрунтується на застосуванні нормативного підходу: рівень фінансування соціальних видатків у регіонах України визначається більшою мірою соціально-демографічними чинниками (чисельність окремих категорій населення як потенційних споживачів відповідних соціальних послуг), ніж економічними передумовами. Внаслідок цього густозаселені регіони з більшим економічним потенціалом часто виявляються в менш сприятливому становищі за рівнем подушових показників фінансування соціальної сфери порівнянно з менш економічно розвиненими, але й менш населеними областями. Яскравим прикладом є ситуація в Донецькій, Дніпропетровській областях та м. Києві, які, незважаючи на найвищі по Україні обсяги сукупних соціальних видатків, значно поступаються Волинській, Рівненській або Закарпатській областям при перерахунку соціальних видатків на одиницю населення (рис. 4).

По-третє, необхідно звернути увагу на те, що аналіз регіональної варіації в розмірі соціальних видатків не враховує відмінності у «вартості життя» в різних регіонах, тобто особливості регіональних цін. Іншими словами, вартість, а отже, і обсяг певних суспільних товарів і послуг, що надаються за рахунок ідентичних видатків місцевих бюджетів, може істотно відрізнятися в різних областях країни. Одним з чинників регіональної диференціації вартості соціальних товарів є відмінності рівня цін і тарифів на енергоносії та комунальні послуги, що встановлюють місцеві органи управління, та від яких безпосередньо залежить фінансове забезпечення мережі бюджетних установ і організацій. Проте відсутність прозорості інформації щодо співвідношення вартості споживчих кошиків у регіонах України унеможливорює використання цього показника як оціночного критерію.

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Рис. 4. Регіональна диференціація сукупних соціальних видатків місцевих бюджетів в абсолютному виразі та в розрахунку на одного мешканця з чисельністю населення регіону, 2010 р.

Іншим вагомим чинником є регіональна диференціація середньої заробітної плати в областях України. Оскільки саме на оплату праці працівників бюджетної сфери спрямовується переважна частка соціальних видатків у розрізі економічної класифікації, розмір середньої заробітної плати в регіоні є ключовим фактором, що визначає реальну «купівельну спроможність» тих коштів, які спрямовують місцеві бюджети на виконання соціальних функцій. Саме тому науковий інтерес становить аналіз регіональної варіації соціальних видатків місцевих бюджетів з коригуванням на рівень середньої заробітної плати, що дає змогу оцінити соціальні видатки у так званих «регіональних цінах».

Отже, в цьому випадку загальна картина соціального інвестування на регіональному рівні істотно відрізняється від розподілу соціальних видатків у номінальному виразі: значно погіршується ситуація в Рівненській, Київській областях та м. Києві, набагато менш сприятливим виявляється стан фінансування соціальних видатків в інших західних областях та АР Крим (рис.5). З другого боку, дещо краще виглядають в цьому випадку східні регіони — Харківська та Луганська області демонструють вищі показники соціальних видатків у «регіональних цінах», тобто з точки зору їх реальної купівельної спроможності на ринку соціальних товарів і послуг. Не змінюється рейтингова позиція лише для Волинської області, яка залишається лідером і за пропонованого підходу; незначне падіння характеризує фінансове забезпечення соціальних видатків у «регіональних цінах» в Закарпатській та Хмельницькій областях.

Джерело: розраховано автором за даними Державної статистичної служби України

Рис. 5. Регіональна варіація соціальних видатків місцевих бюджетів у т. зв. «регіональних цінах», 2010 р.

Підсумовуючи результати регіонального аналізу, зазначимо, що механізм реалізації соціальних інвестицій регіонального рівня у формі соціальних видатків місцевих бюджетів є цілком виправданим та доцільним з погляду забезпечення рівного та загального доступу до базових суспільних послуг для всього населення. Сама ідея використання фінансового інструменту дотацій вирівнювання на регіональному рівні передбачає створення однакових «стартових» умов для подальшого розвитку представників різних верств суспільства, незалежно від місця проживання, типу населеного пункту, рівня соціально-економічного розвитку або спеціалізації регіону. Досягненню цієї ж мети підпорядковується й використання нормативного підходу при обґрунтуванні фінансових потреб в підтримці розвитку соціальних галузей.

Тому підтримання належного рівня соціальних витратків місцевих бюджетів залишається важливим завданням, оскільки саме вони визначають базові передумови людського розвитку, значною мірою зумовлюють рівень суспільного добробуту, є одним із основних джерел задоволення життєвих потреб громадян. Це потребує відповідності фінансових асигнувань потребам населення та реаліям соціально-економічного розвитку регіонів. Разом з цим саме на місцевому рівні бюджетування соціальної сфери наразі нагромаджено значний обсяг проблем, що зумовлені як недостатньою фінансовою базою місцевого самоврядування, так і недоліками чинної системи управління та розподілу коштів, недосконалістю міжбюджетних відносин в Україні. У зв'язку з цим Концепція реформування місцевих бюджетів проголошує такі напрями модернізації [10]: 1) зміцнення фінансової бази та розширення самостійності органів місцевого самоврядування, сприяння їх зацікавленості в нарощуванні обсягів власних доходів; 2) підвищення ефективності витаткової частини місцевих бюджетів та децентралізації управління бюджетними коштами; 3) удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин; 4) посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів; 5) забезпечення прозорості формування та виконання місцевих бюджетів.

Схвально оцінюючи ці напрями державної політики, зазначимо, що без зміни організаційно-управлінських підходів до функціонування чинного механізму фінансового забезпечення соціальної сфери на місцевому рівні досягнення поставлених завдань видається малоімовірним. На нашу думку, першочергове значення в цьому контексті має розширення повноважень місцевих бюджетів як в питаннях управління власною дохідною базою, так і в контексті спрямування видатків. Поряд з цим, пріоритетним

напрямом продовження реформування міжбюджетних відносин залишається подальше запровадження програмно-цільового методу (ПЦМ) у плануванні соціальних видатків на місцевому рівні, що сприятиме підвищенню їх ефективності з точки зору конкретних соціальних результатів¹. Саме цей інструмент бюджетування дасть можливість повною мірою реалізувати трансформацію концепції «утримання» мережі бюджетних закладів до ефективної системи надання суспільних послуг високої якості. З огляду на значну роль соціальної складової місцевих бюджетів у вирішенні соціальних завдань загальнодержавного значення, запровадження ПЦМ на рівні місцевих бюджетів дасть змогу значно підвищити ефективність використання бюджетних механізмів для досягнення стратегічних цілей держави у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури, соціального захисту та культури й відстежувати обсяг і якість послуг, що надаються.

Висновки. Місцеві бюджети залишаються одними з провідних суб'єктів соціальних інвестицій в Україні, що визначає їх вагомую роль у підтримці соціального розвитку та належної якості життя населення. Водночас об'єктивним явищем залишається регіональна диференціація середнього розміру соціальних видатків в розрахунку на душу населення, що зумовлена як демографічними чинниками (чисельність потенційних споживачів суспільних благ і послуг), так і економічними передумовами, що включають рівень економічного розвитку регіону, обсяг податкових надходжень до місцевих бюджетів, рівень цін і тарифів у регіоні тощо. Пом'якшення відповідних регіональних диспропорцій сприятиме вирівнюванню можливостей доступу населення до суспільних послуг, незалежно від місця проживання та територіальних чинників, дотриманню принципів соціальної справедливості та міжрегіональної солідарності, що є складовими соціальної економіки.

Позитивно оцінюючи сучасні надбання регіональної політики щодо вирішення даного завдання, необхідно зазначити, що без зміни організаційно-управлінських підходів до функціонування чинного механізму фінансового забезпечення соціальної сфери на місцевому рівні підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів та досягнення більш високих соціальних результатів видається малоймовірним. Пріоритетне значення в цьому контексті мають розширення та розмежування видаткових повноважень органів місцевого самоврядування, зміцнення власної фінансової основи місцевих бюджетів, що мають відбуватися поетапно з урахуванням суспільно-політичних та економічних умов зі збереженням збалансованості бюджетної системи в цілому, а також у взаємозв'язку з проведенням реформ в галузях бюджетної сфери та оптимізації системи суспільних послуг. Важливим залишається і продовження реформування адміністративно-територіального устрою країни, оптимізація мережі бюджетних установ на місцях відповідно до раціонально обґрунтованих норм, територіальних чинників, сучасних демографічних тенденцій і прогнозів.

Джерела

1. Луніна І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / За ред. І.О. Луніної. — К. : НАН України ; Ін-т екон. та прогноз., 2010. — 320 с.
2. Даниленко А.І., Гриценко А.А., Зимовець В.В. та ін. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємодії / За ред. А.І. Даниленка. — К. : НАН України ; Ін-т екон. та прогноз., 2010. — 456 с.

¹ Наразі в Україні проводиться експеримент із запровадження елементів програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів у пілотних регіонах (у Автономній Республіці Крим, Житомирській, Луганській, Львівській областях та бюджеті міста Києва), у рамках якого в регіонах розроблено та затверджено бюджетні програми в галузі соціально-культурної сфери та житлово-комунального господарства. Протягом 2011 року кількість учасників експерименту збільшилася із 37 до 118 місцевих бюджетів, а на 2014 р. заплановано запровадження складання та виконання усіх місцевих бюджетів за ПЦМ (крім бюджетів сіл, селищ, міст районного значення).

3. Виконання місцевих бюджетів на основі положень бюджетного кодексу України: навчальний посібник / С.І. Мельник, І.Ф. Щербина, Дж. Хансен, В.М.Хансен, В.М.Терес, С.Лідс та ін. — К.: Міленіум, 2002. — 280 с.
4. Кириленко О. П.. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : НІОС, 2000. — 381с.
5. Новікова О.Ф. та ін. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України. — Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2010. — 488 с.
6. Щербина І.Ф. Інноваційні практики: фінансовий менеджмент на місцевому рівні : збірник / Ін-т бюджету та соц.-економ. дослідж. (ІБСЕД) ; Проект “Зміцнення місцевої фінансової ініціативи” ; USAID. — К., 2009 — 2011.
7. Щербина І.Ф. Методологічні підходи до розрахунку регіонального індексу фінансування людського розвитку // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. — 2008. — Вип. 6. — С. 1—14.
8. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан [Лібанова Е.М., Власенко Н.С., Власюк О.С. та ін.]. — К. : РВПС України НАНУ; ПРООН в Україні, 2002. — 123 с.
9. Самуельсон П. Є., Нордхаус В.Д. Экономика: Пер. с англ. — 16-е изд. — М.; СПб.; К.: Изд. Дом «Вильямс», 2003. — С. 273.
10. Концепція реформування місцевих бюджетів, схвалена Розпорядженням КМУ від 23.05.2007 № 308 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nr=eg=308-2007-%F0>

ГЕРАСИМЕНКО А.В.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УКРАИНЕ

Статья посвящена обоснованию роли местных бюджетов как весомых инвесторов развития социальной сферы на региональном уровне. Описаны принципы распределения социальных расходов между уровнями управления в Украине, а также основные направления их использования. Детально проанализирована структура социальных расходов в составе совокупных расходов местных бюджетов на протяжении периода 2002–2010 гг. Исследована динамика абсолютных и относительных показателей соответствующих расходов местных бюджетов на протяжении данного периода, что позволило обобщить основные тенденции по стране. Динамический анализ социальных расходов представлен как в номинальных ценах, так и с учетом уровня инфляции.

Особое внимание уделено региональной вариации различных категорий социальных расходов, включая расходы на образование, здравоохранение, социальную защиту и др. По результатам анализа региональной вариации выявлены некоторые важные тенденции, включая снижение уровня региональных диспропорций в размере социальных расходов местных бюджетов, высокий уровень зависимости их объемов от социально-демографической ситуации в регионе, недостаток внимания к уровню региональных цен при обосновании размера социальных расходов местных бюджетов. Проведенный региональный анализ выявил более благоприятную ситуацию в западных регионах с точки зрения размера социальных расходов в расчете на душу населения, в то время, как восточные регионы характеризуются более низкими значениями данного показателя. Доказано, что при учете особенностей уровня «региональных» цен, оцененных с помощью корректировки средней заработной платы в областях Украины, общая картина региональных диспропорций в уровне социальных расходов местных бюджетов значительно изменяется.

Определены основные общие проблемы бюджетирования на местном уровне, включая высокий уровень централизации управленческих и финансовых полномочий в социальной сфере, недостаток доходных возможностей местных бюджетов, необходимость в дальнейшем внедрении инновационных практик бюджетирования и оценки социальных результатов использования бюджетных средств. Предоставлено краткое описание государственной концепции реформирования местных бюджетов, а также отношение автора к предложенным мерам. В статье представлены некоторые общие рекомендации относительно возможных путей решения выявленных проблем

в системе бюджетирования на местном уровне, в частности направленные на повышение эффективности использования ресурсов социального предназначения в регионах Украины и трансформацию действующего механизма финансирования социальной сферы.

Ключевые слова: социальное развитие, местные бюджеты, социальные расходы, социальная политика, региональное развитие.

GERASYMENKO G.V.

REGIONAL PECULIARITIES OF RELIZATION OF SOCIAL FUNCTIONS OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE

The article is devoted to investigating of the role of local budgets as important investors of development of social sphere at the regional level in Ukraine. A brief theoretical discourse on previous studies is provided with specification of previous researches in the field and definition of unsolved problems. A lack of studies on financial providing of social policy in the regional aspect is stressed, predetermining in need in the respective research.

The principles of allocation of social expenditures at the regional level in Ukraine are described in the article, as well the primary fields of their use. Presently, the local budgets function as the main investors of social development in Ukraine, as the overwhelming part of public social spending is concentrated at the local level, including expenditures on healthcare, education and social protection of the population. The structure of social expenditures within the total expenditures of the local budgets is analyzed in details for a period of 2002–2010, including expenditures on education, healthcare, social protection, culture and housing-communal services. The dynamics of the absolute and relative values of respective items of social expenditures of local budgets has been also investigated for this period, resulting in a summarizing of the basic country's trends. The dynamical analysis of expenditures has been realized as in nominal prices, as with consideration of inflation rates.

A particular attention has been paid to the regional variation of various categories of social expenditures, including expenditures on education, healthcare, social protection, culture, etc. Based on analysis of regional variation, some important trends have been defined, including a decline in regional disproportions in a size of social spending of local budgets, which is a consequence of a purposeful public policy on minimization of regional disproportions in development. The rates of regional variation have been estimated for different types of social expenditures during the last decade. Also, a close dependency of volumes of social spending by regions on demographic factors has been revealed, including correlation with the total population number and the number of potential users of different social services. As a result, a conclusion on a better situation in terms of per capita social expenditures in the western regions of Ukraine due to smaller population numbers has been made, while the eastern regions are characterized by lower values of the respective indicators. There is also a lack of consideration of the regional prices, when determining the size of social expenditures in the regions, which could result in understating of a real consumer price of the respective public spending. Moreover, the whole picture of regional disproportions in per capita social spending is been changed, when expenditures of local budgets are adjusted for the so called regional prices, which are estimated based on average wages in the regions.

The basic general problems of budgeting at the local level are defined, including a high centralization of authorities on funding and administration of sectors of social sphere, a lack in opportunities of collection of own income by local budgets, a need in further introduction of innovative practices of budgeting and evaluation of social effects of budgetary expenditures. A brief description of direction of modernization of local budgeting outlined in the State Concept of Reformation of Local Budgets is provided, while the author's opinion on further measures is also mentioned. The article provides some general recommendations on possible ways of solution of the specified problems with budgeting at the local level, in particular related to an increase in the efficiency of use of social resources in the regions and transformation of the current mechanism of funding of social sphere. A need in further optimization of a network of public institutions, providing social services, is also outlined, in particular with an emphasis on consideration of rational social normatives, current demographical trends and expected demographical projections.

Key words: social development, local budgets, social expenditures, social policy, regional development.

Стаття надійшла до редакції журналу 28.02.2012 р.

УДК [330.101.542: 334.72] (477)

М. В. КІЧУРЧАК,

канд. екон. наук, доцент кафедри економіки України,
Львівський національний університет ім. Івана Франка

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

У статті визначено найважливіші проблеми акумулювання і використання бюджетних коштів на сферу культури, розглянуто особливості впровадження програмно-цільового методу та виявлено взаємозв'язки між темпами зростання видатків на культуру із Зведеного бюджету та індексом споживчих цін, між темпами зростання видатків на культуру із Зведеного бюджету і ВВП за допомогою регресивно-кореляційного аналізу, запропоновано низку порад з поліпшення бюджетного фінансування даного виду діяльності.

Ключові слова: державний бюджет, фінансове забезпечення, сфера культури, суспільні блага, державний сектор.

Постановка проблеми. Процеси соціалізації та гуманізації ринкової системи господарювання в Україні пов'язані з особливою роллю культури, яка сприяє формуванню освіченої особистості, розкриває її творчі здібності та мотивує до економічної діяльності на інноваційній основі. Водночас для певних видів товарів культурного призначення ринок не подає належних сигналів про можливі вигоди, які одержать їх виробники, обумовлюючи потребу в їх продукуванні державою. Тому необхідно визначити ключові проблеми акумулювання і використання бюджетних коштів на сферу культури і розробити пропозиції з удосконалення бюджетного фінансування даної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями інституційного забезпечення процесу бюджетотворення та пошуку джерел мобілізації коштів для виробництва суспільних благ займалися такі відомі українські і зарубіжні вчені, як В.Базилевич, Ш.Бланкарт, С.Буковинський, Дж.М.Б'юкенен, О.Василик, В.Геєць, Дж.Гелбрейт, Р.А.Масгрейв, Д.Норт, І.Луніна, А.Мельник, В.Мортіков, Ц.Огонь, М.Олсон, В.Опарін, П.Семулсон, Дж.Стігліц, Л.Якобсон та інші. Окремі проблеми фінансування сфери культури, гуманізації соціально-економічних відносин та використання бюджетних механізмів у регулюванні людського розвитку із врахуванням культурної складової розглядали А.Величко, О.Гриценко, М.Жулинський, А.Рубінштейн, В.Куценко, Е.Лібанова, В.Новіков, М.Попович, Ю.Рубан, О.Стефанишин, Ф.Ярошенко та інші. Незважаючи на наукову і практичну цінність цих досліджень, концептуальні підходи до удосконалення процесу бюджетного фінансування сфери культури в Україні залишаються дискусійними.

© КІЧУРЧАК М.В., 2012

Мета статті — з'ясування особливостей розподілу і використання бюджетних коштів на сферу культури в Україні. Завданнями є аналіз структури видатків державного бюджету на сферу культури; виявлення кількісних закономірностей між окремими макроекономічними показниками та обсягами державного фінансування сфери культури на основі застосування економетричних методів; розроблення практичних пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення системи розподілу і використання бюджетних коштів на сферу культури у вітчизняній економіці.

Виклад основного матеріалу. До кінця 2010 р. межі розподілу валового внутрішнього продукту на сферу культури в Україні визначалися на основі норми ст. 23 (не менше 8 % національного доходу) Закону України „Основи законодавства України про культуру”. Однак бюджетні кошти на сферу культури у таких обсягах ніколи не виділяли, натомість у Законах України про Державний бюджет на відповідні роки ухвалювали рішення про призупинення дії цієї статті. Як вважають відомі українські науковці, „навіть найбільш розвинені країни світу не мають змоги забезпечити зазначені норми в своїй діяльності” [1, с. 474]. Це породжувало дисонанси між виконанням державою своїх зобов'язань з розвитку культури, виробництва відповідних суспільних благ і обсягами потрібних для цього асигнувань. Така суперечність стала одним з чинників, що призвела до зменшення кількості закладів та установ сфери культури у вітчизняній економіці, старіння основного капіталу та погіршення матеріально-технічної бази переважної більшості цих закладів, посилення соціальної незадоволеності та порушення цілісності культурно-мистецького простору. Крім того, норма, маючи загальний характер, націлювала на суб'єктивізм при розподілі бюджетних ресурсів для різних підгалузей сфери культури, формувала непрозорі механізми обслуговування зобов'язань держави, сприяла нечіткості та декларативності в формулюванні мети, цілей і завдань культурної політики в країні.

Набуття чинності Закону України „Про культуру” (від 14.12.2010 р. № 2778-VI) скасувало дію даного положення. Тим самим держава відмовилась від гранично широких зобов'язань з фінансування сфери культури, узгодивши положення закону з Бюджетним кодексом та Законом України „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, що сприяло впорядкованості бюджетного процесу в цій сфері. Зважаючи на російський досвід, слід зазначити, що перевагами такого підходу є „забезпечення максимально можливої відповідності між сформульованими цілями і виділеними для їх досягнення ресурсами”, але це не повною мірою враховує особливості „науки, культури і освіти, які належать до тих секторів суспільного життя, де визначити реальні „результати роботи”, не підміняючи їх утилітарними і миттєвими вигодами, є надзвичайно складно, а в режимі актуального часу — і зовсім неможливо” [10, с. 30, 35]. Досить критично сприйняли новачки у визначенні обсягів асигнувань на сферу культури українські науковці, які обґрунтовують необхідність децентралізації розподілу бюджетних ресурсів і запровадження квазідержавної форми бюджетного фінансування [2, с. 182; 4, с. 312].

Новації у чинному законодавстві щодо системи розподілу бюджетних коштів на сферу культури особливо гостро будуть проявлятися під час розгортання економічних криз, коли відбувається перегляд бюджетних видатків на користь інших пріоритетних зобов'язань соціального характеру. Адже попит на товари культурного призначення, у тому числі і суспільні, є чутливим до таких флуктуацій. Ризики з визначенням бюджетних видатків на сферу культури пов'язані також з демопроесами в Україні, оскільки як норми забезпечення певної території мережею організацій соціально-культурного обслуговування, так і норми фінансування поточних витрат на утримання мережі містять прив'язку до кількості населення.

Бюджетні кошти, що спрямовуються на сферу культури доцільно розглядати як довгострокові інвестиції з тривалим часовим лагом визначення кінцевих результатів, тому як

і в Законі України „Про наукову і науково-технічну діяльність” (ст. 34), треба передбачити мінімальний обсяг бюджетного фінансування на рівні 1,7 % ВВП. На користь нашої пропозиції свідчить і те, що у 2008–2010 рр. кошти, які виділяли із зведеного бюджету України на сферу культури, становили 1,6 % ВВП. Фактично, це дасть підставу інституціонувати таку норму в бюджетному законодавстві, сприяючи децентралізації розподілу і реалізації впливу культури на поліпшення кількісних і якісних складових людського розвитку.

Про особливості використання бюджетних коштів у сфері культури свідчить структура видатків державного бюджету, яка певною мірою визначає убудованість даної сфери у процеси соціального та економічного життя й фокусує увагу на прогнозуванні її розвитку. В Європейському Союзі (ЄС) державні видатки на культуру і рекреацію становлять 2,33 % від загального обсягу, відрізняючись по країнах: Греція – 1,21 %, Німеччина – 1,75 %, Польща – 2,96 % [12]; Україна – 3,05 %¹. З цих порівнянь випливає, що бюджетне забезпечення сфери культури в нашій країні є на належному рівні, проте структура видатків у 2000–2011 рр. має певну специфіку (табл. 1), що дає змогу виокремити три етапи.

Перший етап (2000–2004 рр.) відзначається зростанням частки видатків державного і місцевого бюджетів на культуру, хоча і нерівномірно. У загальному та у спеціальному фондах державного бюджету видатки розвитку в середньому є більшими за 20 %. Це певною мірою дало можливість поживати інвестиційну активність у цій сфері, і кошти спрямувати на реалізацію відповідних програм зміцнення її матеріально-технічної бази. Такі тенденції зумовлені ще й тим, що у ці роки поліпшилася економічна ситуація в країні унаслідок поживання виробництва, послаблення фіскального тиску на підприємств, втримання інфляції на прогнозованому рівні, вирішення питань з борговими зобов'язаннями та сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках. Однак у своїх дослідженнях В.Куценко зазначає, що „кошти, що виділяються на розвиток культури, покривають лише поточні потреби і заробітну плату... лише незначна частина з них спрямовувалась на інвестиційні та інноваційні проекти. Це призвело до загострення накопичених у попередні роки проблем, пов'язаних, перш за все, із зносом основних засобів і необхідністю капітального ремонту та реконструкції приміщень” [6, с. 523; 7, с. 277–278].

На другому етапі (2005–2008 рр.) частка видатків державного бюджету на культуру стабільніша, коливається на рівні 0,58–0,60 %, місцевих бюджетів – 2,8–3,1 %, що свідчить про деяку впорядкованість бюджетного процесу на основі визначення норм фінансового забезпечення даної сфери. Проте як у загальному, так і у спеціальному фондах державного бюджету скорочуються частки видатків розвитку на культуру у 1,5–2,0 рази, що певною мірою обмежило інвестиційні можливості бюджету на підтримку розвитку сфери культури в Україні. Також це непрямо вказує і на те, що у 2005–2008 рр. держава зосереджувала увагу на інших важливих питаннях. Зокрема, у 2005–2008 рр. перманентно відбувалися вибори, що додавало труднощів у прогнозуванні основних цілей і пріоритетів державної політики. У ці роки зовнішніми проявами проблем економічного і соціального розвитку є збільшення розмірів оплати праці швидшими темпами, ніж саме економічне зростання і продуктивність праці, перевищення прогнозних показників інфляції, погіршення сальдо торговельного балансу, зростання обсягів кредитування населення без належного забезпечення. На цьому тлі для сфери культури частка видатків споживання у загальному і спеціальному фондах державного бюджету збільшується, звужуються можливості культурно-мистецьких закладів одержувати додаткові кошти за рахунок спеціального фонду.

¹ Для України дані наведено по розділу „Духовний і фізичний розвиток”, дані дещо завишені. Ця стаття видатків була запроваджена у 2006 р. Якщо у 2005 р. видатки зведеного бюджету України на культуру і мистецтво становили 1,40 % від загального обсягу, то у 2006 р. – вже 2,47 %.

Таблиця 1

**Структура видатків Державного і частка місцевих бюджетів України
на культуру і мистецтво у 2000–2011 рр.**

Роки	Показники											
	Частка видатків Державного бюджету на культуру і мистецтво згідно з програмною класифікацією у загальній структурі видатків, %	Структура видатків Державного бюджету на культуру і мистецтво згідно з програмною класифікацією, %										Частка видатків місцевих бюджетів на культуру, %
		Загальний фонд					Спеціальний фонд					
		Частка загального фонду	Видатки споживання	з них:		Видатки розвитку	Частка спеціального фонду	Видатки споживання	з них:		Видатки розвитку	
				оплата праці	комунальні послуги та енергоносії				оплата праці	комунальні послуги та енергоносії		
2000	0,55	89,65	77,98	16,24	...	22,02	10,35	74,35	18,28	...	25,65	...
2001	0,66	90,50	72,59	19,38	17,92	27,41	9,50	75,89	17,18	5,36	24,11	...
2002	0,63	87,53	80,68	19,76	14,61	19,32	12,47	79,57	25,34	4,34	20,43	...
2003	0,66	88,00	77,93	23,50	12,86	22,07	12,00	79,90	27,79	4,21	20,10	3,5
2004	0,67	88,03	72,12	23,60	11,00	27,88	11,97	84,09	30,69	3,50	15,91	3,7
2005	0,59	88,70	74,00	14,02	7,33	26,00	11,30	86,64	11,60	0,61	13,36	4,0
2006	0,60	89,37	88,70	13,56	5,46	11,30	10,63	81,48	12,10	0,61	18,52	3,1
2007	0,58	90,69	87,60	13,73	7,97	12,40	9,31	91,14	14,58	0,87	8,86	2,8
2008	0,59	91,88	89,85	14,79	7,27	10,15	8,12	90,97	16,48	0,89	9,03	3,1
2009	0,63	89,65	99,22	16,73	5,57	0,78	10,35	92,02	18,07	0,88	7,98	3,1
2010	0,63	90,50	99,17	17,38	7,02	0,83	9,50	90,30	20,62	1,44	9,70	2,9
2011	0,61	87,53	97,18	16,61	9,17	2,82	12,47	89,58	17,71	1,32	10,42	2,8

Складено і розраховано на основі: Закони України „Про Державний бюджет України на 2000–2011 роки” [Електронний документ] // Сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=a#Find>; Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2004–2011 роки [Електронний ресурс] // Сайт Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень. — Режим доступу : <http://ibser.org.ua/news/563/>.

Третій етап (2009 р. і дотепер) фінансування сфери культури на державному і місцевому рівнях охоплює час розгортання світової фінансової кризи, і перед бюджетною політикою постає завдання з мінімізації наслідків її впливу на українську економіку. Для місцевих бюджетів частка видатків на культуру зменшилася з 3,1 % у 2009 р. до 2,8 % у 2011 р., а для державного бюджету у 2009–2010 р. — частка видатків зросла до 0,63 %, у 2011 р. — скоротилася до 0,61 %. У державному бюджеті частка видатків розвитку на сферу коливалася в межах 0,78–2,82 % для загального фонду, і 7,98–10,42 % — для спеціального.

Зусилля держави при фінансуванні бюджетних видатків на сферу культури головно зосереджувалися на підтримці поточного стану, збереженні її кадрів та існуючих виробничих потужностей. На нашу думку, це зумовлено тим, що поживавлення у вітчизняній основі має нестійкий характер, залежить переважно від дії зовнішніх чинників. Тому бюджетні видатки на сферу культури будуть зорієнтовані на підтримання „статус-кво” галузі, що „консервуватиме” її подальший розвиток, залишивши знову ж таки на пери-

ферії державних інтересів. Слушним є міркування Е.Лібанової з приводу того, що влада постійно недооцінює суто гуманітарні складові прогресу, що посилює ризики соціального відторгнення, призводячи до втрати інтересу до громадського, політичного, культурного життя суспільства [8, с. 9–12]. Однак, з погляду національної безпеки і захисту національних інтересів, таке особливе ставлення до вітчизняної сфери культури сприятиме зниженню культурного рівня населення та примітивізації життя з орієнтацією на забезпечення базових інтересів, позначиться на культурному різноманітті, насамперед в умовах глобалізації, коли диспропорції між багатими і бідними країнами поглиблюються, і відбуваються процеси поглинання слабших сильними.

Отже, потрібно звернути увагу на видатки розвитку сфери культури, оскільки їх можна розглядати за формою прояву як фінансовий план відповідного розпорядника бюджетних коштів на здійснення інновацій. Значна зміна їх частки у структурі видатків державного бюджету у 2000–2011 рр. свідчить про слабкість бюджетного планування і нехтування середньостроковою перспективою. Доцільно встановити граничні норми здійснення видатків розвитку, що сприятиме визначенню мінімальних обсягів коштів інноваційного спрямування на сферу культури у державному бюджеті. Даний підхід узгоджується із характером бюджетного процесу в ЄС, де структуризація видатків за напрямками відбувається із врахуванням фінансової перспективи, річного бюджету ЄС і реалізації програми „Культура 2007–2013” [11].

Новим у бюджетному фінансуванні і виконанні державою своїх зобов’язань є використання програмно-цільового методу [3, с. 13, 15]. Такий підхід сприяє кращій реалізації конституційних гарантій населенню по окремих видах культурної діяльності, формує прямий взаємозв’язок між виділенням бюджетних коштів і результатами їх використання, визначає систему кількісних та якісних показників для оцінки економічного і соціального ефекту від впровадження програм.

У 2000–2011 рр. на державному рівні було визначено низку пріоритетних напрямів розвитку сфери культури, для яких затверджено відповідні державні цільові програми (табл. 2). Це сприяло підвищенню прозорості витрачання бюджетних коштів на культуру завдяки чіткості визначення мети, завдань, головних виконавців цільових програм та впровадженню заходів, націлених на конкретний результат. Водночас у 2002–2004 рр. формування і затвердження державних цільових програм відбувалося в умовах реформування бюджетного процесу, що передбачало удосконалення форм бюджетних запитів, зміну підходів до класифікації бюджетних видатків і визначення середньострокових цілей діяльності уряду. Як наслідок державні програми на законодавчому рівні мали різний статус – закони та постанови, були тотожними до окремих положень, визначених у законодавстві, що регулює культурну діяльність, багатовекторними стосовно завдань, містили значне коло виконавців, що призводило до розмивання адміністративної відповідальності, пролонгації реалізації та ускладнення аналізу результуючих показників.

Від 2005 р. і дотепер застосування програмно-цільового методу відбувається поетапно, спочатку формуються концептуальні підходи, а пізніше – сама програма. Але з табл. 2 випливає, що є деяка розбіжність між часом ухвалення концепції і безпосередньо цільової національно-культурної програми, а окремі проекти і нині мають концептуальну спрямованість. На нашу думку, це обумовлено труднощами у розподілі бюджетних ресурсів, змінами пріоритетів урядових програм унаслідок неусталеності політичного процесу в Україні, застосуванням методів бюджетного планування, які і надалі орієнтовані на управління видатками, а не результатами. Найголовнішою проблемою застосування програмно-цільового методу у сфері культури є фінансування заходів з реалізації відповідних програм.

Таблиця 2

Державні програми підтримки розвитку культури в Україні у 2000–2011 рр.

Назва нормативного акта	Тип нормативного акта та рік прийняття	Замовники програми	Джерела та обсяги фінансування
Про затвердження Програми розвитку музейної справи на період до 2005 року	Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2002 р. № 442	Міністерство культури і туризму (виконавець) та інші	130,4216 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 57,5969 млн. грн., місцевий бюджет – 67,5741 млн. грн., інші джерела – 5,2506 млн. грн.
Про затвердження Державної програми підтримки національних творчих спілок на 2003–2005 роки	Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2002 р. № 1398	Міністерство культури і туризму (виконавець) та інші	Державний і місцеві бюджети, інші джерела, дані відсутні
Про Загальнодержавну програму розвитку національної кіноіндустрії на 2003–2007 роки	Закон України від 25.12.2002 р. № 361-IV	Міністерство культури і туризму (виконавець)	609,69 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 130,599 млн. грн., інші джерела – 479,091 млн. грн.
Про затвердження Державної програми розвитку культури на період до 2007 року	Постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2003 р. № 1235	Міністерство культури і туризму	470,3628 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 470,0743 млн. грн., місцеві бюджети – 0,2885 млн. грн.
Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 336-р	Міністерство культури і туризму	294 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 225,0 млн. грн., місцеві бюджети – 28,6 млн. грн., інші джерела – 40,0 млн. грн.
Про затвердження Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на період до 2010 року	Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 768	Міністерство культури і туризму	86,193 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 9,605 млн. грн., місцеві бюджети – 76,588 млн. грн.
Про схвалення Концепції Державної цільової програми популяризації вітчизняної книговидавничої продукції на 2009–2012 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.05.2008 р. N 772-р	Держкомтелерадіо	1,08 млрд. гривень, у т.ч. державний бюджет – 1030,2 млн. грн., місцеві бюджети – 49,4 млн. грн.
Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку Українського козацтва на 2009–2011 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р. від 17.09.2008 р. № 1237-р	Міністерство культури і туризму	38 млн. грн., у т.ч. державний бюджет – 21,5 млн. грн., місцеві бюджети – 16,5 млн. грн.
Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009–2015 роки	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2009 р. № 140-р	Національна академія наук	Державний бюджет

Назва нормативного акта	Тип нормативного акта та рік прийняття	Замовники програми	Джерела та обсяги фінансування
Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки та розвитку читання на період до 2015 року	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2009 р. № 1228-р	Міністерство культури і туризму	Державний і місцеві бюджети, інші джерела
Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи “Бібліотека – XXI”	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 р. № 1579-р	Міністерство культури і туризму (координатор), Міністерство освіти і науки, Державний комітет з питань науки, інновацій та інформатизації	344 млн. грн., у т. ч. з державного бюджету – 144 млн. грн.
Про схвалення Концепції Державної цільової програми “Збереження культурної спадщини та розвиток туристичної інфраструктури м. Глухова Сумської області на 2012–2016 роки”	Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 р. № 531-р	Сумська облдержадміністрація	93,7 млн. грн., у т. ч. державний бюджет – 85,9 млн. грн., міський бюджет м. Глухова – 2 млн. грн., інші джерела – 5,8 млн. грн.
Про затвердження Державної цільової програми “Збереження культурної спадщини та розвитку туристичної інфраструктури м. Глухова Сумської області на 2012–2016 роки”	Постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2011 р. № 814	Сумська облдержадміністрація	93,7 млн. грн., у т. ч. державний бюджет – 85,9 млн. грн., міський бюджет м. Глухова – 2 млн. грн., інші джерела – 5,8 млн. грн.
Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи “Бібліотека – XXI”	Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956	Міністерство культури, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації (координатор)	339,8 млн. грн., у т. ч. державний бюджет – 141,2 млн. грн.

Джерело: Законодавство України [Електронний ресурс]. // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2002-%D0%BF>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1398-2002-%D0%BF>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361-15>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1235-2003-%D0%BF>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/336-2006-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/768-2007-%D0%BF>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-2008-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/140-2009-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1228-2009-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1579-2009-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/531-2011-%D1%80>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/814-2011-%D0%BF>; <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/956-2011-%D0%BF>

Як зазначають зарубіжні науковці, кошти, що виділялись на цільові програми в сфері культури, фактично були різновидом додаткового кошторисного фінансування здійснюваних органами управління культурою поточних функцій [5, с. 46], а українські вчені неодноразово наголошують на розпорошеності бюджетних коштів по значній кількості програм, що призводить до їх низької результативності та неоднозначних соціальних наслідків [3, с. 16–17, 25; 9, с. 23]. Така ситуація не дає змоги повною мірою визначити: чи досягнуто бажаного ефекту від здійснення програмних заходів.

У нашому дослідженні, що охоплює період 1992–2010 рр., на основі побудови економічних моделей встановлена наявність дуже тісного зв'язку між темпами зростання видатків на культуру із Зведеного бюджету України (у) та індексом споживчих цін (х) і зв'язку середньої сили між темпами зростання видатків на культуру із Зведеного бюджету України (у) і темпами зростання ВВП (х) (табл. 3). Результати регресивно-кореляційного аналізу виявили, що головню при визначенні видатків на сферу культури із Зведеного

бюджету керувалися динамікою інфляційних процесів та меншою мірою звертали увагу на реальні можливості вітчизняної економіки. Такий підхід фактично втілює стратегію планування бюджетних видатків на сферу культури від досягнутого, коли їх обсяг є не меншим, ніж у попередньому році з врахуванням індексу інфляції.

Таблиця 3

Економетричні моделі та оцінка їх найважливіших параметрів

Вид рівняння	Тип зв'язку	Адекватність моделі за критерієм Фішера	Статистична значимість за t-тестом Ст'юдента
$y = 664,37 \cdot \ln(x) - 3038,19$	$R^2=0,9728$ Дуже тісний зв'язок	$F_{кр}(1; 17; 0,95) = 4,45$ $F_{розн} = 607,6$	$t_{кр}(0,025; 17) = 2,110$ $t_a^* = 24,649; t_{b^*} = 20,913$
$y = 90634 \cdot e^{-0,0617x}$	$R^2=0,334$ Зв'язок середньої сили	$F_{кр}(1; 17; 0,95) = 4,45$ $F_{розн} = 8,526$	$t_{кр}(0,025; 17) = 2,110$ $t_a^* = 2,924; t_{b^*} = 5,44$

Розраховано на основі: Таблиць „Валовий внутрішній продукт”, „Зведений бюджет України”, „Індекси цін” // Статистичний щорічник України за 1994–2010 рр. – К., 1995–2011.

Висновки. На основі нашого аналізу можна виокремити такі особливості розподілу і використання бюджетних коштів на сферу культури в Україні:

- наявність суперечності між проголошеними зобов'язаннями і реальними можливостями з їх виконання державою, що обумовило хронічне недофінансування сфери культури;
- звуження можливостей використання видатків розвитку для здійснення інновацій, що призвело до нехтування перспективами розвитку даної сфери і виведення її на периферію державних інтересів;
- слабкість використання програмно-цільового методу для сфери культури на загальнодержавному рівні через концептуальну спрямованість більшості програм, недостатність фінансування вже затверджених і змінність пріоритетів;
- орієнтація бюджетного планування на короткостроковий період та врахування інфляційної складової при визначенні видатків, що не дає можливість повною мірою реалізувати сфери культури свій потенціал.

Враховуючи це, можна запропонувати такі напрями вдосконалення бюджетного фінансування сфери культури у вітчизняній економіці:

- активніше використовувати методи середньо- і довгострокового планування бюджету, що дасть змогу чіткіше визначати мету і завдання культурної політики, формувати видатки із врахуванням перспектив розвитку цієї сфери;
- визначити граничні межі розподілу ВВП на сферу культури та закріпити дану норму у чинному законодавстві. Це обумовлено тим, що видатки бюджету на сферу культури мають інвестиційну спрямованість і дають можливість поліпшувати кількісні та якісні параметри людського розвитку;
- забезпечити стабільність у формуванні видатків розвитку при складанні щорічних бюджетів через встановлення мінімально можливої їх частки в загальному і спеціальному фондах бюджету. Вважаємо, що видатки розвитку сфери культури можна розглядати як частину коштів загального і спеціального фондів бюджету, які спрямовують на реалізацію інноваційних бюджетних програм у сфері культури, оновлення матеріально-технічної бази тощо;
- збалансувати обсяги фінансування цільових національно-культурних програм з наявними бюджетними ресурсами, що сприятиме поліпшенню їх виконання.

Для цього потрібно визначитися з їх пріоритетністю і реальними можливостями щодо забезпечення їх виконання.

З нашого погляду, у довгостроковій перспективі це сприятиме реалізації достатнього ефекту впливу культури на різні складові життєдіяльності людини в національній економіці, оскільки позначиться як на якісних, так і на кількісних складових людського розвитку.

Джерела

1. Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України: У 6 т. / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша та ін.] ; під ред. В. М. Гейця. — Т. 1. Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша та ін.] ; під ред. В. М. Гейця. — К. : НДФІ, 2004. — 638 с.
2. Величко А. В. Бюджетный механизм инвестирования социальной инфраструктуры, 2-е изд. доп. / А. В. Величко. — Луганск : Изд-во „Ремир”, 2010. — 416 с.
3. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / [В. М. Гець, В. П. Александрова, О. І. Амоша та ін.] ; За ред. В. М. Гейця. — К. : Наукова думка, 2008. — 383 с.
4. Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури: колективна монографія [Електронний ресурс] / [В. М. Новіков, Н. М. Деева, Г.А. Дмитренко, О. О. Охріменко та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України В. М. Новікова. — К. : Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи, 2012. — 511 с. — Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>
5. Иванов Г. П. Проблемы применения инновационных моделей планирования и финансирования в сфере культуры / Г. П. Иванов, Е. Л. Игнатьева // Вестник Московского университета. — Сер. 6. Экономика. — 2009. — № 4. — С. 43— 54.
6. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія / В. І. Куценко ; за наук. ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. — Ніжин : ТОВ „Видавництво „Аспект-Поліграф”, 2008. — 818 с.
7. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку / В. І. Куценко ; під наук. ред. д.е.н., проф., акад. НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. — К. : Наукова думка, 2010. — 735 с.
8. Лібанова Е. М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. — 2010. — № 2. — С. 3— 15.
9. Огонь Ц. Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм / Ц. Г. Огонь // Фінанси України. — 2009. — № 7. — С. 20— 29.
10. Социальная политика в контексте „нормативной теории государства” / [Р. И. Капелюшников, Ю. Г. Павленко, А. Я. Рубинштейн и др.] ; под общ. ред. проф. А. Я. Рубинштейна. — М., 2009. — 343 с.
11. Financial framework 2007-2013 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ec.europa.eu/budget/figures/fin_fw0713/fw0713_en.cfm#adjust; Culture programme (2007–2013) [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/culture/129016_en.htm
12. Freysson L. General government expenditure: Analysis by detailed economic function [Електронний ресурс] / L. Freysson // Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-12-033/EN/KS-SF-12-033-EN.PDF; General government expenditure by function (COFOG) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitModifiedQuery.do>

КИЧУРЧАК М.В.

НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНЕ

В статье определены важнейшие проблемы аккумуляции и использования бюджетных средств в сфере культуры, рассмотрены особенности внедрения программно-целевого метода и обнаружены количественные взаимосвязи между некоторыми макроэкономическими индикаторами и объёмами бюджетного финансирования сферы культуры при помощи эконометрических методов.

Автором обнаружено, что до конца 2010 г. нормы распределения ВВП, определённые Законом Украины „Основы законодательства Украины о культуре”, имели декларативный характер и не могли выполняться. Это приводило к формированию непрозрачных механизмов обслуживания обязательств государства и субъективизму в распределении ограниченных бюджетных ресурсов в культурной сфере. В тоже время исследователь отметил, что в 2000–2011 гг. имело место корректирование бюджетного обеспечения сферы культуры, основанное на усовершенствовании действующего законодательства и отмене ранее действующих норм ассигнования.

Сравнение доли бюджетных расходов (в процентах к ВВП) на сферу культуры в Украине и Европейском Союзе выявило, что они приблизительно одинаковы, но в 2000–2011 гг. структура бюджетных расходов на сферу культуры в нашей стране имела свои особенности, что позволило выделить три этапа: 2000–2004 гг., 2005–2008 гг., с 2009 г. и до нашего времени. Ассигнование сферы культуры направляли на поддержку текущего положения вещей, сохранение человеческого капитала и существующих производственных мощностей. Определено, что существующее отношение правительства к сфере культуры приводит к неопределённости реализации культурной политики, понижает культурный уровень населения и упрощает жизнь с ориентацией на удовлетворение базовых интересов.

Автор проанализировала особенности внедрения программно-целевого метода в бюджетное финансирование сферы культуры, который помогает увеличить прозрачность бюджетных расходов на эту сферу и внедрить меры, ориентированные на конкретный результат. Определено, что самыми важными проблемами применения программно-целевого метода в сфере культуры были финансирование мероприятий по реализации соответствующих программ, изменение приоритетов правительственных программ, параллельное существование методов бюджетного планирования, ориентированных на управление расходами.

Автором построены такие эконометрические модели: $y = 664,37 \cdot \ln(x) - 3038,19$, $R^2 = 0,9728$, где y — темпы роста расходов на культуру с Консолидированного бюджета, x — индекс потребительских цен; $y = 90634 \cdot e^{-0,0617x}$, $R^2 = 0,334$, где y — темпы роста расходов на культуру с Консолидированного бюджета, x — темпы роста валового внутреннего продукта. В основном, на макроуровне при определении объёмов расходов на сферу культуры с Консолидированного бюджета правительство руководствовалось динамикой инфляционных процессов в национальной экономике.

Исследователь определила такие особенности распределения и использования бюджетных средств на сферу культуры в Украине: существование противоречия между провозглашенными обязательствами и реальными возможностями их исполнения государством; сужение возможностей использования расходов развития данной сферы для осуществления инноваций; слабость использования программно-целевого метода для сферы культуры на общегосударственном уровне; ориентация бюджетного планирования на краткосрочный период и учёт инфляционной составляющей при определении бюджетных расходов.

Автор предложила такие направления усовершенствования бюджетного обеспечения сферы культуры в Украине: более активное использование методов средне- и долгосрочного планирования бюджета; определение предельных границ распределения ВВП на сферу культуры и закрепление этой нормы в действующем законодательстве; обеспечение стабильности в формировании расходов развития при составлении ежегодных бюджетов через установление минимально возможной их доли в общем и специальном фондах бюджета; сбалансирование объёмов финансирования целевых национально-культурных программ с имеющимися бюджетными ресурсами.

Ключевые слова: *государственный бюджет, финансовое обеспечение, сфера культуры, общественные блага, государственный сектор.*

KICHURCHAK M.V.

THE WAYS OF IMPROVEMENT OF BUDGETARY FINANCING OF THE CULTURAL SPHERE IN UKRAINE

The major problems related to accumulation and use of budgetary costs on cultural sphere, consideration of peculiarities of the program-target method introduction and discovering quantitative relationships between some macroeconomic indicators and the volume of public funding for culture based on econometric methods were found out in the article.

The author has revealed that to the end of 2010 the norms of distribution of GDP, specified in the Law of Ukraine on „The basis of legislation of Ukraine about culture”, had declarative character and could not be executed. It resulted in creation of opaque mechanisms of maintenance of obligations of the government and subjectivism in allocation of the limited budgetary resources in the cultural sphere. At the same time, the researcher has noted that a correcting of cultural sphere's budgetary providing based on current legislation improvement and abolition earlier operating norms of assignment has taken place in 2000–2011.

Comparison of a share of budgetary expenditures (in percents to GDP) on the cultural sphere in Ukraine and the European Union revealed that they were approximately identical, but the structure of budgetary expenditures on the cultural sphere in our country had own peculiarities during 2000–2011, that allowed to distinguish three stages: 2000–2004, 2005–2008, from 2009 until present. The assignments on the cultural sphere directed in support of current state of affairs, preservation of human capital and existing production capacity. It was determined that the existence of „special” government attitude towards the cultural sphere furthers uncertainty of cultural policy realizations, reduced the cultural level of population and simplification of life with an orientation on providing basic interests.

The author has analyzed the specifics of program-target method's implementation of the cultural sphere's budgetary financing, which assist to increase transparency of budget spending on culture and introduce measures aimed at concrete results. It were noted that the most important problems of application program-target method in the cultural sphere were to finance the measures for realization of the corresponding programs, change the priorities of the governmental programs, parallel existence of budgetary planning methods, oriented to the expenditure's management.

The author has constructed the following econometrical models: $y = 664,37 \cdot \ln(x) - 3038,19$, $R^2 = 0,9728$, where y – the growth rates of spending on culture from the Consolidated budget, x – consumer price index; $y = 90634 \cdot e^{-0,0617x}$, $R^2 = 0,334$, where y – the growth rates of spending on culture from the Consolidated budget, x – the growth rates of gross domestic product (GDP). Primary on the macro level in determining the volume of the cultural sphere's expenditures from Consolidated budget the government followed by the dynamics of inflationary processes in the national economy.

The scientist has distinguished such peculiarities of distribution and use of budgetary facilities on the cultural sphere in Ukraine: existence of contradiction between the declared obligations and real possibilities from its implementation by the government; narrowing of possibilities of the use development expenditures for innovations; weakness of using of program-target methods for the cultural sphere at national level; focus of the budgetary planning on a short-term period and account for the inflationary component at determination of budget expenditures.

The author has suggested such directions of improving budgetary providing of the cultural sphere in Ukraine: to use the medium and long-term methods for budget planning more active; to define the marginal limits of distribution of GDP on the cultural sphere and secure this norm in the current legislation; to provide stability in forming of development expenditures in the preparation of annual budgets by establishing minimum of their possible part in the general and special funds of budget; to balance the volumes of financing of the target national and cultural programs with available budgetary resources.

Key words: state budget, financial provision, cultural sphere, public goods, public sector.

Стаття надійшла до редакції журналу 12.12.2011 р.

УДК 314.7:331.556:336.226

О.В. ПОЗНЯК,

канд.екон.наук,

Г.І. ТЕРЕЩЕНКО,

канд.екон.наук, Інститут демографії та соціальних
досліджень ім. М.В.Птухи НАН України

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ОБСЯГІВ ДОХОДІВ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ТА ГРОШОВИХ ПЕРЕКАЗІВ

У статті представлено комплексну методику оцінки обсягів доходів трудових мігрантів, що базується на використанні прямих та непрямих методів оцінювання. Запропонований підхід полягає в оцінці та збалансуванні отримуваних від мігрантів грошових потоків від їх виникнення до досягнення пункту призначення за різними джерелами даних. Наведена методика дає змогу підвищити точність обрахунку платіжного балансу та визначити потенційний обсяг інвестицій в економіку України.

Ключові слова: міграція; трудова міграція; доходи трудових мігрантів, грошові перекази, вибіркові обмеження населення.

Постановка проблеми. Нині Україна є однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Обмежені можливості високооплачуваної зайнятості на Батьківщині, бажання поліпшити умови життя та необхідність фінансового утримання дітей і членів домогосподарств похилого віку обумовлюють високий рівень орієнтації мешканців України на участь у зовнішніх трудових міграціях (легальних та нелегальних).

Трудові міграції чинять значний вплив на соціально-економічний розвиток України. Одним із основних механізмів цього впливу є грошові перекази заробітчан. По суті вони є не лише засобом підвищення рівня життя окремих категорій населення, а й перспективним джерелом інвестицій у вітчизняну економіку.

Визначення реального обсягу заробітків трудових мігрантів та обсягів грошових переказів — чи не найскладніша проблема міграційних досліджень. Безпосередні статистичні дані щодо цього відсутні, отже дослідники мають спиратися на широке коло інформації вітчизняних та зарубіжних джерел. Необхідність адекватної оцінки міграційного капіталу вимагає розробки коректної методики, яка ґрунтувалася б на різних підходах до такої оцінки.

Аналіз останніх досліджень. Вперше науково обґрунтовані оцінки щодо розміру місячного заробітку мігрантів залежно від країни та виду діяльності було визначено за даними обмеження трудової міграції молоді, яке здійснив Державний інститут проблем

© ПОЗНЯК О.В., ТЕРЕЩЕНКО Г.І., 2012

сім'ї та молоді у 2003 р. [1]. На основі цих відомостей, а також оцінкових даних щодо масштабів та структурних характеристик зовнішньої трудової міграції фахівці ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України у 2004 р. зробили оцінку обсягу заробітків українських громадян за кордоном у 4,7–7,6 млрд. дол. США [2, с. 147]. У 2007 р. фахівець Національного банку України А. Гайдучий оцінив щорічні обсяги грошових переказів українських заробітчани у 21,3 млрд. дол. США [3]. За оцінкою, здійсненою Українським центром соціальних реформ на основі даних першого загальнонаціонального обстеження з питань трудових міграцій 2008 р., сумарний обсяг заробітків українських трудових мігрантів становив за 2007 р. майже 1,9 млрд. євро, а обсяг грошових переказів – 1,3 млрд. євро (відповідно 2,6 та 1,8 млрд. дол. США) [4, с. 59–60]. Як бачимо, наявні оцінки масштабів міграційного капіталу суттєво відрізняються.

Оцінки обсягів грошових переказів проводить Національний банк України. Однак результати таких оцінок викликають сумніви: по-перше, частка грошових коштів, що ввезені неформальними шляхами, за оцінками Нацбанку, є на порядок нижчою, ніж показують результати усіх вибіркового обстежень, де досліджували це питання. По-друге, виокремлення грошових переказів робітників, що працюють за кордоном, із загальної маси приватних трансфертів фактично неможливо.

Мета дослідження. Дана стаття присвячена оцінюванню обсягів доходів трудових мігрантів і грошових переказів на основі розробленого дослідниками нового методичного підходу із застосуванням прямих методів та непрямих оцінок.

Комплексний підхід до оцінки обсягів доходів трудових мігрантів полягає у оцінці та балансуванні (за можливістю) грошових потоків від мігрантів від їх виникнення до досягнення пункту призначення за різними джерелами даних. А саме оцінюються такі основні складові процесу:

- обсяги заробітків трудових мігрантів з України за кордоном;
- обсяги грошових переказів мігрантів;
- обсяги грошової допомоги мігрантів своїм сім'ям (домогосподарствам).

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження було визначено низку методів оцінки доходів трудових мігрантів та грошових переказів. **Перший метод** спирається, з одного боку, на відомості щодо дооцінених (порівняно з даними обстеження 2008 р.) обсягів зовнішньої трудової міграції (2,1 млн. осіб [5, с. 16–17]), розподілу мігрантів за контингентами (залежно від країни перебування та виду діяльності), а також середньої тривалості прикладання праці представників кожного з виокремлених контингентів трудових мігрантів, а, з другого боку, на інформацію МОП та Євростату щодо рівнів заробітної плати в країнах-реципієнтах української робочої сили (за окремими видами діяльності) й експертні оцінки співвідношення зарплат українських мігрантів та місцевих жителів.

Узагальнено формула розрахунку обсягів заробітків трудових мігрантів з України за кордоном має такий вигляд:

$$W = \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^J n_j * w_j * l_j, \quad (1)$$

де W – загальна сума заробітків українських трудових мігрантів за кордоном;
 $i=1,2,...,I$ – країна прикладання праці трудових мігрантів з України;

I — кількість країн прикладання праці трудових мігрантів з України;

$j=1,2,...J$ види діяльності, в яких зайняті трудові мігранти з України;

J — кількість видів діяльності, в яких зайняті трудові мігранти з України;

n — кількість українських трудових мігрантів;

w — середня заробітна плата працівника з України за кордоном за період часу (година, день, тиждень, місяць);

l — середня тривалість прикладання праці українського трудового мігранта за кордоном (в годинах, днях, тижнях, місяцях, змінні l та w повинні бути однієї розмірності).

З огляду на час проведення обстеження з питань трудових міграцій 2008 р. (ОТМ) і наявність інформації про заробітки, обсяги заробітків і грошових переказів визначаються для 2007 р., при цьому враховують мігрантів, які виїздили за кордон упродовж 2007 — I половини 2008 р. (ймовірність виїзду у 2008 р. осіб, які не перебували за кордоном у 2007 р., є дуже низькою). При комбінаційному розподілі мігрантів за контингентами (відповідно до країни та виду діяльності) виокремлення усіх можливих значень ознак є недоцільним — варто спинитися на обмеженій кількості країн та кількості видів діяльності, а заробітки мігрантів в інших країнах та інших видах діяльності розрахувати як середню за сукупністю врахованих контингентів. Відповідно, враховано сім основних країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили (Росія, Італія, Чехія, Польща, Угорщина, Іспанія та Португалія) і сім основних видів діяльності (сільське господарство, промисловість, будівництво, оптова й роздрібна торгівля, діяльність готелів та ресторанів, діяльність транспорту та зв'язку, діяльність домашніх господарств). Результати вибіркового опитування з питань трудової міграції дають змогу визначити чисельність кожного контингенту та середню тривалість їх перебування в країні. На враховані контингенти припадає близько 90% загального обсягу трудової діяльності мігрантів з України за кордоном, виявленої обстеженням 2008 р.

За оцінками експертів, отриманими при обстеженні трудової міграції молоді, що здійснив Державний інститут проблем сім'ї та молоді у 2003 р. [1], розмір оплати їхньої праці становить 30–60% від суми, яку отримують постійні мешканці країн-реципієнтів за таку ж роботу. Проте нині дедалі більша кількість заробітчан працюють легально (в цьому випадку рівень оплати праці українців цілком може відповідати місцевим стандартам), частина займається підприємницькою діяльністю за кордоном. З огляду на це, вірогідною є оцінка середнього заробітку українських громадян на рівні 75% заробітку постійних мешканців відповідних країн-реципієнтів у тих же видах діяльності.

Оскільки інформація щодо видів діяльності прикордонних та понаддовгострокових мігрантів (які не були охоплені ОТМ і кількість яких була дооцінена) відсутня, спочатку була визначена середня заробітна плата українських мігрантів по кожній країні як середня арифметична зважена з зарплат охоплених обстеженням 2008 р. працюючих у різних видах діяльності по відповідних країнах. Такий підхід є цілком виправданий, оскільки заробітні плати істотніше відрізняються за країнами-реципієнтами, ніж за видами діяльності: квадратичний коефіцієнт варіації заробітних плат по семи визначених видах діяльності становить для зазначених країн від 17,8% в Угорщині до 26,9% в Росії, натомість відповідний показник для семи визначених країн по семи видах діяльності коливається від 48,0% (діяльність транспорту і зв'язку) до 60,3% (будівництво). Після цього було оцінено загальну кількість людино-місяців прикладання праці по країнах-реципієнтах з врахуванням дооцінених обсягів трудової міграції (табл. 1). Заробітна плата мігрантів, які працюють у країнах, що не входять до сімки основних реципієнтів, була визначена як середня арифметична зважена по цих семи країнах.

Таблиця 1

Середня заробітна плата та обсяг прикладання праці за кордоном українськими трудовими мігрантами залежно від країни перебування, тис. людино-місяців

Країни останнього перебування	Середня заробітна плата, євро	Кількість людино-місяців прикладання праці, тис.
Чеська Республіка	725,9	872,5
Угорщина	567,1	217,0
Італія	1356,2	5030,8
Польща	505,3	1158,9
Португалія	820,5	1068,3
Російська Федерація	201,4	3808,6
Іспанія	1047,8	910,1
Інші країни	706,7	1544,5

Джерело: розрахунки авторів на основі даних ОТМ та Євростату

За виконаними розрахунками сумарний обсяг заробітків українських мігрантів становив за 2007 р. 11,9 млрд. євро. При цьому обсяг переказів оцінюється таким чином:

$$P = W * k, \quad (2)$$

де P – обсяг грошових переказів мігрантів, k – частка грошових переказів у сумарному обсязі заробітків мігрантів (взято, що у 2007 р. $k=0,7$).

У 2007 р. це було 8,3 млрд. євро або 11,4 млрд. доларів США (за курсом 2007 р.). Недоліком даного підходу є те, що він спирається на припущення про переказування коштів на Батьківщину усіма трудовими мігрантами.

Другий метод полягає в коректуванні результатів першого методу на частку мігрантів, які направляли кошти домогосподарствам:

$$P' = P * k', \quad (3)$$

де P' – скоректований обсяг грошових переказів, k' – частка мігрантів, які направляли кошти домогосподарствам (приймається, що у 2007 р. $k'=0,611$ згідно з даними ОТМ).

Третій метод оцінки доходів трудових мігрантів спирається на дані Національного банку України щодо обсягів грошових переказів, здійснених офіційними каналами (2,292 млрд. долл. США у 2007 р.) та оцінки співвідношення між офіційними та неофіційними переказами на основі даних ОТМ:

$$R = P + R_n, \quad (4)$$

де R_n – грошові кошти, що ввезені в Україну неформальним шляхом (на основі даних ОТМ приймається, що $R_n=1,89*P$).

За цим методом отримуємо обсяг грошових переказів у 5,38 млрд. долл. США.

Четвертий метод враховує кількість людино-місяців обсягу прикладання праці за кордоном, розраховану на основі дооцінених масштабів трудової міграції; це 14,6 млн., відомостей обстеження 2008 р. щодо частки осіб, які здійснювали грошові перекази в загальній чисельності трудових мігрантів (61,1%) та даних опитування дітей трудових мігрантів, що здійснив відділ міграційних досліджень ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України в кінці 2010 р. щодо частоти та розмірів грошових переказів.

Частка тих, хто отримує грошові перекази, в загальній чисельності опитаних повнолітніх дітей трудових мігрантів склала 90,2%. Половина опитаних (50,2%) отримують грошові перекази щомісячно. Для 27,5% матеріальна допомога надходить кожні 2–3 місяці. У 9,8% випадків грошові перекази отримуються респондентами рідше, ніж раз на 2–3 місяці. Для решти опитаної молоді (12,5%) батьки-мігранти надають матеріальну підтримку частіше, ніж раз на місяць.

Окрім питання про частоту грошових переказів, отримуваних безпосередньо дітьми трудових мігрантів, респондентам було запропоновано оцінити частоту та розміри цих переказів дітям трудових мігрантів у регіоні взагалі. Розподіл цих відповідей у загальній чисельності тих, хто відповів на дані питання, мав дещо інший характер (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл респондентів за відповідями на питання
щодо частоти грошових переказів дітям трудових мігрантів, %**

	“Як часто батько/мати надсилають Вам перекази з-за кордону?”	“За Вашими оцінками, яка частота грошових переказів, які отримують діти трудових мігрантів від своїх батьків у Вашому регіоні?”
Частіше, ніж раз на місяць	12,5	11,1
Щомісячно	50,2	60,7
Раз на два–три місяці	27,5	21,5
Рідше, ніж раз на два–три місяці	9,8	6,7

Джерело: дані опитування дітей трудових мігрантів (2010 р.)

Згідно з відповідями респондентів, вони в середньому отримують перекази 10,6 разу на рік, натомість, за їх оцінками, загалом діти мігрантів отримують перекази 11,2 разу на рік. Враховуючи вірогідність приховування респондентами інформації про власні доходи, другий показник видається більш надійним.

За оцінками респондентів найчастіше діти трудових мігрантів отримують грошові перекази у розмірі до 200 євро. Це зазначили 61,7% опитаних. 27,3% опитаної молоді вважає, що розмір коштів, які надсилають дітям працюючі за кордоном батьки, коливається в межах 200–600 євро, 8,3% назвали суму у 600–1000 євро та 2,8% – понад 1000 євро. Слід зазначити, що більш як чверть респондентів взагалі не дали відповідь на це питання. Розрахунки на основі результатів відповідей респондентів показують, що середній розмір одного переказу становить 316,5 євро. За вищезазначеної середньої частоти (11,2 переказів на рік), з врахуванням курсу долара до євро, середньомісячний обсяг коштів, що надходять від одного мігранта, становив у 2010 р. 392,1 долл. США. За умови незмінності даного обсягу протягом 2007–2010 рр. отримуємо суму грошових переказів у 2007 р. на рівні 3,50 млрд. долл. США.

П'ятий метод заснований на об'єднанні даних державного вибіркового обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) та ОТМ [6, 7]. ОУЖД є щоквартальним обстеженням та проводиться в Україні з 1999 року, але у ньому не вимірюють показники трудової міграції. ОТМ було проведено як одноразове у 2008 році. Запропонований підхід дає можливість отримати данні щодо обсягів допомоги мігрантів своїм сім'ям та передбачає реалізацію двох етапів. На першому етапі здійснюються процедури статистичного об'єднання даних ОУЖД та ОТМ на мікрорівні. На другому етапі дооцінюються грошові доходи домогосподарств з врахуванням доходів від трудових мігрантів.

Для реалізації процедур статистичного об'єднання даних спочатку у масиві мікроданих ОТМ будують модель залежності імовірності отримання грошової допомоги від трудових мігрантів і деяких характеристик домогосподарств (розмір, тип місцевості проживання, наявність у сім'ї дітей і т.д.).

Лінійна модель залежності імовірності отримувати допомогу від мігрантів від факторних змінних визначається таким рівнянням:

$$p = 0.066 + 0.039 * x_1 - 0.131 * x_2 + 0.143 * x_3 - 0.033 * x_4 + 0.034 * x_5 + 0.080 * x_6 - 0.041 * x_7 + 0.118 * x_8, \quad (5)$$

p – імовірність отримання допомоги від мігрантів. Ця імовірність для кожної групи домогосподарств розраховується як відношення кількості домогосподарств, що отримують допомогу, до всіх обстежених домогосподарств, тобто це емпірична імовірність, дорівнює оцінці частки домогосподарств, які отримують допомогу від мігрантів по кожній групі.

При визначенні груп домогосподарств в якості факторних змінних використовують бінарні ознаки, що характеризують соціально-демографічний склад домогосподарства та враховують місце проживання (1 – так, 0 – ні):

- x_1 – домогосподарство знаходиться у сільській місцевості;
- x_2 – домогосподарство складається з трьох та більше осіб;
- x_3 – у складі домогосподарства є діти;
- x_4 – у складі домогосподарства є пенсіонери;
- x_5 – у складі домогосподарства є безробітні особи;
- x_6 – домогосподарство знаходиться у Південному географічному районі;
- x_7 – домогосподарство знаходиться у Східному географічному районі ;
- x_8 – домогосподарство знаходиться у Західному географічному районі.

Зазначені географічні райони виділені за результатами статистичного аналізу розподілу імовірностей отримання грошової допомоги від мігрантів за регіонами України. У табл. 3 наведено склад географічних районів.

Таблиця 3

Склад географічних районів

Райони	Регіони
Північно-центральний	Сумська обл., Київська обл., м. Київ, Житомирська обл., Чернігівська обл., Кіровоградська обл., Вінницька обл., Полтавська обл., Черкаська обл.
Південний	Миколаївська обл., Херсонська обл., м. Севастополь, Одеська обл., АР Крим
Східний	Донецька обл., Луганська обл., Харківська обл., Дніпропетровська обл., Запорізька обл.
Західний	Тернопільська обл., Хмельницька обл., Закарпатська обл., Івано-Франківська обл., Львівська обл., Чернівецька обл., Волинська обл., Рівненська обл.

Джерело: Схема географічного районування розроблена для ОТМ

На основі моделі (5) розраховують імовірність отримувати допомогу від трудових мігрантів, за інших рівних умов, для будь-якого домогосподарства із усіх виділених груп.

На другому етапі на основі масиву даних ОТМ оцінюється сума коштів, що отримують домогосподарства як допомогу від трудових мігрантів з-за кордону. У 2007 р. ця сума складала 12627350,5 тис. грн. За масивом даних ОУЖД, для домогосподарств, для яких на сонові моделі (5) встановлено потенційну можливість отримання допомоги від трудових мігрантів, оцінюють суму коштів, що отримують домогосподарства як допомогу від родичів, знайомих грошима. У 2007 р. вона складала 9102745,0 тис. грн. Таким чином різниця між зазначеними оцінками становила 3524605,5 тис. грн. Приймається, що ця різниця відповідає сумі незареєстрованих доходів домогосподарств від трудової міграції.

Відповідно грошову допомогу мігрантів домогосподарствам визначають за формулою:

$$D_m = D (1 + g), \quad (6)$$

де D — допомога від родичів, знайомих грошима, оцінена на основі даних ОУЖД для домогосподарств, для яких на основі моделі (5) встановлено отримання допомоги від мігрантів; g — коефіцієнт коригування, який визначається співвідношенням оцінок грошової допомоги мігрантів, отриманих на основі даних ОТМ та ОУЖД

$$(g = \frac{3524605}{9102745} \approx 0.387).$$

Шостий метод спирається на розрахунок обсягів грошових переказів мігрантів на основі доходів домогосподарств на Батьківщині та доходів домогосподарств у країнах перебування трудових мігрантів (інформаційною базою для розрахунків є дані ОУЖД, ОТМ та статистичні дані про доходи населення у країнах перебування трудових мігрантів).

Даний підхід запропонували Д. Рата та В. Шоу у 2006 році [8]. Грошові перекази одного мігранта розраховують за формулою:

$$R = Y_h + (Y_f - Y_h)^\beta, \quad (7),$$

де Y_h — дохід домогосподарств на Батьківщині, Y_f — доходи домогосподарств у країнах перебування трудових мігрантів, для розрахунків пропонується брати

$$\beta = 0,75.$$

Результати розрахунків обсягів грошових переказів мігрантів у 2007 році з використанням формули (7) наведено у табл. 4. Розмір середньомісячного грошового переказу одного українського мігранта, наприклад, з Російської Федерації дорівнює середньому доходу в Україні, який би він міг одержати, якби залишався вдома, плюс різниця між середніми доходами в Україні та в Росії, піднесена до ступеня 0,75.

Зрозуміло, що різниця, яка додається до середнього доходу в Україні, може збільшуватись чи зменшуватись залежно від ситуації у країні перебування трудових мігрантів. Отже, за допомогою формули (7) можна розраховувати не лише обсяги грошових переказів мігрантів, а й вплив змін, що відбуваються у країнах перебування трудових мігрантів (наприклад, економічної кризи або зростання доходів), на розмір грошових переказів мігрантів.

Таблиця 4

Оцінка обсягів грошових переказів мігрантів в Україну у 2007 році
з використанням підходу Д. Рата та В. Шоу

Країни перебування трудових мігрантів	Кількість трудових мігрантів, тис. осіб в еквіваленті повно-річного перебування	Середньодушовий дохід у 2007р., дол. США/місяць	Грошові перекази одного мігранта, дол. США/місяць	Сума грошових переказів, млн. дол. США
Російська Федерація	317,4	323,1	225,2	857,9
Італія	419,2	1981,9	460,9	2318,9
Чеська Республіка	72,7	706,8	294,1	256,6
Польща	96,6	477,6	255,7	296,3
Угорщина	18,1	501,6	260,0	56,4
Іспанія	75,8	1570,0	412,0	374,9
Португалія	89,0	1141,9	357,0	381,4
Інші	128,7	689,8	291,5	450,2
Всього				4992,7
Україна	X	185,0	X	X

Джерела: [5; 9; 10], дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств (2007 р.)

Обсяг грошових переказів трудових мігрантів становив у 2007 р. за шістьма методами оцінки 11,37, 7,00, 5,38, 3,50, 2,50 та 4,99 млрд. долл. США відповідно. Причому третій та два останні методи, на відміну від інших, дають змогу оцінити динаміку показників. При узагальненні результатів оцінювання обсягів грошових переказів трудових мігрантів на даному етапі вважається за доцільне вилучити з подальших процедур результати, отримані за першим методом, як такі, що істотно відрізняються від інших величин.

Комплексну оцінку сукупного обсягу грошових переказів трудових мігрантів визначають за формулою:

$$\bar{P} = \sum P_i * \varphi_i, \quad (8)$$

де P_i – обсяг переказів за i -тим методом оцінювання; φ_i – вагові коефіцієнти, що визначають з урахуванням ступеня надійності даних за i -тим методом оцінювання. При

цьому має виконуватись рівняння $\sum \varphi_i = 1$.

Визначення вагових коефіцієнтів є найскладнішим елементом оцінки. Оскільки даних щодо співвідношення ступенів надійності розглянутих методів оцінювання немає, на цьому етапі досліджень доцільно вважати вагові коефіцієнти для п'яти розглянутих методів оцінювання такими, що мають однаковий ступінь надійності. Тоді середня оцінка загального обсягу грошових переказів становитиме у 2007 р. 4,67 млрд. доларів США.

Обсяг доходів трудових мігрантів (враховуючи співвідношення між обсягами грошових переказів мігрантів та їх витратами в країнах перебування, за даними обстеження 2008 р.) становив у 2007 р. 6,68 млрд. доларів США.

Для аналізу динаміки зміни обсягів грошових переказів трудових мігрантів пропонується використати дані, отримані за третім, п'ятим і шостим методами, за якими є

можливість розрахувати оцінки по роках, з припущенням, що оцінки за другим і четвертим методами залишаються незмінними.

За таких умов середня оцінка загального обсягу грошових переказів становитиме у 2010 р.¹ 4,43 млрд. доларів США, а обсяг доходів трудових мігрантів (враховуючи співвідношення між обсягами грошових переказів мігрантів та їх витратами в країнах перебування) – 6,32 млрд. доларів США.

Висновки. Отже, розрахунки показують, що зовнішня трудова міграція є важливим джерелом валютних надходжень. Здійснена оцінка дасть можливість підвищити точність обрахунку платіжного балансу України та визначити потенційний обсяг інвестицій в економіку України.

Враховуючи значні обсяги грошових переказів, перед державними органами України постає проблема підвищення ефективності залучення цих коштів в економіку України. На сучасному етапі найреальнішим напрямом політики у цій сфері є поліпшення можливостей підприємництва в Україні. Встановлення сприятливих можливостей для підприємницької діяльності в Україні призведе до збільшення дохідної частини бюджету і, крім того, сприятиме підвищенню рівня зворотності трудових поїздок та інтеграції довгострокових мігрантів у суспільство, яке змінилося за період їхньої відсутності.

Джерела

1. Особливості зовнішньої трудової міграції молоді в сучасних умовах / О.М. Балакірева (керівник авт. кол.) О.О. Яременко, О.Г. Левцун та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.
2. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О.В. Позняка. – Умань, 2007.
3. <http://www.zn.ua/2000/2020/56473/>
4. Зовнішня трудова міграція населення / Звіт – Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К., 2009.
5. Позняк О. Міграція і демографія / Звіт з конференції «Майбутнє міграції в Україні». – К.: 12 жовтня 2011 р.
6. Marcello D'Orazio, Marco Di Zio, Mauro Scanu Statistical Matching: Theory and Practice / Marcello D'Orazio, Marco Di Zio, Mauro Scanu. – John Wiley&Sons, 2006. – 256 p.
7. Куцулак Я., Сариоглу В., Терещенко Г. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення: Навч. посіб. – К.: Дух і літера, 2010. – 136 с.;
8. Ratha, Dilip and William Shaw. 2006. South-South Migration and Remittances, Develop Prospects Group Draft Report, World Bank, Washington, DC.
9. Доходы, расходы и потребление домашних хозяйств в 2007 г. (по итогам выборочного обследования бюджетов домашних хозяйств) [Електронний ресурс]: Федеральная служба государственной статистики, Москва. – 2008. – Режим доступа: http://www.gks.ru/doc_2009/bul_dr/dox-rasx07.zip
10. EU-SILC dataset: European Union Statistics on Income and Living Conditions [Електронний ресурс]: Eurostat. – Режим доступа: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di-04&lang=en

¹ На час підготовки статті не було у наявності усіх даних, необхідних для розрахунку показників за 2011 р.

ПОЗНЯК А.В., ТЕРЕЩЕНКО А.И.

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА ОБЪЕМОВ ДОХОДОВ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ И ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ

В статье представлена комплексная методика оценки объемов доходов трудовых мигрантов, которая основывается на использовании прямых и косвенных методов оценки. Предложенный подход заключается в оценке и балансировке поступающих от мигрантов денежных потоков от их возникновения до достижения пункта назначения по разным источникам данных. При этом оцениваются следующие основные составляющие процесса: объемы заработков украинских трудовых мигрантов за границей, объемы денежных переводов мигрантов, объемы денежной помощи мигрантов своим семьям, которые остались на Родине.

В комплексной методике рассматривается подход, согласно которому оценка доходов трудовых мигрантов строится с использованием оценок, полученных на основе шести разных методов. Оценка доходов трудовых мигрантов по первому методу, с одной стороны, основывается на данных о численности украинских трудовых мигрантов и их распределении в зависимости от страны пребывания и вида деятельности, полученных в результате первого национального выборочного обследования по вопросам трудовой миграции 2008 г. (далее — ОТМ), а также средней продолжительности приложения труда представителей каждого из выделенных контингентов трудовых мигрантов. С другой стороны, используется информация МОТ и Евростата относительно уровней заработной платы в странах — реципиентах украинской рабочей силы (по отдельным видам деятельности) и экспертные оценки соотношения зарплат украинских граждан и местных жителей.

Второй метод заключается в корректировке результатов первого метода на долю мигрантов, которые направляли средства своим семьям в Украину. Эта доля получена на основе данных ОТМ.

Третий метод оценки доходов трудовых мигрантов основывается на данных Национального банка Украины относительно объемов денежных переводов, осуществленных по официальным каналам, и оценке соотношения между официальными и неофициальными переводами, полученной из ОТМ.

Четвертый метод учитывает количество человеко-месяцев, отработанных мигрантами за рубежом, и данных ОТМ относительно доли мигрантов, которые направляли средства своим семьям в Украину. Также при расчетах по этому методу используются данные о частоте и размерах денежных переводов, полученные в результате опроса детей трудовых мигрантов, проведенного отделом миграционных исследований ИДСИ им. М.В. Птухи НАН Украины в конце 2010 г.

Пятый метод основан на объединении данных государственного выборочного обследования условий жизни домохозяйств (далее — ОУЖД) и ОТМ. Предложенный подход предусматривает реализацию двух этапов.

На первом этапе осуществляется процедура статистического объединения данных ОУЖД и ОТМ на микроуровне, то есть на уровне домохозяйств.

Для этого на основе данных ОТМ строится модель, которая дает возможность среди домохозяйств из ОУЖД определить потенциальных получателей помощи от трудовых мигрантов. На втором этапе для домохозяйств — потенциальных получателей помощи от трудовых мигрантов дооцениваются денежные доходы с учетом помощи мигрантов своим семьям.

Расчет объемов денежных переводов мигрантов на основе шестого метода предполагает использование данных о доходах домохозяйств в Украине и доходах домохозяйств в странах пребывания трудовых мигрантов (информационной базой для расчетов являются данные ОУЖД, ОТМ и статистические данные о доходах населения в странах пребывания трудовых мигрантов).

На основе этого метода, размер среднемесячного денежного перевода одного украинского мигранта (например, из Российской Федерации) равен среднему доходу в Украине, который бы он мог получить, если бы оставался дома, плюс разница между средними доходами в Украине и в России, возведенная в степень 0,75.

Приведенная в статье комплексная методика оценки объемов доходов трудовых мигрантов позволяет повысить точность расчета платежного баланса Украины и определить потенциальный объем инвестиций в экономику страны.

Ключевые слова: миграция; трудовая миграция; доходы трудовых мигрантов, денежные переводы, выборочные обследования населения

POZNIYK O.V., TERESHCHENKO G.I.

COMPLEX ESTIMATION OF MIGRANT WORKERS INCOMES AND REMITTANCES

The article deals with a complex technique for estimating migrant workers' incomes which is based on the use of direct and indirect methods.

The proposed approach lies on estimating and balancing the migrants' remittance inflows from their inception to their final destination deriving data from various sources.

At that the following basic elements are estimated: the volume of earnings of Ukrainian labor migrants abroad, the amount of transfers, and the volume of migrants' financial support of their families who stayed at home.

The complex technique consolidates the valuations resulting from six different methods.

The earnings estimates of migrant workers' by the first method, on the one hand is based on data on the number of Ukrainian labour migrants and their residence and job allocation received from National Migration Survey of the Ukraine Population of 2008 (hereinafter MS) as well as the average period of employment of representatives of each of the selected category of labour migrants. On the other hand ILO and Eurostat information concerning the level of wages in the countries- recipients (by certain activities) and expert judgment on Ukrainian citizens' and local residents' salary ratio is used.

The second method consists of adjusting the results of the first method to the share of migrants who were remitting their money to their families in Ukraine. The proportion of migrants who were remitting their money is derived from MS data.

The third method of estimating migrant workers' income is based on the data of the National Bank of Ukraine (NBU) on the volume of remittances made through official channels and the assessment of formal and informal remittance rate which is obtained from MS.

The fourth method considers the number of person-months worked by migrants abroad, and MS data on the share of migrants who were remitting their money to their families in Ukraine. Also the forth method uses data on the frequency and amount of remittances which is derived from interviewing of migrant workers' children of conducted by the Department of Migration Studies of Ptoukha Institute for Demography and Social Studies in the fall of 2010.

The fifth method is based on Statistical Matching Procedure of State Household Budget Survey (hereinafter – HBS) data and MS data. The proposed approach foresees the implementation of two phases. In the first phase, the procedure of statistical matching of HBS and MS data is conducted at the micro (i. e. household) level. To do this a model is built on the basis of MS data which makes it possible to identify potential recipients of labor migrants' remittances from HBS. In the second phase, the income of households which are potential beneficiaries is revalued considering remittances.

Calculation of the volume of migrants' remittances on the basis of the sixth method involves the use of data on household incomes in Ukraine and household incomes in the countries of residence of migrant workers (the information is derived from the HBS, MS and statistical data on the people's income in the countries of residence of migrant workers). Based on this method, the amount of the average monthly remittance of one Ukrainian migrant (e.g. from the Russian Federation) equals the average income in Ukraine which he could obtain if he stayed at home, plus the difference between the average income in Ukraine and in Russia, powered to the 0,75.

Worked example of the complex technique for estimating migrant workers incomes allows to improve the accuracy of Ukraine external account and to identify the potential volume of investments into the country's economy

Key words: *migration, labor migration, income of migrant workers, remittances, sample surveys.*

Стаття надійшла до редакції журналу 17.10.2012 р.

УДК 332.85(477)

Ю.М.МАНЦЕВИЧ,

д-р екон. наук, доцент, завідувач секретаріату Комітету
Верховної Ради України з питань будівництва,
містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики

І.В.ЗАПАТРІНА,

д-р екон. наук, проф.кафедри фінансів
Київського Національного торговельно-економічного
інституту, Голова Правління Українського
центру сприяння розвитку публічно-приватного партнерства

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ЖИТЛОВИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу економічних наслідків та умов функціонування ринку житла в результаті зміни законодавства України. На основі оцінки перерозподілу грошових потоків зроблено висновок про недостатню ефективність житлової політики, орієнтованої на збільшення кількості приватних власників. Автори вважають, що значного економічного ефекту можна досягти за рахунок активізації соціально орієнтованих житлових програм.

Ключові слова: будівництво, державний бюджет, житлова політика, іпотека, інвестиції, кошти, кредит, соціальна програма, ринок житла.

Актуальність проблеми. Вирішення житлової проблеми є одним із важливих соціальних пріоритетів держави, реалізація якого неможлива без розроблення дієвих механізмів державної підтримки заходів щодо забезпечення доступності житла та поліпшення житлових умов. Є ряд статей, присвячених аналізу проблем у сфері житлової політики, серед яких можна виділити “Про можливість обвалу ринку житла в Україні”[1], “Про можливі шляхи зниження цін на ринку житла”[2] та “Дослідження ситуації з обвалом ринку житла в Україні на прикладі м. Києва”[3]. Один з авторів провів аналіз передумов, які впливають на ціни продажу житла, та певних закономірностей формування кінцевої вартості житла в Україні. У статтях обережно висловлювалось припущення, що економічні передумови до різкого обвалу цін на ринку житла на тогочасному етапі розвитку цього сегмента економіки відсутні, а в останньому випадку наводили конкретні розрахунки по фактичному зростанню цін. На цій основі робили висновки щодо перспектив розвитку будівельної галузі та можливостей вирішення громадянами України житлових проблем. Незважаючи на те, що будівельники рапортують про стабільний розвиток галузі і, від-

© МАНЦЕВИЧ Ю.М., ЗАПАТРІНА І.В., 2012

повідно до звітів Держкомстату, обсяги будівництва житла зросли порівняно з минулим роком, дедалі більш зрозумілим для суспільства стає те, що без державної підтримки переважна кількість громадян нашої країни не зможе поліпшити свої житлові умови. З огляду на це, актуальним є аналіз можливих форм і засобів державної підтримки реалізації громадянами України права на житло, а також визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів для вирішення цього завдання.

За класичною теорією криз, процес розширення грошового обігу і великих вкладень завжди закінчується катастрофою. Відповідно до теорії перенагромадження, в таких ситуаціях економіка або галузь втягується в довгі обхідні методи виробництва, які неможна безперервно зберігати. Протягом певного часу банківські позики, що зростають, дають можливість підприємцям здійснювати виробництво за допомогою нових обхідних методів, але рано чи пізно (чим пізніше це відбувається, тим гірші результати) стає зрозуміло, що доповнення структури виробництва новими ланками не може бути завершено, і роботу над введенням нових, але незавершених обхідних процесів, слід перервати. Інвестиційний бум зазнає краху, й велика частина вкладеного капіталу втрачається [4].

Все, що до цього часу робилося у сфері будівництва житла, можна однозначно трактувати як застосування обхідних методів. Як наслідок, маємо збільшення кількості недобудованих житлових будинків, істотне скорочення платоспроможного попиту на житло, вкрай обережне ставлення населення до залучення кредитних коштів для придбання та, особливо, для будівництва житла.

Отже, **метою** даної статті є формування пропозицій щодо розв'язання найбільш актуальних проблем житлової політики та підвищення її ефективності як для держави, так і для громадян України.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом змінилося й ставлення суспільства до нерухомості як до засобу нагромадження капіталу. Значною мірою на це вплинули зміни законодавчої бази протягом останніх кількох років. Зокрема, Податковий кодекс України містить тепер статтю 265 “Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки” [5], а Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” передбачає створення єдиного Державного реєстру прав [6].

Наведені вище зміни до законодавства заклали основу для розмежування житла на власне і комерційне. Тобто житло, яке громадянин отримують або придбавають для власного проживання, буде відділене від житла, яке фізичні і юридичні особи придбавають з метою отримання прибутку. Для цього не обов'язково проводити складні дослідження, а достатньо порівняти два записи — про власника житла і про осіб, які зареєстровані в цьому житлі. В разі збігу цих записів житло без сумнівів придбано для власного проживання. В інших випадках досить легко можна вирахувати імовірність комерційного використання такого житла, наслідком якого має бути відрахування відповідних коштів до державного або місцевого бюджетів у вигляді податків.

Зауважимо, що функція нерухомості як засобу нагромадження капіталу є надзвичайно важливою у функціонуванні ринку житла в Україні через ряд особливостей. Маючи практично нерозвинений фондовий ринок та обмежений обіг цінних паперів, українці залишаються перед вибором відкриття депозитного банківського вкладу в будь-якій валюті або перетворення грошей у іншу форму капіталу. Досить часто приватні особи та організації використовують житло як один із інструментів виведення капіталу з обігу та перетворення його на певний страховий фонд (своєрідна ерзац-валюта). Операції придбання житла з наступним продажем до цього часу мали на меті збереження капіталу за несприятливих умов ведення бізнесу. Частина підприємців зробила операції з нерухомістю основним джерелом доходів, проте

останнім часом прибутковість такого бізнесу падає, а ризики зростають, і тому варто очікувати відчутне скорочення кількості суто спекулятивних операцій на ринку житла.

Другою складовою загальної тенденції до скорочення спекулятивних операцій з купівлі—продажу житла стало запровадження безготівкового порядку розрахунку за придбання житла, що практично унеможливить використання коштів, отриманих у “тіньовому” секторі. Так, відповідно до змін до частини 3 статті 1087 Цивільного кодексу України “граничні суми розрахунків готівкою для фізичних та юридичних осіб, а також для фізичних осіб—підприємців відповідно до цієї статті встановлюються Національним банком України”¹.

Загальна концепція цього нововведення спрямована на зниження можливостей використання “тіньових” доходів та збільшення податкових надходжень від доходів. Проте запровадження цього порядку розрахунків може мати достатньо суттєвий вплив на ринок житла.

Отже, з одного боку, сфера застосування житла як інструмента нагромадження капіталу істотно втрачає свою привабливість, з другого — можливості населення, яке потребує поліпшення своїх житлових умов, скорочуються. Зазначене обумовлює загальні тенденції щодо суттєвого скорочення коштів, що надходитимуть у сектор будівництва житла у найближчі 3–5 років. За дуже орієнтовними розрахунками таке скорочення може скласти 25–30% протягом першого року з тенденцією до подальшого зменшення протягом наступних двох—трьох років ще на 3–5% щорічно. Таким чином, до кінця 2015 р. загалом обсяг коштів скоротиться на 30–40% порівняно з показниками 2011 року. За песимістичним сценарієм загальне скорочення надходжень коштів за цей період може перевищити десять мільярдів гривень. При цьому слід враховувати, що скорочення буде відносним. У разі високих темпів інфляції номінальний обсяг коштів, які надійдуть у будівництво житла, може навіть зрости.

Вихід із ситуації уявляється досить простим — значне зниження вартості іпотечних кредитів. Так, зниження вартості кредитів з рівня 22–28 до рівня 11–14% у національній валюті призвело б до значного розширення кола потенційних позичальників і припливу грошей у сектор будівництва житла, оскільки потреба у житлі в Україні сьогодні є однією з найвищих серед країн-сусідів. Але прості рішення — не для українських реалій. Просто так, помахом руки знизити вартість іпотечних кредитів у період активної фази економічної кризи банки не можуть (відсутність довгих депозитів, нестабільність світової економіки, високі ризики неповернення раніше виданих кредитів, високі інфляційні очікування тощо). Держава теж не може в директивному порядку примусити комерційні банки знизити ставки іпотечного кредиту, а необхідних ресурсів для широкомасштабної підтримки програми за рахунок державного бюджету немає.

У цьому контексті достатньо привабливими уявляються програми будівництва житла соціального спрямування (“Житло для молоді”, “Доступне житло”, “Житло для військових”, “Власний дім” тощо). У 2012 р. програма “Доступне житло” набула нового подиху: бажаним придбати житло було запропоновано отримання кредиту на 15 років під відсоткову ставку 16% за умов компенсації за рахунок Державного бюджету 13%. При цьому, перший внесок мав складати 25% від суми кредиту, а площа квартири відповідати таким характеристикам: для одинаків — на рівні 40 кв м, для родини з 3-х і більше осіб — на рівні 58 кв м.

Водночас привабливими ці програми є лише на перший погляд. На широке їх розгортання годі й сподіватися з огляду на такі фактори:

- у державному бюджеті постійно не вистачає коштів для стабільного щорічного прогнозованого фінансування всіх бюджетних програм, що обумовлює високі ризики для потенційних учасників програм пільгового отримання житла;

¹ Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст.356).

- збільшення державної підтримки на реалізацію таких житлових програм з року в рік внаслідок необхідності виконання взятих у певному році зобов'язань протягом тривалого періоду (10–15 років) створює загрозу фінансовій стабільності і є не реальним за сучасних умов розвитку України;
- занадто великим ризиком у виконанні програм доступного житла є умова щодо купівлі житла у недобудованих будинках при відсутності відповідальності забудовників перед інвесторами за своєчасне введення будинку в експлуатацію.

Як і прогнозувалось, оновлена програма доступного житла не виправдала очікування її ініціаторів. Станом на жовтень 2012 р. за цією програмою видано лише 606 кредитів на загальну суму 142,05 млн. грн. Для виправлення ситуації уряд запропонував переорієнтувати цю програму на надання житла у лізинг на таких умовах: отримання житла (двокімнатної квартири площею близько 50 кв м) у фінансовий лізинг на 12–15 років під 3% річних (перший внесок 15%). За розрахунками Міністерства інфраструктури у цьому випадку громадяни мають платити за квартиру близько 2000 грн. на місяць (без комунальних послуг).

Чи можуть такі підходи істотно зрушити ситуацію з забезпеченістю громадян України житлом, і чи є оптимальним таким чином витратити бюджетні кошти?

На нашу думку, ні. Її головною помилкою у виборі державою форм та засобів державної підтримки реалізації права громадян України на житло є ідеологічна. А саме — орієнтація на те, що таке право можна забезпечити лише шляхом набуття права власності на житло навіть для тих родин, які не мають ані фінансових можливостей, ані бажання бути власниками. Статтею 13 Конституції України визначено, що власність зобов'язує. Однак, значна частина й сьогоднішніх власників безоплатно приватизованих квартир не розуміють своєї відповідальності по відношенню до житла і не готові до неї. Зазначене вже створило дуже серйозні проблеми з обслуговуванням багатоквартирних житлових будинків. Обмежене застосування наявних механізмів схвалення колективних рішень у багатоквартирних житлових будинках на сьогодні є найбільшим гальмом у реформуванні ЖКГ.

Між тим, у переважній більшості країн світу власниками житла є невелике коло громадян, а саме ті, хто має сталі та достатньо високі доходи і свідомо підходить до придбання житла у власність, розуміючи, що власність передбачає не лише певні права, а й обов'язки. Переважна більшість громадян користується орендним або соціальним житлом і не має жодного бажання бути власниками житла (табл.1).

Таблиця 1

Частка найманого житла в окремих країнах світу*

Країна	Усього найманого житла, %	Соціальне житло до житлового фонду, %
Швейцарія	69	14
Нідерланди	48	38
Данія	45	20
Німеччина	59	30
Франція	38	16
Великобританія	31	21
Фінляндія	28	14
США	33	—

*Джерело: <http://www.iut.nu/> (Міжнародна спілка наймачів житла) — 2005 рік

А якщо розглянути ситуацію у великих містах, то орендне житло там розповсюджено ще ширше (табл.2). І це зрозуміло, оскільки орендне житло в умовах цивілізованого ринку є більш зручним способом розв'язання житлових проблем для молодих сімей, фінансовий і кількісний стан яких постійно змінюється. Крім того, таке житло більш влаштовує мобільні родини.

Таблиця 2

Частка найманого житла у окремих містах світу

Місто	Усього найманого житла, %
Женева	85
Амстердам	83
Копенгаген	50
Берлін	90
Лондон	41
Гельсінкі	47
Нью-Йорк	70

*Джерело: <http://www.iut.nu/> (Міжнародна спілка наймачів житла) – 2005 рік

В Україні на сьогодні немає цивілізованого ринку орендного житла, власником якого могла би бути держава або органи місцевого самоврядування. Взагалі не існує такого поширеного у світі фонду житла, як дохідне житло (приватні багатоквартирні будинки, квартири в яких здають в оренду). Лише на папері є такий житловий фонд, як “соціальне житло”, створення якого передбачено Законом України “Про житловий фонд соціального призначення”, що прийнятий ще у 2006 р. Саме на створення цих фондів, на нашу думку, й мають спрямовуватися кошти державного та місцевих бюджетів, а також частково чи у повному обсязі кошти, отримані за рахунок податку на нерухомість.

Для обґрунтування своєї позиції наведемо деякі розрахунки.

В табл. 3 наведено результати орієнтовних розрахунків на придбання стандартної двокімнатної квартири за наступних вихідних даних: вартість квадратного метра житла прийнята умовно рівною одній тисячі доларів США або восьми тисячам гривень; площа квартири становить 70 кв м (двокімнатні квартири меншої площі, на нашу думку, не відповідають сучасному уявленню людини про якість житла); перший внесок умовно мінімальний – 30%; період кредитування – 15 років; схема кредитування анuitетна при фіксованій ставці протягом строку кредиту.

Таблиця 3

Відмінність у обсягах витрат на придбання квартири (грн)

Ставка кредиту	Щомісячні внески	Плата за користування кредитом	Загальна вартість квартири	Зростання вартості при кредитуванні
12%	4 705	454839	1 014 839	181%
16%	5 757	644315	1 204315	215%
25%	8 371	1114828	1674829	299%

Джерело: розрахунки авторів

Відсоткові ставки наведено в таблиці з таких міркувань:

12% — ставка, при якій населення може самостійно обслуговувати іпотечні кредити;

16% — ставка, задекларована у програмі “Доступне житло”;

25% — реальні ставки на ринку іпотечного кредитування на час написання статті.

За даними аналітиків станом на вересень 2012 року, джерела фінансування угод по продажу житла такі: 60–65% — власні кошти населення, 25–30% — розстрочка від забудовника і тільки 7–10% — іпотечне кредитування. У докризовий період, коли відсоткові ставки іпотечного кредитування були нижчими, а рівень доходів громадян — вище ніж зараз, частка іпотечних кредитів становила 75–80%².

Якщо уявити, що за програмою іпотечного кредитування для підвищення її ефективності держава візьме на себе зобов’язання сплачувати різницю між 16% банківського кредиту і 3%, які сплачуватиме позичальник, то вона має при укладенні ста тисяч подібних договорів щорічно протягом 15 років передбачати в державному бюджеті на компенсацію різниці в кредитах не менше 3,5 мільярдів гривень. При цьому слід зазначити, що якщо на наступний рік після старту програми буде придбано ще 100 тис. квартир, щорічні витрати держави на компенсацію різниці в кредитних ставках будуть вже складати 7 млрд. грн. на рік і т.д.

Порівняємо результати реалізації різних можливих програм забезпечення населення житлом при допущенні, що з державного бюджету на ці цілі щороку витрачається 3,5 млрд. грн. протягом 15 років (табл. 4).

Нижче розглянуто лише два варіанти. Перший — відповідно до умов програми “Доступне житло”. Другий передбачає будівництво державною (муніципальною) компанією за рахунок бюджетних коштів орендного житла, а також за рахунок отриманих від оренди коштів — соціального житла. Варіант зниження відсотків за іпотекою до 12% не розглядався як такий, що є нереальним найближчими роками.

Програма створення орендного та соціального житла є більш привабливою і для населення, і для держави з огляду на її обов’язок забезпечити право громадян на житло, і для будівельної галузі, яка має стабільно та прогнозовано розвиватися. Водночас перша програма («Доступне житло») є більш ефектною, дає змогу одномоментно продемонструвати позитивний результат, а у подальшому позитивно впливати лише на банківську систему.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1) Ситуація, що склалася нині на ринку житла, є достатньо складною. З одного боку, постійно скорочується платоспроможний попит на житло через погіршення рівня життя населення, підвищення ставок іпотечних кредитів, втрати нерухомістю привабливості як інструмента нагромадження капіталу. З другого — роками не вирішуються питання поліпшення житлових умов наших громадян, особливо тих, хто має низькі та середні доходи, підвищується соціальна напруженість у суспільстві, зростає незадоволення житловою політикою держави. За цих умов надзвичайно важливо обрати найбільш ефективну модель державної підтримки у цій сфері, визначивши як певний обсяг бюджетних коштів на реалізацію житлових програм, так і житлові фонди, на створення яких мають виділятися бюджетні кошти, а також форми і засоби бюджетної підтримки.

² Застройщики строят сегодня за счет собственных средств. Столичная недвижимость 26.09.2012 // <http://agent.ua/review/news/26209.html#ixzz22Crs6Nrh>

Таблиця 4

**Порівняльний аналіз різних варіантів державної допомоги
на забезпечення прав громадян на житло**

Показник	Програма “Доступ- не житло”	Створення державно- го (муніципального) фонду орендного та соціального житла
Загальний обсяг коштів з державного бюджету (рівними частками протягом 15 років), <i>млрд. грн.</i>	52,5	52,5
Кошти населення, витрачені на придбання /оренду житла (за 15 років), <i>млрд. грн.</i>	67,7	17,6
Всього обсяг коштів на реалізацію програми (за 15 років), <i>млрд. грн.</i>	120,2	70,1
З них, спрямовані безпосередньо на будівництво (у будівельну галузь)	55,9*	70,1**
З них, у банківську сферу (виплата кредитів), <i>млрд. грн.</i>	64,3	—
Кількість побудованих квартир (од.), у тому числі:	100000***	125088****
приватні	100000	—
орендні	—	93750
соціальні	—	31338
Щомісячна оплата (протягом 15 років), <i>грн.</i>	5750	2000

Джерело: розрахунки авторів

**у перші два роки реалізації програми*

***рівномірно за роками*

****для тих, хто оформив кредити у перший рік старту програми*

*****рівномірно за роками*

2) На нашу думку, зводити вирішення житлових проблем громадян лише до придбання (надання) житла у приватну власність є помилковим. По-перше, тим самим збільшується “армія” фінансово незабезпечених власників житла, які не готові до цього ані морально, ані фінансово. Тим самим поглиблюються складності з управлінням багатоквартирними будинками, створюються умови для збільшення проблемних кредитів і, відповідно, погіршення фінансової стійкості банків. По-друге, отримання у власність невеличких квартир (50 — 70 кв м) лише тимчасово вирішує проблеми багатьох родин, склад яких з часом змінюється (народжуються діти, створюються нові родини тощо). Водночас наявність у власності таких квартир обмежує свободу пересування людей при виборі роботи, призводить до підвищення транспортного напруження тощо. З огляду на зазначене та спираючись на міжнародний досвід, слід замислитися над створенням в Україні цивілізованого ринку орендного житла (як такого, що належить державі та органам місцевого самоврядування, так і приватних дохідних домів), а також — фонду соціального житла, передбачивши для цього джерела фінансування.

3) За відсутності достатніх обсягів бюджетних коштів, що могли би бути спрямовані на поліпшення житлових умов громадян, які цього потребують, не є ефективним витрачати бюджетні кошти на створення фондів приватного житла, особливо у формі, передбаченій останньою версією програми “Доступне житло”. У цьому випадку кошти, передбачені для цього у державному бюджеті, фактично будуть спрямовані на розвиток банківської системи і стимулюватимуть пожвавлення будівництва лише на перші рік—два після старту програми. Та після певного пожвавлення будівництва, у середньо- та довгостроковій перспективі спостерігатиметься різке скорочення обсягів його фінансування, що потягне

за собою банкрутство забудовників, зменшення введення в експлуатацію готового житла та наступне збільшення маси проблемних кредитів у банківській сфері.

Наслідком такого розвитку подій стане подальше падіння довіри приватних інвесторів до об'єктів незавершеного будівництва, що зменшить грошові потоки до цих об'єктів і підвищить попит на вже введені в експлуатацію житло. Нестача грошей у фінансовому секторі призведе до подальшого зростання вартості іпотечних кредитів, що зробить їх менш доступними для більшості потенційних інвесторів. При цьому спостерігатиметься подальше падіння обсягів будівництва і зростання дефіциту житла, невиправдане зростання цін на наявне житло та відповідне зменшення кількості тих, хто має можливість придбати житло за новими цінами. Отже, за такого розвитку подій замість вирішення житлових проблем і здешевлення житла, отримаємо підвищення його ціни і загострення ситуації з забезпеченістю житлом в Україні.

4) Надзвичайно актуальним у ситуації, що склалася, є схвалення концептуальних засад формування державної житлової політики України, визначення фондів житла, які мають розвиватися в країні, у тому числі, за рахунок державної підтримки; формування відповідних бюджетних механізмів [7]. Слід повернутися до відхиленого Верховною Радою України закону про основи державної житлової політики, схвалення якого й досі передбачене Загальнодержавною програмою реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 рр. Зазначеним проектом закону було передбачено розроблення єдиної Державної житлової програми, яка й мала б передбачити першочергові напрями бюджетної підтримки реалізації конституційного права громадян України на житло, джерела та механізми її фінансування.

Джерела

1. Манцевич Ю.М. Про можливість обвалу ринку житла в Україні // Економіка України. — 2007. — №7. — С. 81–87.
2. Манцевич Ю. М. Про можливі шляхи зниження цін на ринку житла // Економіка України. — 2008. — № 3. — С. 76–83.
3. Манцевич Ю.М. Дослідження ситуації з обвалом ринку житла в Україні на прикладі м. Києва // Економіка та держава. — 2009. — № 5. — С. 15–18.
4. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний: [пер. с англ.] / Г. Хаберлер. — Чел.: Социум, 2005. — 474 с.
5. Податковий кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 13-14, N 15-16, N 17, ст.112).
6. Закон України про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 51, ст.553).
7. Запатрина І.В., Кучеренко І.М., Кучеренко О.Ю. Житлова політика України: сучасність і майбутнє. — Видавничий центр Спілки власників житла України. — 2012. — 302 с.

МАНЦЕВИЧ Ю. Н., ЗАПАТРИНА И.В.

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ЖИЛИЩНЫХ ПРОГРАММ В УКРАИНЕ

Решение жилищной проблемы является одним из наиболее важных социальных приоритетов, осуществление которых невозможно без развития эффективных механизмов государственной поддержки мер по обеспечению доступности жилья и улучшения жилищных условий.

Отношение к недвижимости как к средству накопления капитала постепенно изменяется. Падает рентабельность связанного с недвижимостью бизнеса, возрастают риски и, как следствие, уменьшается часть предпринимателей, у которых недвижимость являлась основным источником доходов. Это обстоятельство во многом обуславливает тенденцию значительного сокращения числа чисто спекулятивных операций на рынке жилья. Второй составляющей формирования тенденции к снижению спекулятивных операций купли—продажи жилья стало внедрение порядка безналичных расчетов при его приобретении, которое практически исключает использование средств, полученных в “теневом” секторе. Изменения в законы заложили фундамент для разделения жилищного строительства на жилье для собственных потребностей и коммерческое.

Указанные причины могут привести к значительному сокращению средств, поступающих в сектор строительства жилья в ближайшие 3–5 лет. Предварительные расчеты показывают, что такое сокращение может составить 30–40%.

В статье утверждается, что главная проблема, которую необходимо решить в Украине сегодня для того, чтобы переломить сложившиеся тенденции, — неопределенность форм и инструментов государственной поддержки реализации жилищных прав граждан Украины. Она носит скорее идеологический характер. Государственная политика в этой сфере базируется на том, что решить проблему с улучшением жилищных условий граждан Украины можно только получая жилье в собственность, даже в том случае, если семьи не имеют финансовых возможностей и желания быть владельцем недвижимости.

Авторы на основе анализа зарубежного опыта показывают ошибочность этого подхода и доказывают необходимость сконцентрировать государственную поддержку на строительстве арендного и социального жилья. На долю арендного жилья может приходиться от 25 до 70% всего жилого фонда, а в столицах большинства развитых стран этот показатель колеблется от 40 до 90%.

Расчеты авторов ясно показывают, что ориентация бюджетной поддержки в жилищной сфере на создание финансово необеспеченных собственников жилья приводит к увеличению стоимости строительства при существующих условиях кредитования более чем в два раза. При этом бюджетные средства оседают главным образом в банковском секторе. Отягчающим обстоятельством реализации предложенной правительством модели решения жилищных проблем является то, что расходы государственного бюджета на программу «Доступное жилье» должны постоянно расти, а объемы жилья по темпам развития будут значительно отставать от роста объемов финансирования. В случае же переориентации бюджетной поддержки на социально ориентированную программу (строительство арендного и социального жилья) с тем же уровнем годовых расходов из государственного бюджета можно построить на 25–30% больше жилья и сократить стоимость квартир почти в два раза. Эти средства будут использоваться по прямому назначению — для создания социально-ориентированных жилищных фондов и решения жилищной проблемы для тех, кто действительно в этом нуждается.

Ключевые слова: *строительство, государственный бюджет, жилищная политика, ипотека, инвестиции, средства, кредит, социальная программа, рынок жилья.*

MANTSEVYCH Y.N., ZAPATRINA I.V.

DEVELOPMENT OF THE STATE SUPPORT OF THE HOUSING PROGRAMS IN UKRAINE

Housing problem solving is one of the most important social priorities. This cannot be achieved without developing efficient mechanisms of state support of measures on ensuring affordable housing and housing conditions improvement. The attitude to the real estate changes step by step. The profitability of real-estate related business falls down, the risks increase and, as a result, decreases the share of entrepreneurs who's main source of income is real estate. This circumstance mainly causes the trend of considerable decrease of speculative transactions number at the housing market. The second component of formation of trend to decreasing of speculative transactions on purchase- sale of housing has become introduction of the procedure of non-cash payments when acquired, it makes almost impossible to use funds received in the shadow sec-

tor. The changes to laws have laid a fundament for housing construction division into commercial housing and housing for personal needs.

The above reasons may result in considerable decreasing of funds coming to the construction sector during the next 3–4 years. Preliminary calculations show that such decreasing may total 30–40%.

In the article it is stipulated that the main problem that has to be solved in Ukraine today in order to change the existing trends – uncertainty of forms and instruments of state support of implementation of housing rights of the citizens of Ukraine. This problem is mostly of ideological nature. The state policy in this field is based on the fact that the housing conditions of the citizens of Ukraine could be improved only by taking the housing as a property, even if the families have no financial capacity and no wish to be the property owners.

On the basis of the analysis of foreign experience the authors show the falsity of such approach and prove the necessity to concentrate state support at construction of rent and social housing. Rent housing may total 25–70% of the housing fund, in the capitals of the most of the developed countries this ration varies from 40 to 90%.

The authors' calculations clearly show that directing the state support in housing sector to creation of financially unsecured housing owners results in increasing of the construction costs under the current conditions in more than 2 times. At the same time budget funds are settled mostly in banking sector. Aggravating circumstance of implementation of the governmentally proposed model for housing problems solving is that the state budget expenditures for the program "Affordable Housing" shall constantly grow, and the scope of housing in terms of development pace will be far behind the growth in funding. In case of redirecting the budget support to socially oriented program (construction of rent and social housing) having the same level of annual expenditures from the state budget it could be constructed in 25–30% more housing and the apartment cost could be decreased almost in 2 times. These funds will be used for their direct purpose – for creation of socially oriented housing funds and solving of housing problem for those who actually need it.

Key words: *construction, state budget, housing policy, hypothec, investments, funds, credit, social program, housing market*

Стаття надійшла до редакції журналу 19.10.2012 р.

УДК 331.2+331.1

І.М. НОВАК,

канд. екон. наук, ст. наук. сп., пров. наук. сп.
Інституту демографії та соціальних
досліджень ім. М.В.Птухи НАН України

ФОРМУВАННЯ СТРАХОВИХ МЕХАНІЗМІВ КОМПЕНСАЦІЇ РИЗИКУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ

Проаналізовано нинішню ситуацію щодо забезпечення права працівника на своєчасне одержання винагороди за працю та ліквідації заборгованості із заробітної плати за наявності ризику втрати доходу в трудових відносинах. Визначено основні пріоритети щодо комплексного вирішення питання запобігання та компенсації ризиків, пов'язаних з неплатоспроможністю роботодавця, шляхом формування страхових механізмів захисту вимог працівників.

Ключові слова: заборгованість із заробітної плати, вимоги працівника, неплатоспроможність роботодавця, банкрутство, гарантійна установа.

Вступ. Функціонування бізнесу в умовах ринкової економіки безпосередньо пов'язано з невизначеністю та комплексом ризиків, що виникають тоді, коли комерційна і господарська діяльність компанії виявляються менш успішними, ніж були раніше або очікувалось. У даному контексті ризик неплатоспроможності роботодавця з погляду компанії є фінансовим ризиком, оскільки пов'язаний з неможливістю виконання фінансових зобов'язань перед працівниками. В свою чергу, для працівника ситуація неплатоспроможності роботодавця має наслідком формування ризику втрати доходу в трудових відносинах, що виявляється, зокрема, у виникненні заборгованості із заробітної плати.

Проблема боргів із заробітної плати супроводжує розбудову національної держави в Україні упродовж усього новітнього періоду незалежності, при цьому умови для їх ліквідації дотепер не забезпечили ані традиційні засоби адміністративного впливу на роботодавців-боржників, ані економічне зростання періоду 1999–2004 рр. Світова фінансово-економічна криза, за якої країна зазнала чи не найбільшого падіння виробництва на пострадянському та європейському просторах, призвела до серйозного загострення ситуації щодо заборгованості із заробітної плати, а позитивна динаміка макропоказників у 2010–2011 рр. не супроводжується адекватними змінами ситуації — за даними на 1 вересня 2011 р., борги із заробітної плати перевищували 1 млрд. грн.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність страхування та його місце в економічній системі, формування страхових механізмів компенсації ризиків як об'єктивного атрибуту ринкової

економіки є предметом наукових досліджень В.Базилевича, О.Василика, Н.Внукової, К.Воблого, В.Грушка, М.Клапківа, Є.Коломіна, М.Лутака, Л.Орланюк-Малицької, С.Осадця, А.Поддєрьогіна, Л.Рейтмана, С.Саркісова, В.Сухова, В.Шахова, І.Яковенка та ін. Питання захисту заробітної плати у разі неплатоспроможності роботодавця розглядають у своїх працях Б.Кононов, С.Приходько, В.Скобелкін, В.Степанов, У.Столпер та ін.

Невирішені раніше проблеми. Економічна теорія наголошує, що найбільш ефективним засобом захисту від різного роду ризиків, зокрема економічного характеру, є формування страхових механізмів їхньої компенсації. Сьогодні більше половини від загального обсягу заборгованості із заробітної плати припадає саме на борги економічно активних підприємств. Заборгованість із виплати заробітної плати, недостатні темпи її погашення та зростання боргів в окремих видах економічної діяльності й регіонах, незабезпечення прав і гарантій працівникам економічно неактивних підприємств і суб'єктів господарювання, щодо яких відкрито провадження у справі про банкрутство, є негативними чинниками, що можуть провокувати виникнення колективних трудових спорів та конфліктів [1]. Відтак, формування страхових засад захисту вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця є вкрай актуальним завданням.

Водночас необхідність комплексного вирішення питання запобігання та компенсації ризиків, пов'язаних з неплатоспроможністю роботодавця, з метою забезпечення права працівника на своєчасне одержання винагороди за працю та ліквідації заборгованості із заробітної плати шляхом створення адекватних страхових механізмів компенсації відповідного ризику дотепер залишається недостатньо дослідженою.

Постановка завдання. Формулювання мети і методів дослідження. Метою цього дослідження є визначення основних пріоритетів щодо формування страхових механізмів компенсації ризику неплатоспроможності роботодавця для забезпечення реалізації права на своєчасне одержання винагороди за працю.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці напрацьовано два підходи щодо врегулювання даного питання — захист за допомогою привілею, коли працівники користуються особливим правом при розрахунку з кредиторами під час провадження у справі про банкрутство, та гарантування виплат, що реалізується через створення спеціалізованих гарантійних установ, які компенсують втрати доходу працівниками у випадку неплатоспроможності роботодавця. Цей досвід знайшов відображення у прийнятій 1992 р. Міжнародною організацією праці (МОП) конвенції №173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця» (далі — Конвенція №173), що містить у собі обидва варіанти захисту вимог працівників: частиною II передбачено захист вимог працівників за допомогою надання привілею та частиною III — за допомогою гарантійних установ. Ратифікувавши цю конвенцію в 2006 р., Україна взяла на себе лише зобов'язання, що випливають з частини II, тобто щодо захисту вимог працівників за допомогою надання привілею.

Однією з головних відмінностей інституту гарантування від інституту привілею є принцип колективної відповідальності — якщо за системою привілею кожен роботодавець несе індивідуальну відповідальність за власну неплатоспроможність (у межах наявних у нього активів), то функціонування інституту гарантування передбачає розподіл ризику неплатоспроможності між усіма роботодавцями.

У прийнятій 1992 р. рекомендації №180 до Конвенції №173 МОП визнала, що гарантійні установи, за умови правильної їх організації, забезпечують більш надійний захист вимог працівників, і такий захист повинен мати якомога більш широкую сферу застосування. Слід зазначити, що більшість країн Європи успішно використовують створені у 1960–70-х рр. інститути гарантування, тоді, як досвід захисту за допомогою привілею виявився неефективним, наприклад, у Росії [2].

Практичний досвід використання інституту привілею в Україні під час провадження справ про банкрутство свідчить про наявність проблем, пов'язаних з недостатністю активів роботодавця для задоволення вимог працівників, наявністю першочергового пріоритету щодо задоволення вимог, забезпечених заставою. Підтвердженням цього є структура заборгованості із заробітної плати, у якій сьогодні близько 50% складають борги підприємств-банкрутів та економічно неактивних підприємств. При цьому до останніх відносять підприємства, що призупинили економічну діяльність (звільнені працівники основної діяльності, призупинено виробництво або надання послуг, виконання робіт), проте питання погашення боргів з виплати заробітної плати на таких підприємствах залишаються не вирішеними [3]. Згідно з ч. 6 ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (від 14.05.92 N 2343-XII) вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними. Така ситуація свідчить про актуальність запровадження в Україні інституту гарантування (захисту вимог) працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця.

Згідно з Конвенцією №173, термін «неплатоспроможність» застосовується до ситуацій, у яких відповідно до національного законодавства і правил відкривається процедура, що стосується активів роботодавця, з метою задоволення претензій кредиторів на колективній основі. Визначення цього терміна може поширюватися на інші ситуації, в яких вимоги працівників неможливо задовольнити через фінансове становище роботодавця. Рекомендація №180 серед таких ситуацій визначає випадки, у яких:

- компанія закривається або її діяльність припиняється та вона ліквідується;
- сума активів роботодавця не відповідає вимогам, встановленим для відкриття процедури, що стосується неплатоспроможності;
- під час провадження справи з метою задоволення вимог щодо заробітної плати та інших зобов'язань, які впливають з трудових відносин, з'ясується, що роботодавець не має активів або цих активів недостатньо для сплати вказаного боргу та ін.

Законодавство ЄС визнає роботодавця таким, що перебуває у стані неплатоспроможності, якщо:

- подано вимогу про початок процедур стосовно його активів з метою колективного задоволення вимог кредиторів і уможливлення врахування вимог працівників, що впливають з трудових відносин (трудових договорів), до роботодавців, які перебувають у стані неплатоспроможності;
- компетентний орган влади вирішив розпочати процедури або встановив, що підприємство (бізнес) роботодавця остаточно закрите, і що наявних активів не вистачає для того, щоб розпочати процедури [4, с. 391–392].

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (ст. 1) визначає неплатоспроможність як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, зокрема, по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності. Цією ж статтею встановлено, що банкрутством є визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. У свою чергу, боржника визначено як суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати.

Відновлення платоспроможності передбачає застосування як досудових процедур, так і ряду заходів та механізмів безпосередньо під час провадження у справі про банкрутство (санация, мирова угода тощо). Так, ч. 5 ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначено ряд обставин, виникнення яких зобов'язує боржника з власної ініціативи звернутися до господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство. Зокрема, це стосується ситуації, за якої при ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі. З огляду на це, прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури згідно зі ст. 22 ч. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» є останньою ланкою на шляху відновлення платоспроможності суб'єкта господарської діяльності.

Відтак, у національному законодавстві неплатоспроможність є більш широким терміном, аніж банкрутство, що відповідає нормам Конвенції №173 та законодавства ЄС.

Згідно з Конвенцією №173, захисту підлягають, як мінімум, вимоги працівників:

- щодо заробітної плати за встановлений період часу, що не може бути меншим 8 тижнів, які передують настанню неплатоспроможності або припиненню трудових відносин;
- з виплат за оплачувані відпустки, право на які виникло у зв'язку з роботою, виконаною впродовж визначеного періоду, що становить не менше 6 місяців, які передують настанню неплатоспроможності або припиненню трудових відносин;
- щодо сум, належних в інших випадках оплачуваної відсутності на роботі за визначений період часу, що має становити не менше 8 тижнів, які передують настанню неплатоспроможності або припиненню трудових відносин;
- щодо вихідної допомоги, належної працівнику в зв'язку з припиненням трудових відносин.

Рекомендація №180 доповнює цей мінімальний перелік вимогами щодо оплати наднормової роботи, виплати комісійних та інших видів оплати праці, премій, виплачуваних за підсумками року, інших премій, передбачених національним законодавством, колективними договорами та індивідуальними трудовими угодами тощо. Вона також визначає, що гарантія може охоплювати вимоги щодо внесків, які підлягають сплаті до національних систем соціального забезпечення, приватних, професійних та міжпрофесійних систем соціального захисту або систем соціального захисту компаній, що не залежать від національних систем соціального забезпечення, заробітної плати або будь-якого іншого виду винагороди, за якими було винесено судові або арбітражні рішення на користь працівника та ін.

При цьому захищені вимоги можуть бути обмежені визначеною сумою, що не повинна бути меншою від соціально прийнятного рівня. Задля збереження вартості даної суми, її розмір має періодично коригуватися та враховувати такі елементи, як мінімальна заробітна плата, частина заробітної плати, звільнена від вилучень та утримань, заробітна плата, на основі якої розраховуються внески до систем соціального забезпечення, або середня заробітна плата в галузі.

Згідно з рекомендацією №180 МОП, основними принципами функціонування гарантійних установ є:

- адміністративна, фінансова та юридична незалежність від роботодавця;
- участь роботодавців у фінансуванні таких установ, за винятком випадків, коли їхню діяльність повністю фінансують державні органи;

- відповідальність по відношенню до працівників, які підлягають захисту, незалежно від виконання роботодавцем власних зобов'язань щодо участі у їх фінансуванні;
- субсидіарна відповідальність по зобов'язаннях неплатоспроможних роботодавців щодо вимог, захищених гарантією, та наявність можливості висувати від свого імені вимоги тих працівників, яким вони виплатили належні суми;
- цільового використання коштів гарантійних установ, за винятком утворених за рахунок державних коштів.

Держави-члени ЄС визначають детальні правила організації, фінансування й функціонування гарантійних установ, дотримуючись при цьому таких принципів:

- активи гарантійних установ мають бути незалежними від обігового капіталу роботодавців і недоступними для процедури неплатоспроможності;
- роботодавці зобов'язані робити внески до фондів гарантійних установ, за винятком випадків, коли такі установи повністю фінансуються державними органами;
- зобов'язання установ не повинні залежати від факту виконання чи невиконання обов'язків зі сплати згаданих внесків [4, с. 85–86, 160–162].

Висновки. Функціонування інституту гарантування визнано результативним економічним механізмом захисту заробітної плати у багатьох країнах Європи, Північної Америки та Південно-Східної Азії. З огляду на це, в Україні формування страхових механізмів компенсації ризику неплатоспроможності роботодавця для забезпечення реалізації права на своєчасне одержання винагороди за працю та ліквідації заборгованості із заробітної плати, передусім, потребує ратифікації норм розділу III конвенції МОП №173 «Про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця» (1992 р.) стосовно захисту за допомогою інституту гарантування.

Наступним кроком має стати формування правових засад захисту заробітної плати, основними принципами якого є стабільність, надійність та забезпечення соціального захисту працівників. Аналіз світового досвіду та практики функціонування існуючих систем гарантійних виплат у випадку неплатоспроможності роботодавця свідчить про використання як комерційної (соціальний факторинг чи обов'язкове страхування), так і державної (позабюджетний фонд або державна корпорація) форм захисту заробітної плати. Слід зазначити, що комерційні механізми гарантування мають відносно високі ризики фінансової нестабільності та в ряді випадків не забезпечують повноцінного захисту вимог працівників.

Більшість країн ЄС використовує так звану європейську модель, за якої відповідальність щодо забезпечення належного функціонування інституту гарантування бере на себе держава, тоді як адміністрування гарантійних установ можуть здійснювати й державні, і недержавні інституції. При цьому джерелами формування коштів гарантійних установ виступають як внески роботодавців на обов'язкове соціальне страхування, так і кошти державних бюджетів, а також інвестиційні доходи.

У цьому контексті необхідною передумовою є розроблення і прийняття законопроекту про створення Фонду гарантування вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця (далі – Фонд) щодо регулювання діяльності цієї гарантійної установи, зокрема, правил її організації, фінансування та функціонування тощо. При цьому запровадження інституту гарантування вимагатиме законодавчого врегулювання питання щодо паралельного функціонування механізмів захисту заробітної плати за допомогою привілею та гарантування виплат.

Фонд має створюватися і функціонувати як державна, економічно самостійна, спеціалізована неприбуткова організація, що діятиме на підставі затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про Фонд, яким визначатимуться його завдання, організаційна структура і принципи діяльності, при цьому кошти Фонду не повинні включатися до Державного бюджету України, і він не може бути визнаний банкрутом.

Водночас здійснення пропонованих заходів щодо запровадження інституту гарантування вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця повинно мати комплексний характер і супроводжуватися реалізацією державної політики щодо недопущення вилучення обігових коштів компаній, покращення процедур адміністрування відшкодування податку на додану вартість (ПДВ), а також активізацією соціального діалогу з питань зайнятості та створення нових робочих місць.

З урахуванням вищевикладеного, перспективи подальших наукових розвідок будуть охоплювати дослідження з питань формування нормативно-правової бази щодо запровадження страхових засад компенсації ризику неплатоспроможності роботодавця в Україні.

Джерела

1. Прогноз розвитку соціально-трудових відносин, виникнення колективних трудових спорів у II півріччі 2011 р. — 14 липня 2011. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5567%3A2011-07-14-11-30-50&catid=63%3A2009-07-30-20-03-36&Itemid=34&lang=uk
2. Байгереев М. Институт гарантирования при защите прав работников в условиях несостоятельности работодателя // “Арбитражный управляющий” Всероссийский журнал об антикризисном управлении [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.au-journal.ru/journal/2_15/2_15art7.shtml
3. Методологічні пояснення «Доходи та витрати населення» Головного управління статистики у м. Києві. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=422&lang=1>
4. Глосарій із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу). Наукове видання / За заг. ред. Д. Appigo та Дж. Кассале. — К.: Видавничий дім «Стилос», 2006, 431 с.

НОВАК И.Н.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАХОВЫХ МЕХАНИЗМОВ КОМПЕНСАЦИИ РИСКА НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ РАБОТОДАТЕЛЯ

Функционирование бизнеса в условиях рыночной экономики непосредственно связано с существованием неопределенности и комплекса рисков, которые возникают в случаях, когда коммерческая и хозяйственная деятельность компании оказываются менее успешными, нежели раньше или чем ожидалось. В данном контексте риск неплатежеспособности работодателя с точки зрения компании является финансовым риском, связанным, в частности, с невозможностью выполнения финансовых обязательств перед работниками. Для работника ситуация неплатежеспособности работодателя приводит к возникновению риска потери дохода в трудовых отношениях, что проявляется в формировании задолженности по выплате заработной платы.

Проблема долгов по заработной плате сопровождает процесс становления национальной государственности в течение всего периода новейшей истории страны. При этом условия для их ликвидации до сих пор не обеспечили ни традиционные способы административного влияния на работодателей-должников, ни позитивная экономическая динамика.

Наиболее эффективным способом защиты от рисков экономического характера является формирование страховых механизмов их компенсации, так как более половины общей суммы задолженности по заработной плате составляют долги экономически активных предприятий.

Целью данного исследования является определение основных направлений создания страховых механизмов защиты заработной платы для обеспечения реализации права работников на своевременное получение вознаграждения за труд.

В мировой практике наработаны два подхода по урегулированию данного вопроса: защита при помощи привилегии, когда работники пользуются особым правом при расчете с кредиторами во время производства по делу о банкротстве; гарантирование выплат, которое реализуется путем создания специализированных гарантийных учреждений, компенсирующих потерю дохода работниками в случае неплатежеспособности работодателя.

Одной из отличительных черт института гарантирования от института привилегии является принцип коллективной ответственности — если при защите с помощью привилегии каждый работодатель несет индивидуальную ответственность за собственную неплатежеспособность (в пределах имеющихся у него активов), то функционирование института гарантирования предусматривает распределение риска неплатежеспособности между всеми работодателями.

Практический опыт применения института привилегии в Украине при производстве дел о банкротстве также показывает наличие проблем, связанных с недостаточностью активов работодателя для удовлетворения требований работников и существованием первоочередного приоритета удовлетворения требований, обеспеченных залогом.

Формирование страховых механизмов защиты заработной платы в случае неплатежеспособности работодателя для обеспечения реализации права на своевременное получение вознаграждения за труд и ликвидации задолженности по заработной плате должно предусматривать ратификацию норм раздела 3 конвенции МОТ №173 о защите при помощи института гарантирования.

Следующим шагом должно стать создание Фонда гарантирования требований работников в случае неплатежеспособности работодателя, правовое регулирование правил его организации, финансирования и функционирования и др. Фонд должен создаваться и функционировать как государственная, экономически самостоятельная, специализированная неприбыльная организация, а его финансовые ресурсы не должны включаться в Государственный бюджет Украины.

Ключевые слова: задолженность по заработной плате, требования работника, неплатежеспособность работодателя, банкротство, гарантийное учреждение.

NOVAK I. M.

FORMATION OF INSURANCE RISK COMPENSATION MECHANISMS OF EMPLOYER INSOLVENCY

Activity of the business in a market economy is directly related to the existence of uncertainty and complex risks, which arise in cases where the commercial and economic activities of the company are less successful than before or than expected. In this context, the risk of insolvency of the employer in terms of a financial risk associated with the inability to fulfill financial obligations to employees. Insolvency of the employer leads to the arising of income loss risk in labor relations and the emergence of wage arrears to employees.

The problem of debts on wages accompanies the process of establishing a national state in Ukraine during the whole period of independence, and the conditions for their elimination does not provide the traditional methods of administrative impact on employers (debtors), as well as the positive economic dynamics.

The most effective way to protect against the risks of an economic nature is the formation mechanisms of insurance their compensation, as more than half of the wage arrears falls on debts of economically active enterprises.

The aim of this research is to identify the main priorities of the formation mechanisms of compensation insurance risk of insolvency of the employer for the realisation of the right to timely payment for labor.

In world practice, there are two approaches for regulation of this issue — protection with privileges when employees has a special rights in the attitudes with creditors during the proceedings in bankruptcy, and the guarantee of payment, which is realized through the creation of specialized guarantee institutions to compensate the loss of income to the employees at the case of insolvency of the employer.

One of the main differences between the institutes of guarantee and privileges is the principle of collective responsibility — for the case of protection by a privilege, each employer is individually responsible for their own insolvency (within the limits of its existing holdings resources), while the functioning of guarantee institution provides for a distribution of risk of insolvency among all employers.

Practical applications of the institute of privileges in Ukraine during the proceedings in bankruptcy show the problems related to insufficient of existing holdings resources of the employer for satisfaction of employees' requirements and existence of a primary priority of claims secured by pledge.

The formation mechanisms of compensation insurance risk of insolvency of the employer to ensure the right to timely payment for labor and the elimination of wage arrears requires the ratification of the norms of section 3 of the ILO Convention №173 on the protection by guaranteeing institution. The next step should be to create a Fund of guarantee employees' claims at the case of insolvency of the employer, the legal definition of the rules of its organization, financing and functioning etc. This guarantee institution should work as a state, economically independent, specialized non-profit organization, and its financial resources should not be included in the State Budget of Ukraine.

Key words: *wage arrears, requirements of the worker, insolvency of employer, bankruptcy, guarantee institution.*

Стаття надійшла до редакції журналу 12.11.2011 р.

УДК 334.722.1: 332.146.2(438)

JURII KARYIAGIN,

PH.D., professor, PhD,

Director of the Institute of Ukrainian–Polish cooperation

TOMASZ WOŁOWIEC, PH.D.,

Chair of Microeconomics, University of Information

Technology and Management in Rzeszów, Vice Director

of the Institute of Financial Research and Analyses in Rzeszów, Poland

REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC POLICY OF STIMULATING ENTREPRENEURSHIP AND INCREASING WORKING PLACES (CASE OF PODKARPACKIE PROVINCE COMMUNES)

This article diagnoses the use of instruments supporting entrepreneurship by the Podkarpackie Province communes. The main research problem was formulated as follows: Do the instruments of supporting entrepreneurship used by self-government affect the development of economic initiatives in the area of the surveyed communes? We analyzed it in two areas. The first one focuses on the present state, analyzing the quality and directions of actions taken by commune authorities in supporting economic initiatives as well as their results. The second one attempts at pointing the solutions conducive to enterprise development and instruments ensuring their stimulation. The main problem is accompanied by a number of detailed questions about the most frequent and effective support forms, the reasons behind their choice, the assumptions of constructed development strategies and investments made to improve the conditions of conducting business activities.

Key words: regional policy, entrepreneurship, working places, Podkarpackie Province, self-government administration, communes, economic initiatives

Introduction. Social and economic development of each country is closely tied to cooperation between self-government administration and local entrepreneurs' community. Research conducted on the local level indicates strong relationship between the specificity of self-government budget policies and the development of entrepreneurship. This issue has been discussed in the analytical works of G. Carlino and E. S. Mills, T. J. Bartik, as well as D. Carlton and L. E. Papke [1, 2, 6, 7, 12]. They all emphasize a close tie between the policy of local authorities and location decisions made by businesses. According to the opinion expressed by D. Bondonio [3], creating and stimulating development of enterprising environment of self-government communities is an important phenomenon for many reasons, each of them playing a different role in shaping firm and stable social and economic structures. This view is also shared by T. F. Buss

[5], who claims that the key to effective entrepreneurship support is to perceive the significance of its development for local communities and to demonstrate to local authorities the benefits resulting from its stimulation.

The three-stage territorial division of the state is integrally connected with decentralization of competencies related to supporting economic initiatives. This issue is strongly emphasized by, among others, W. Misiąg and D. Grodzka [9]. The consequence of the currently functioning solution is that the central weight has been shifted to the lowest stage of territorial self-government units (Polish acronym – JST), namely the commune level, as far as the creation of business conditions is concerned. The gathered experiences (see B. Słomińska, U. Kłosiewicz-Górecka and B. Słomińska, T. Sadowska, J. Kondratowicz-Pozorska [13, 14]) confirm that the type of the development policy adopted by self-governments accounts for the fact that the possibilities available in this area are only partially used. It is necessary to establish both the directions of desired changes in the policy of managing local finances as well as to indicate the aims and the tools for their achievement. It is extremely vital to determine the key forms and methods of stimulating the development of economic initiatives, as well as to determine the specificity of these actions through adjusting them to the profile of the relevant self-government unit. These issues will constitute the subject of this article.

The research problem and methodology . This article is a diagnosis of the Podkarpackie Province communes as far as the use of instruments supporting entrepreneurship is concerned. The article defines one main research problem and a series of detailed questions which expand on the main problem. The set of questions we obtained in this way enabled us to direct our empirical analyses correctly. The main research problem was formulated in the following question: Do the instruments of supporting entrepreneurship used by self-government affect the development of economic initiatives in the area of the surveyed communes? The adopted research problem is described by two areas in which its analysis should be performed. The first one is the diagnosis of the present state. It covers the analysis of the quality and directions of present actions taken by commune authorities in supporting economic initiatives as well as their results. The second dimension is an attempt at pointing the solutions conducive to enterprise development and instruments ensuring their stimulation. The main problem defined in this way is accompanied by a number of detailed questions concerning, for example, the most frequently used instruments and the reasons behind their choice, the most effective support forms, the assumptions of constructed development strategies as well as investments made to improve the conditions of conducting business activities. The research process initiated in this way allowed us to verify the characteristics of the analyzed communes as regards the solutions used by them to support entrepreneurship. This has also allowed us to group dominant directions and solutions supporting economic initiatives taken up by the self-government.

The analysis of the instruments applied to support entrepreneurship and their effectiveness required adoption of time framework enabling us to examine the relation between the activities of self-governments and measurable effects of undertaken initiatives. The time horizon of the analysis covered years 2006–2009 inclusive. The verification of the scope of application and effectiveness of particular support forms used by JST required transformation of the concepts in which research problems were formulated into variables. The independent variable was the instruments of supporting entrepreneurship by communes, catalogued into three groups: infrastructural instruments; legal and organizational instruments and promotional instruments.

The territorial dimension of conducted analyses covered the area of the Podkarpackie province, located in the south-east of Poland. The research sample reflecting the population structure had the layer and proportional characteristics. Each layer corresponded with the type of commune. The size of the research sample was chosen so as the percentage of each category

of analyzed communes corresponded with the percentage of such communes in the province, namely: rural, urban, town-and-country communes as well as cities with district rights. In the layers selected in this way, we conducted the samplings, following the scheme of the sampling without replacement). The chosen sample consisted of 61 communes (including 7 urban communes (2 of them were cities with district rights), 11 town and country communes and 43 rural communes) [8].

The diversity of factors influencing the development of entrepreneurship accounted for the fact that each determinant affecting entrepreneurship was evaluated on the basis of established scale of correlation power verified over four analyzed years. The scale reflecting the direction and power of correlation between parameters reflecting instruments of supporting entrepreneurship and parameters reflecting the effects of applying particular support forms covered graduation of the relationship power. The analysis covered the direction and power of the relationship between applying a particular instrument and the effects invoked by it (that is whether it contributed to the support of entrepreneurship, and if so, to what extent).

The adopted method was divided into two stages. The first stage was the static analysis for each year separately, using the linear correlation coefficient. It consisted in examining the existence of a relation between the use of particular instruments of supporting entrepreneurship and the effects of these activities. In the second stage we focused on the analysis covering the whole examined period, due to the fact that the instrument used in 2006 could affect the conditions of enterprise development not only in 2006 but also in the next years. Therefore it was necessary to verify the influence of a given instrument on the development of entrepreneurship in the whole examined period.

Formula 1

The measure of correlation between variables (CM)

$$CM = \sum_{i=1}^4 \alpha_i r_i$$

Where:

i – number of analyzed year,

α_i – ratio typical for the i -th year (that is the weight assigned to linear correlation coefficient for r_i),

r_i – linear correlation coefficient for the examined pair of variables (that is the used instrument of supporting entrepreneurship and the measurable result of its application

year, $r_i \in [-1; 1]$.

Source: Own elaboration

Determining weights α_i we adopted the following assumptions:

assumption: $\alpha_i \geq 0$ ($i = 1, 2, 3, 4$). It was assumed that weights α_i take values of above zero or zero, which means that the instrument applied in a particular year influenced or did not influence the development of entrepreneurship, while it did not have negative influence (its use did not worsen the conditions of conducting economic activity).

assumption: $\sum_{i=1}^4 \alpha_i = 1$. It was assumed that the sum of α_i coefficients for the whole analyzed period ($i = 1, 2, 3, 4$), equals 1 – ($\alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \alpha_4 = 1$)

Defining the measure of correlation (CM) we assumed that $[-1; 1]$ and is contained in the

same range as the linear correlation coefficient r_i – therefore: $-1 \leq \sum_{i=1}^4 \alpha_i r_i \leq 1$.

In order to establish the numerical value α_i we adopted the following line of thinking: as the instrument used in i – th year influenced the ratio describing the development of entrepreneurship in that year and in the next years, therefore the direction and correlation in the analyzed year were also influenced by the actions taken in previous years. Detailed assumptions concerning the activities taken in a particular period and their influence on the development of entrepreneurship in consecutive years are presented in Table 1.

Table 1

**Actions concerning support of economic initiatives and their influence
on entrepreneurship development**

Actions taken Influence	2006	2007	2008	2009	Total
2006	+	–	–	–	1
2007	+	+	–	–	2
2008	+	+	+	–	3
2009	+	+	+	+	4
Total					10

Source: Own elaboration

The first year of the analyzed period was 2006, thus the use of support instruments brought the weakest effects. Then, respectively, each consecutive year in which communes supported entrepreneurship, brought better results, as there were new instruments and the sum of instruments from previous years active in it. This leads us to the assumption that $\alpha_1 \leq \alpha_2 \leq \alpha_3 \leq \alpha_4$. Taking into consideration the above, we adopted the assumption that $\alpha_1 = 0,1$; $\alpha_2 = 0,2$; $\alpha_3 = 0,3$; $\alpha_4 = 0,4$.

Depending on the value of CM, we assumed the following scale of correlation:

1. Very strong correlation, when $0.9 \leq |CM| \leq 1$,
2. Strong correlation, when $0.75 \leq |CM| < 0.9$,
3. Weak correlation, when $0.25 \leq |CM| < 0.75$,
4. Very weak correlation, when $0 < |CM| < 0.25$,
5. Lack of correlation, when $|CM| = 0$.

In case when the correlation coefficient for a given pair of variables in the analyzed period did not have the stable sign CM was not established as positive and negative values would neutralize each other. In such situation we interpreted only correlation coefficients for each year separately.

The analysis of the influence of independent variables on dependent ones also took into account verification of quality parameters corresponding to the instruments of supporting entrepreneurship used by communes. Similarly to quantity data – quality parameters were analyzed in relation to dependent variables describing the development of entrepreneurship. Due to the fact that in qualitative research we resign from the postulate of sample representativeness (creating

possibilities of wide generalizations) and reliability (allowing us to repeat the survey using the same tool) – the choice of variables was governed by the specificity of a particular survey [16].

To evaluate the influence of using the above instruments on dependent variables we used the tests for significance of differences for independent variables. These tests verified whether the differences appearing between two or more compared groups were statistically significant [11]. As a result, the algorithm for choosing the test of significance of differences pointed to the Kolmogorov-Smirnov test (see Diagram 1).

Diagram 1

The hypothesis about the conformity of both samples against the alternative hypothesis

H0: $m_N = m_S$ (means in analyzed groups are equal) against alternative hypothesis: H1: $m_N \neq m_S$ (means in analyzed groups in a statistically significant way differ)	Where: m_S – mean established for a given dependent variable in a group using a given instrument, m_N – mean established for a given dependent variable in a group not using a given instrument.
--	---

Source: Own elaboration

The rejection of the null hypothesis H0 for the alternative hypothesis H1 on the significance level of 0.05 meant that there was some influence of a particular instrument on a dependent variable. The evaluation of the influence of each instrument on dependent variables was made on the basis of evaluating average values for the analyzed groups. The analysis incorporated establishing average values of dependent variables both for communes which used and those which did not use a particular instrument, and also evaluating the significance level p , at which the null hypothesis was rejected in favor of the alternative hypothesis, or when there were no grounds for rejecting the null hypothesis. The effectiveness of the instrument was confirmed by dependent variables for which there was statistically significant difference between means, proving the influence of using a particular instrument on the development of entrepreneurship in the area of the Podkarpackie province communes.

The scope of using infrastructural instruments by commune self-governments.

One of the vital determinants of the development of economic initiatives is infrastructure conditions [4, 10, 15]. More than 70% of communes believe that a good state of technical infrastructure is a determining factor when locating economic entities and a factor stimulating the development of entrepreneurial initiatives. Nearly 23.5% of communes claimed that the construction and/or modernization of infrastructure are also a manifestation of local authorities' activities for self-government community. The calculated correlation between the independent variable, which is the level and quality of commune infrastructure and dependent variables (describing the development of entrepreneurship), indicated the existence of a relationship between technical infrastructure and the number of economic entities. The direction of this correlation informs us that the initiatives aiming at building, developing or modernizing infrastructure are a determining factor in development of economic initiatives. This is confirmed by the calculated $CM = 0.73$. The values of CM describing the relation between the used instrument and other independent variables were on a slightly lower level.

The presented values of CM clearly demonstrate that technical infrastructure is not the strongest determinant shaping the business environment in a commune. Among the parameters describing conditions of conducting economic activity in surveyed communes, the most positive ones are those of telephone connections and communication infrastructure (respectively 76.6%

and 57.45% of positive comments). The next two factors determining the level of local entrepreneurship, that is the availability of utilities, that is gas, electricity, water (55.32% of positive marks) and availability of attractive land for investment (51.06% of positive indications).

The presented findings compared with the data concerning the amount of money allocated in the analyzed period for expenditure in infrastructure allow us to state that a considerable part of analyzed communes still have great needs and are forced to maintain investment continuity. Among all surveyed communes, nearly 62% indicated that they used investment instruments to support entrepreneurship. Simultaneously, nearly 60% joined initiatives assuming co-financing development ventures. For this purpose, JST took up some forms of inter-commune cooperation and joined the initiatives of local organizations of entrepreneurship support. The cooperation between the sectors was confirmed by as many as 49% of sampled communes.

The scope of using legal and organizational instruments by the Podkarpackie communes. A special group of instruments are those constituting legal and organizational form of supporting entrepreneurship. This category is undoubtedly the richest and widest, incorporating diverse instruments [4, 10, 15]. Here we could place the local law tools, organizational instruments and institutional solutions. For our discussion, of key importance here are expenditure instruments, especially the category of property expenditure. The analysis of collected material indicated very strong correlation between the application of characterized support forms and variables describing the development of entrepreneurship. The calculated CM showed that using the above instrument best translated into the number of people employed in the commune (CM = 0.98) and mobility of production factors (CM = 0.97). A very strong correlation also characterized the dependence between expenditure on property and the number of economic entities (CM = 0.97). Simultaneously, a very high value of CM = 0.95 described relations between property expenditure and the number of non-governmental organizations and business surrounding institutions registered in the commune.

The next analyzed instrument was investment expenditure on supporting new areas of production and modern technologies. The verification of the empirical material enables us to establish the existence of a very strong relation between using this instrument and the development of entrepreneurship. The effectiveness of the used support form was confirmed by high values of CM, which, as regards the influence of this instrument on the number of economic entities, oscillated around 0.95. A similar high value of CM characterized the ratios of taking up work (CM = 0.83) and mobility of production factors (CM = 0.95). The use of the above support forms translated into the ratio of people using trainings organized or financed from PUP funds aimed at professional activation of the unemployed (CM = 0.71), as well as the number of organizations and institutions in business surroundings operating in the analyzed JST (CM = 0.95). Investment expenditure was reflected in the growth of the number of companies and the development of non-governmental organizations and business surroundings institutions. The finally calculated CM indicated positive relation between the used support form and the growth of interest in PUP trainings aimed at professional activation of the unemployed.

Another instrument belonging to the expenditure category was communes' expenses on creating Centers of Business Support (Polish acronym – CWB). The application of the indicated instrument led to the increase of the number of people who took advantage of the loans offered by PUP to open a small business, and further the development of institutional background supporting entrepreneurial initiatives. The calculated CM indicated a very strong correlation between the level of investment expenditure on creating a system of tax preferences and the development of entrepreneurship on the area of the analyzed JST. The use of the above forms of support translated mostly into increased employment (CM = 0.96), and further into increased number of economic entities, mobility of production factors and the development of organizations supporting entrepreneurship (CM = 0.95).

With reference to the characterized instrument, we should point out that the activities initiated by communes to stabilize solutions concerning tax reliefs and exemptions play a vital part. The evaluation of the significance level indicated that the use of activities aimed at stabilizing solutions in tax policy affected the growth of the number of economic entities registered in the commune.

Another category of legal and organizational forms of supporting entrepreneurship were lower maximum rates in local taxes, classified as income instruments. Among the analyzed local taxes, only property tax and transport means tax showed influence on the development of entrepreneurship. The value of calculated CM enabled us to establish that there was a very weak relation between lowering the maximum rate of tax and dependent variables describing the development of entrepreneurship. This very weak influence was confirmed by low values of CM for both property tax ($CM = -0.47$), and transport means tax ($CM = -0.22$). The collected data allowed us to establish that the power of influence exerted by lower rates of single local taxes on the development of entrepreneurship was definitely lower than in case of creating complex systems of tax preferences, comprising, apart from lower rates, also exemptions, deferment of payments and redemption of tax dues.

The Podkarpackie province communes most frequently pointed at the use of tax instruments, including lower maximum rates of local taxes. Further places in the ranking were occupied by cooperation with local economic entities and creating strategies taking into account support of entrepreneurial initiatives. Communes were much less involved in training and consulting activities or undertakings improving the attractiveness of local communities for investors. The instruments of creating local guaranty and loan funds enjoyed very low popularity.

The scope of using promotional instrument by the Podkarpackie province communes. The calculated values of CM indicated the existence of a strong correlation between the communes' expenditure on promotion and the dependent variables describing the development of entrepreneurship. From the perspective of the location of economic activity, apart from infrastructural conditions, construction of tax solutions and the attitude of commune authorities to external capital, the issues of esthetic environment and public safety and order in the commune are also important [4, 10, 15]. Most of the surveyed JST (over 93%) evaluated the state of natural environment and environment esthetics positively, 21.3% – very positively. Simultaneously, the analysis allowed us to find out that 70.2% of units evaluated positively public safety and order, while only slightly over 23% of indications were very positive. The presented data is mostly the effect of the activities of local authorities in investment expenditure on environment protection. The estimated value of CM showed a strong relation between the use of the above instrument and the value of dependent variables describing the development of entrepreneurship. The highest value of CM characterized respectively the number of people employed in the area of the commune and the ratio of mobility of production factors. In both cases the value of CM equaled 0.89 and was on the border between strong and very strong relation between using this form of support and the development of entrepreneurship. A slightly lower value of CM characterized the parameter describing the number of economic entities registered in the commune ($CM = 0.88$), as well as the ratio of taking up work ($CM = 0.87$). Strong influence of independent variable was also shown in case of the number of non-governmental organizations and business environment institutions registered in the area of the commune and the dependent variable reflecting the number of people participating in trainings organized or financed by PUP, aimed at professional activation of the unemployed. The value of calculated CM was respectively 0.82 and 0.80.

Another form of support used by communes, classified as a promotional instrument, was the establishment of separate units within the office, dealing with promotion of the commune and local products. The analysis of empirical data confirmed very strong relation between using this

instrument and the number of people employed in the area of the commune ($CM = 0.96$). The comparable value of CM described other dependent variables, namely the mobility of production factors, number of non-governmental organizations and business environment institutions and the number of economic entities registered in the area of the surveyed communes. With reference to each of the above-mentioned variables, the value of CM was 0.95, which proved the existence of a very strong relation between the use of the above instruments and the value of the parameters indicating the development of entrepreneurial initiatives. Some of the surveyed communes confirmed that they used (as an additional instrument of supporting entrepreneurship) special programs promoting the commune and local products. Among key components of these types of programs, communes mentioned supporting local companies in entering new markets, facilitating location of centers for business support in the commune as well as help in making contacts with entrepreneurs in the region.

The systematic presentation of postulated solutions in the area of entrepreneurship support.

The classification of proposed solutions aiming at creating conditions for effective support of entrepreneurship concentrates on five areas:

- 1) state legislature;
- 2) improving effectiveness of using available support instruments by local authorities;
- 3) possibility of creating and developing business environment institutions in local environment;
- 4) building awareness of availability of public aid for entrepreneurs;
- 5) risk related to realization of PPP projects.

This division is finished with the modeling of the influence of quantitative factors on the effectiveness of activities taken up by the Podkarpackie province commune authorities to support the development of entrepreneurship. In order to explain the influence of particular instruments of supporting economic initiatives on the development of entrepreneurship in the Podkarpackie province, we conducted estimation, verification and analysis of the following linear econometric model:

Formula 2

Initial linear econometric model

$Y = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot X_1 + \alpha_2 \cdot X_2 + \dots + \alpha_k \cdot X_k + \varepsilon$	Where: Y – dependent variable, $X_1, X_2, \dots, X_n$ – independent variables by means of which we want to explain the analyzed variable Y, ε – random element which synthetically reflects all random factors influencing the analyzed variable.
---	---

As the dependent variable we took the number of economic entities according to REGON (National Business Registry). The candidates for independent variables were the instruments of supporting entrepreneurship, with reference to which we confirmed the dependence indicating a relation between using them and the results of these actions on the development of entrepreneurship side. From the ‘catalogue’ of the instruments meeting the above requirement, eleven independent variables were selected. Then we conducted an estimation of the linear model parameters. We obtained the model consisting of three independent variables, that is: variable amount of property expenditure of communes (in thousand PLN), variable using lower than maximum rates of property tax by communes (% lowering of the rate) and variable expenditure on promotional aims incurred by the commune (in thousand PLN). The model took the following form:

Formula 3

Linear econometric model explaining the influence of support instruments on entrepreneurship development

$$\hat{Y} = 81.13 + 0.22 X_2 - 5.92 X_4 + 10.98 X_{10}$$

(80.16) (0.01) (2.11) (0.70)

Source: Own elaboration

Next we conducted the verification of the model. It boiled down to examining three properties, that is the degree of compliance of the model with empirical data, quality of structural parameters and selected properties of remainder distribution. The analysis of adjustment of the model to empirical data has shown that it explains 99.2% of variations in the number of economic entities. On the basis of the model, relying on the interpretation of ai coefficients, we evaluated the quantitative influence of particular explanatory variables on the total number of companies. We distinguished the following regularities:

- increased property expenditure of a commune by one thousand PLN causes the growth of economic entities by 0.22 (at unchanged values of other explanatory variables);
- lowering the property tax rate by 1% will cause the increase of 5.92 in the number of economic entities (at unchanged values of other explanatory variables);
- increasing commune expenditure on promotion by one thousand PLN will cause the growth of economic entities by 10.98 (at unchanged values of other explanatory variables).

We also evaluated the relative significance of the examined variables in the econometric model. The measure of relative significance of explanatory variable X_i in explaining changes of the explained variable Y is the coefficient of <<significance>> b_i defined in the following way:

Formula 4

Coefficient of significance

$b_i = a_i \frac{\bar{x}_i}{\bar{y}} \quad i = 1, 2, \dots, k$	Where: $\bar{x}_i$ – arithmetic mean of explanatory variable, $\bar{y}$ – arithmetic mean of explained variable, a_i – value of structural parameter a_i.
--	---

Source: Own elaboration

The calculated arithmetic means of particular variables equaled:

$$\bar{y} = 1091.311, \quad \bar{x}_2 = 3946.43, \quad \bar{x}_4 = 27.951, \quad \bar{x}_{10} = 26.779$$

On the other hand, the modules of significance coefficients of other explanatory variables had the following values:

$$b_2 = 0.796, \quad b_4 = 0.150, \quad b_{10} = 0.269$$

The values of particular coefficients indicate that the amount of property expenditure of a commune has the greatest significance in describing the total number of economic entities. The weights of two other independent variables (corresponding to instruments of supporting entrepreneurship used by communes) in the analyzed model are clearly lower, with expenditure on promotion exerting more influence on stimulating economic initiatives.

Conclusions. In the article the directions of present actions taken by commune authorities in supporting economic initiatives were researched. One of the vital determinants of the development of economic initiatives is infrastructure conditions (telephone connections and communication infrastructure, the availability of utilities, that is gas, electricity, water and availability of attractive land for investment). The initiatives aiming at building, developing or modernizing infrastructure are a determining factor in development of economic initiatives.

A special group of instruments are those constituting legal and organizational form of supporting entrepreneurship. Of key importance here are expenditure instruments, especially the category of property expenditure, investment expenditure on supporting new areas of production and modern technologies, activities initiated by communes to stabilize solutions concerning tax reliefs, lower maximum rates in local taxes.

The issues of esthetic environment and public safety and order in the commune, such as expenditure on environment protection, the number of non-governmental organizations and business environment institutions registered in the area of the commune, are also important for development of entrepreneurship. The key components of these types of programs, communes mentioned supporting local companies in entering new markets, facilitating location of centers for business support in the commune as well as help in making contacts with entrepreneurs in the region.

The proposed solutions aiming at creating conditions for effective support of entrepreneurship concentrates on five areas:

- 6) state legislature;
- 7) improving effectiveness of using available support instruments by local authorities;
- 8) possibility of creating and developing business environment institutions in local environment;
- 9) building awareness of availability of public aid for entrepreneurs;
- 10) risk related to realization of PPP projects.

Bibliography

1. Bartik T. J., (1985), "Business Location Decisions in the United States: Estimates of the Effects of Unionization, Taxes and Other Characteristics of States," *Journal of Business and Economic Statistics* 3 (January): 14–22.
2. Bartik T. J., (1988), "The Effects of Environmental Regulation on Business Location in the United States," *Growth and Change* (Summer): 22–44.
3. Bondonio D., (2003), "Do Tax Incentives Affect Local Economic Growth? What Mean Impacts Miss in the Analysis of Enterprise Zone Policies," *Center for Economic Studies, Working Papers* with number 03–17.
4. Brown S., Hayes K. J., Taylor L.L., (2002), "State and local policy, factor markets and regional growth," *Working Papers* 02 02, Federal Reserve Bank of Dallas.
5. Buss T. F., 2001. The Effect of State Tax Incentives on Economic Growth and Firm Location Decisions: An overview of the Literature. *Economic Development Quarterly* 15 (1): 90–105.
6. Carlino G., Mills E. S., (1985), "Do Public Policies Affect County Growth?" *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, July-August: 3–27.
7. Carlton D., (1983), "The Location and Employment Choices of New Firms: An Econometric Model with Discrete And Continuous Endogenous Variables," *Review of Economics and Statistics*, 65 (August): 440–449.
8. DePaulo P., Sample size for qualitative research. The risk of missing something important, *Quirk's Marketing Research Review*, December 2000.

9. *Grodzka D.*, Instrumenty wspierania działalności przedsiębiorstw przez jednostki samorządu terytorialnego, [in:] G. Gołębiowski (editor), Wybrane problemy wspierania przedsiębiorstw w Polsce, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa 2008.
10. *Holmes T. J.*, (1998), "The Effect of State Policies on the Location of Manufacturing: Evidence from State Borders," Journal of Political Economy, University of Chicago Press, vol. 106(4).
11. *Mynarski S.*, Analiza danych rynkowych i marketingowych z wykorzystaniem programu Statistica, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003.
12. *Papke L. E.*, (1991), "Interstate Business Tax Differentials and New Firm Location: Evidence From Panel Data," Journal of Public Economics 45(1): 47–68.
13. *Sadowska T.*, Rola samorządów w stymulowaniu rozwoju przedsiębiorczości lokalnej, Folia Universitatis Agriculture Stetinensis 232. Oeconomica 42. Akademia Rolnicza, Szczecin 2003.
14. *Stomińska B.*, Gmina w procesach stymulowania przedsiębiorczości „Samorząd Terytorialny”, No 3, 2007.
15. *Szewczuk A.*, Czy polski system wspiera rozwój lokalny? – [in:] A. Pomorska (editor), Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego, UMCS, Lublin 2003.
16. *T. Bauman*, O możliwościach zastosowania metod jakościowych w badaniach pedagogicznych, [in:] T. Pilch (editor), Zasady badań pedagogicznych, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

КАРЯГИН Ю. ВОЛОВЕЦЬ Т.

**РЕГІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА
СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ
ТА ЗБІЛЬШЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ПІДКАРПАТСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)**

У статті досліджено інструменти підтримки та розвитку малого бізнесу, що використовуються в комунах Підкарпатської провінції у Польщі. Основна проблема дослідження сформульована таким чином: чи впливають інструменти підтримки підприємництва, які використовують органи самоврядування, на розвиток економічних ініціатив? Ми проаналізували цю проблему в двох вимірах. Перший з них присвячений сучасному стану, аналізу якості та заходів, що їх вживають органи самоврядування з метою підтримки економічних ініціатив, а також їх результати. Другий стосується визначення напрямів політики стимулювання розвитку підприємництва та її інструментів. Основна проблема супроводжується низкою конкретизованих питань щодо найбільш уживаних і ефективних форм підтримки, причин їх вибору, пропозицій стосовно побудови стратегії розвитку та інвестицій для покращення умов ведення підприємницької діяльності.

Ключові слова: регіональна політика, інструменти розвитку малого бізнесу, зайнятість населення, Підкарпатське воєводство, органи самоврядування, комуни, економічні ініціативи.

КАРЯГИН Ю., ВОЛОВЕЦЬ Т.

**РЕГИОНАЛЬНАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА
СТИМУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА
И УВЕЛИЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ ПОДКАРПАТСКОГО ВОЕВОДСТВА)**

В статье исследованы инструменты поддержки и развития малого бизнеса, используемые в коммунах Подкарпатской провинции в Польше. Основная проблема исследования сформулирована следующим образом: влияют ли инструменты поддержки предпринимательства, которые используются органами самоуправления, на развитие экономических инициатив? Мы проанализировали эту проблему в двух измерениях. Первое посвящено современному

состоянию, анализу качества и мер, принимаемых органами самоуправления с целью поддержки экономических инициатив, а также их результатов. Второе касается определения направлений политики стимулирования развития предпринимательства и его инструментов. Основная проблема сопровождается рядом конкретизированных вопросов, касающихся наиболее употребляемых и эффективных форм поддержки, причин их выбора, предложений относительно построения стратегии развития и инвестиций для улучшения условий ведения предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: региональная политика, инструменты развития малого бизнеса, занятость населения, Подкарпатское воеводство, органы самоуправления, коммуны, экономические инициативы.

JEL Classification: E27, H71, H76, O18, R10

Стаття надійшла до редакції журналу 29.08.2012 р.

УДК 336.368.03 (477)

Л. В. ШПІНЯН,

канд. екон. наук, доц.,
докторант відділу фінансових ринків
Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

ДОСВІД МІКРОСТРАХУВАННЯ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ

В статті досліджено досвід і висвітлено особливості мікрострахування у країнах Центральної та Південної Америки з позицій можливого застосування в Україні.

Ключові слова: досвід мікрострахування, регулювання, мікрострахові продукти, Центральна та Південна Америка.

Постановка проблеми. У світовій практиці мікрострахування розглядається як одна з фінансових послуг, що допомагають незаможному населенню управляти своїми ризиками. Мікрострахування — це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів бідних і малозаможних осіб в обмін на низькі страхові премії за невеликих страхових сум і спрощеної системи страхування [1, 12]. Від звичайних страхових продуктів мікрострахування відрізняється простими умовами страхування з мінімальною кількістю винятків та застережень, спрощеними правилами визначення величини збитку і, як наслідок, швидким врегулюванням страхових претензій. Чіткого поділу між страхуванням і мікрострахуванням немає, але саме зазначені вище особливості виділяють такі страхові продукти в окрему групу й роблять їх доступними для незаможних верств населення. Низький рівень доходів, відсутність страхової культури, відносно рівні для всіх тарифи, малі страхові відшкодування — фактори, що зумовлюють появу і розвиток мікрострахування, і водночас спричиняють його сповільнення. У зв'язку зі значущістю соціальної складової мікрострахування актуальним є пошук нових можливостей покращення соціального захисту населення шляхом розширення кола страхових послуг та впровадження нових видів і правил страхування.

За оцінками фахівців Міжнародної організації праці (МОП) та Фонду «Munich RE Foundation», 33 з 50 найпотужніших страхових компаній світу оголосили про розвиток системи мікрострахування. У світі на сьогоднішній день користуються цим видом страхування вже близько 500 мільйонів осіб. Найбільш розвинуто мікрострахування в

Індонезії, В'єтнамі, Перу, Бангладеш, Мексиці, Китаї та Індії, на які припадає 80% такого страхування. На країни Латинської Америки припадає близько 15% світового ринку [2, 11]. Останніми роками система мікрострахування у країнах Центральної та Південної Америки швидко поширюється, що актуалізує вивчення такого досвіду і можливого застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання мікрострахування досліджують зарубіжні фахівці Світового Банку і вчені К. Черчілль (Craig Churchill), В. Джин-Квон (W. Jean Kwon), М. МакКорд (Michael J. Mc Cord), працівники міжнародної організації Центру фінансування країн Центральної, Східної Європи і СНД. У вітчизняній економічній літературі ці питання висвітлені у працях Л. В. Шірінян. В Україні населення з низьким рівнем доходів, по-перше, не користується послугами традиційного добровільного страхування, по-друге, має щомісячний дохід на рівні мінімальної заробітної плати, тобто близько 1100 грн., що складає майже 4,5 доларів США на добу [3]. Ця сума фактично відповідає порогу бідності, який визначили міжнародні фінансові інститути. Прожити на такі гроші незможній особі досить складно, не говорячи вже про страхування. Саме тому забезпечення такого населення можливе за допомогою мікрострахування. Враховуючи те, що вітчизняне страхове законодавство не містить визначення мікрострахування, слід звернутися за розумінням системи побудови та організації мікрострахування у тих зарубіжних країнах, де такий інструмент страхового захисту вдало впроваджений.

Метою статті є дослідження закономірностей становлення й розвитку мікрострахування в країнах Центральної та Південної Америки для можливого застосування позитивного досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Мікрострахування набуло широкого розповсюдження в країнах Центральної та Південної Америки (табл. 1).

Таблиця 1

Вибірка країн Америки, де набуває поширення мікрострахування

Частина регіону	Коротка назва країни регіону
Центральна Америка та Кариби	Гватемала, Домініканська Республіка, Сальвадор, Мексика
Південна Америка	Аргентина, Перу, Чилі, Еквадор, Колумбія, Парагвай, Бразилія, Болівія, Венесуела

Південна Америка. З 2000 року страхування в Колумбії почало стрімко розвиватися. Наразі в Колумбії налічується 41 страховик, 26 перестраховиків, 46 брокерів. Ємність страхового ринку є невеликою і становить близько 3% ВВП [4, 24]. Одна з відомих у Колумбії компаній «La Equided Seguros» здійснює як традиційне страхування життя й здоров'я, так й мікрострахування за комбінованими схемами. Умовами останнього є 50% оплата компанією медичного обслуговування в разі невиліковної хвороби власника поліса. У разі смерті власника поліса, який сплатив страхові внески, страховик забезпечує: покриття витрат на освіту дітей упродовж 2-х років; витрати на лікування/поховання дитини; щомісячні талони на їжу; оплату комунальних послуг. Наведений приклад показує, що, як й в традиційному страхуванні, мікрострахування супроводжується розподілом витрат (тобто відповідальності обох сторін страхового договору).

У Перу початком використання дешевого страхування можна вважати проект президента Фухіморі у 1997 році — безоплатного для батьків шкільного страхування здоров'я, яке охопило дітей віком від 3 до 17 років, що навчаються у державних освітніх закладах [4, 58; 5, 18]. Поряд з цим, станом на 2010 рік близько 60% населення країни поки що є незастрахованим.

У 2007 році в Перу було прийнято закон про мікрострахування, який суттєво спрощував надання послуг, зменшував вартість, мінімізував документообіг, зменшив термін страхового відшкодування до 3–10 діб. У 2009 році регулювання мікрострахування було законодавчо удосконалено, а термін надання страхового відшкодування зменшено до двох діб. Наразі в Перу зареєстровано 67 страхових продуктів 9-ма традиційними страховиками (вони ж є й мікростраховиками), 215 тисяч мікрострахувальників. Загальний обсяг мікрострахових премій становить близько 400 тисяч американських доларів у рік, з чого випливає, що величина середньої річної премії на особу становить: $400:215=1,9$ американського долара [6, 8].

Найбільш вдалі страхові продукти було розроблено разом з жіночими недержавними організаціями, банками та міжнародними фінансовими інститутами. Причому зазвичай мікрострахові послуги надають не окремі мікростраховики, а традиційні страховики з відповідними департаментами. Наприклад, страховики «La Positiva» і «Protecta» створили спеціальні департаменти мікрострахування [6, 8]. Водночас опитування показує, що майже 75% населення Перу поки що не вбачають необхідності у страхуванні внаслідок недовіри до страхових компаній.

Досвід Перу показує, що розробка мікрострахового продукту стає вдалою, якщо в ній беруть участь багато сторін: страхувальники, страховики, недержавні організації, інші фінансові інституції.

У Бразилії ринок страхових послуг є повністю формальним, і його суворо регулює держава. Мікрострахування перебуває на початковій стадії розвитку й називається «народним страхуванням». Особливістю мікрострахування в Бразилії є те, що продаж мікрострахових продуктів регулює звичайний закон про страхування. Інша особливість полягає у тому, що мікрострахування поєднується з широкою просвітницькою діяльністю. Для розвитку мікрострахування в Бразилії наразі уряд об'єднує кілька компаній, щоб підвищити гарантії страхового захисту. У 2010 році вже від 23 до 33 мільйонів клієнтів країни охоплено мікрострахуванням. Прогнозується, що в найближчі п'ять років цей показник збільшиться до 60 млн. клієнтів і зростатиме ще впродовж найближчих 10 років і, за оцінками, охопить 100 млн. чоловік [7].

Найбільшим представником цього сегмента бізнесу є страхова компанія «Bradesco Seguros», серед клієнтів якої 20 мільйонів купили продукти мікрострахування. Однією з перших страховок, що пропонувала «Bradesco Seguros», було особисте страхування від нещасного випадку, з покриттям 11 тисяч доларів з щомісячною сплатою премії 1,9 долара (така вартість відповідає тарифу на рівні 0,2% страхової суми). Ще одним продуктом, що користується попитом з 2010 року, є так званий «Житловий Квиток» — домашній страховий продукт, який покриває пошкодження, викликані блискавкою, вогнем, вибухом і повінню, з покриттям 5,5 тисяч доларів в обмін на одноразову сплату премії в розмірі 5,4 долара в рік (що відповідає тарифу 0,1% страхової суми). У 2011 році «Bradesco Seguros» продала мільйон полісів, що включають тільки названі вище два мікрострахові продукти. В процесі розробки перебувають шість нових продуктів, які запускатимуться до кінця 2012 року. Вони включатимуть похоронне страхування, страхування від безробіття, непрацездатності/госпіталізації і кількох змішаних пакетів як, наприклад, страхування будинку і страхування життя, особисте страхування від нещасного випадку і похоронне страхування, похоронне страхування і страхування від безробіття.

Але в регіоні не всі великі країни мають розвинений ринок мікрострахових послуг. Порівняно з іншими країнами Латинської Америки мікрострахування в Аргентині, де мешкає близько 40 млн. громадян і половина населення є сільським, — на початковій стадії створення і розвитку. Це пояснюється передусім тим, що депресія 2001 року при-

звела до перерозподілу ринку, знищення слабких соціальних програм страхового захисту і формування великої частки неформального сектору (4 мільйонів зайнятих). Наразі ані уряд, ані жодна зі страхових компаній не виявляють інтересу до розвитку мікрострахування. У 2007–2008 роках з'явилися нові гравці на ринку страхування переважно для страхування малих кредитів. Лише один приватно-державний інститут FONCAP декларує зацікавленість у страхуванні малого бізнесу (в країні налічується близько 1,5 мільйона малих підприємств) [4, 21].

Особливість іншої країни цього регіону, Болівії, полягає у тому, що вона має великий неформальний сектор економіки (понад 55% зайнятих), у 2002 році близько 73% населення було незастрахованим [5, 4]. Подібна ситуація спостерігається й у Парагваї, де майже 90% населення без страхування. У цих країнах налічується до 10 мікростраховиків, працюють міжнародні мікрофінансові організації. Наприклад, головною мікрофінансовою установою є так звана «BancoSol», що реалізувала близько 30 тис. полісів страхування життя і близько 15 тисяч комбінованих полісів страхування життя та здоров'я.

Отже, досвід країн регіону показує, що мікрострахування зумовлено появою нових «креативних» гравців на ринку, які можуть подолати бар'єр традиційного погляду на страхування. У регіоні відчутний вплив міжнародних організацій.

Центральна Америка та Кариби. Досить цікавий досвід Мексики, де високою є схильність до катастрофічних погодних подій: злив і засухи. Неприятливі погодні умови істотно впливають на добробут працівників сільськогосподарського сектору, куди залучено 21% зайнятого населення. До 2002 року більшість сільського населення не мало доступу до сільськогосподарського страхування. При настанні катастрофічних погодних подій вони отримували фінансову допомогу від Міністерства сільського господарства з Національного фонду катастроф. Ця програма була витратною для уряду і не могла забезпечити ефективне управління ризиками. У 2002 році було впроваджено програму погодного індексного страхування за участю Національного фонду катастроф. Виявилося, що державі вигідніше купувати поліси індексного страхування, ніж виплачувати допомогу фермерам при настанні катастрофічних подій. Крім того, за відсутності страхування, уряд проводив значну роботу зі збору даних про збитки і повторну перевірку цих даних. У результаті, виплати проводилися набагато пізніше, ніж за програмою страхування. Програма погодного індексного страхування дала змогу застрахувати дрібних фермерів і сільське населення, зменшити витрати держави і час надання допомоги постраждалим регіонам [8]. Таким чином, досвід Мексики показав, що страхування за участю держави може бути більш вигідним для держави, ніж пряма соціальна допомога.

Починаючи з 2005–2007 років найбільші в країні страховики «Seguros Banamex», «Seguros Azteca», «Seguros Inbursa» почали разом з банками продавати поліси страхування життя для тих, хто бере кредити невеликих розмірів. У 2008 році Мексиканська Асоціація Страхових Інститутів створила Комітет з Мікрострахування, що спеціалізується на полісах страхування життя осіб, які взяли мікрокредит. У 2003 році було створено основного мікростраховика країни «Oportunidad Microfinanzas», який у 2007 році вже мав 7 тисяч клієнтів і поступово розширює свою діяльність.

Специфікою Мексики є те, що в країні прийнято визначати вартість страхового поліса за тиждень, яка в середньому становить 1–2 долари (тобто 60–120 доларів на рік) і відповідає страховій сумі близько 6000 доларів. Це фактично дає тариф на рівні 1–2% страхової суми.

Інша особливість Мексики полягає в тому, що традиції на ринку страхування є досить сильними, і поява нових продуктів завжди супроводжується опором, тому відбувається досить повільно. Досвід Мексики показує, що через інерцію іноді відносно розвинений ринок страхування є менш інноваційним, ніж нерозвинений. По-друге, страховики країни

вбачають за краще контактувати з посередниками, ніж самим пропонувати страховий продукт, навіть коли цей продукт є простим.

Високий попит на мікрострахування спостерігається у Гватемалі з населенням у 14 мільйонів. У сільському господарстві Гватемали зайнято 50 % працюючих, 35 % — у сфері обслуговування. Особливість країни полягає в тому, що неформальна економіка становить близько 75% економічно активного населення — найбільший рівень «неформальності» у Центральній Америці. Це, в основному, вуличні торговці, тимчасові працівники, дрібні підприємці. Переважна більшість працюючого в малому бізнесі населення вважають за краще тримати заощадження вдома [4, 42]. Друга особливість Гватемали в тому, що вона посідає шосте місце у Латинській Америці за часткою населення, що перебуває за межею бідності.

Страхування в Гватемалі регулюють два органи державної влади: Міністерство фінансів і Банківський Контроль. Законодавство країни не дозволяє працювати іноземним страховикам на своєму ринку. За законом сплачений статутний капітал страховика повинен скласти не менше 375 тисяч доларів незалежно від виду діяльності (життя або не життя). У разі, якщо страховик здійснюватиме всі види діяльності, то він повинен мати сплачений статутний капітал 750 тисяч доларів. Крім того, страховик зобов'язаний мати додатковий капітал у вигляді резерву для покриття початкових операційних витрат. Компанія може бути або страховиком, або перестраховиком, або одночасно обома. Цікаво, що перестраховиків у країні немає. Усього в країні 18 страховиків, і за останні 30 років не збанкрутіла жодна страхова компанія.

У 1994 році Національна Федерація Кредитних Союзів Гватемали і 9 її членів створили компанію під назвою «Columna» для пропозиції мікрострахових полісів переважно зі страхування життя. Компанія стрімко збільшується і пропонує два основних типи полісів: страхування життя кредитора кредитного союзу; страхування життя вкладника, що дає змогу родині померлого отримати страхове відшкодування, зберегти вклади й отримати економічну вигоду від них. Продаються також поліси від нещасного випадку та на похорон, користувачами яких стали 54000 клієнтів. Причому клієнтами є як працівники формальної економіки, так і неформальної [9, 10]. Наразі «Columna» є лідером мікрострахування в країні.

Інша країна регіону, Домініканська Республіка, налічує до десятка мікростраховиків та стрімко впроваджує останніми роками мікрострахові продукти. Наприклад, Іспанський фонд «Codespa» і його місцевий партнер і основний банк регіону «Banco Adorem» розробили мікростраховий поліс «три в одному», який покриває страхування життя, непрацездатність і похоронні витрати. У Домініканській Республіці вартість такого мікрострахового поліса становить 4 євро на рік зі страховою сумою 1000 євро. Експерти констатують великий попит на такий поліс і конкуренцію з боку мікростраховиків [10].

Отже, досвід країн цього регіону показує можливість вдалого поєднання страхового покриття різних важливих для бідного населення ризиків.

Можливість застосування мікрострахування в Україні. Як показують соціологічні дослідження, соціальна ситуація в Україні є досить напруженою. Наявна диференціація суспільства за рівнем добробуту ще більше поглиблюється тим, що заможні всіляко обмежують доступ бідного і малозаможного населення до вищого класу і керівництва країною, ухвалюючи відповідні закони, установлюючи неринкову оплату праці. За таких умов ефективність і межі застосування державного соціального захисту зменшуються.

Система соціального захисту в Україні включає обов'язкове державне соціальне страхування, що передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з неза-

лежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це закріплено у статті 46 Конституції України, згідно з якою громадяни мають право на соціальний захист.

Мікростраховання має власні риси, що виходять за межі соціального захисту. Так, деякі об'єкти власності (худоба, предмети побуту, помешкання) або прострочена позика не забезпечуються соціальним захистом у звичайному розумінні. Крім того, умови державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання різняться від умов мікростраховання від нещасного випадку, згідно з якими страховому захисту може підлягати нещасний випадок незалежно від того, де він мав місце. З цих позицій мікростраховання можна розглядати окремо від соціального страхування, що передбачає також пряму участь роботодавців та держави. Водночас важливими і подібними складовими соціального захисту й мікростраховання є здоров'я, життя, непрацездатність. Особливо важливим є мікростраховий захист осіб, які працюють у неформальному секторі економіки й у зв'язку з цим не мають доступу до державних програм. Незаможне населення не може скористатися й послугами традиційного комерційного страхування внаслідок своєї неплатоспроможності [11, 80].

Таким чином, можна стверджувати, що мікростраховання не замінює соціальний захист, а є додатковою можливістю захисту бідних і малозабезпечених. Воно має переваги порівняно з традиційними системами соціального забезпечення:

1. Може охопити працівників неформальної економіки, представників малого бізнесу з низьким рівнем заробітку, населення з рівнем доходів, близьким до мінімального рівня заробітної плати в країні, та самозайнятих у сільському господарстві.

2. Джерела коштів для здійснення мікростраховання і соціального захисту відрізнятимуться, оскільки в мікрострахованні передбачається участь вітчизняних і міжнародних фондів і донорів, спеціально створених організацій.

3. Якщо державна система соціального захисту передбачає участь органів виконавчої влади та некомерційних самоврядних організацій, то мікростраховання можуть здійснювати комерційні організації.

4. Менше бюрократичних обмежень, постачання послуг мікростраховання здійснюватиметься безпосередньо для цільових груп населення, тобто там, де традиційні страховики не зацікавлені працювати (віддалена сільська місцевість).

5. Покликане швидко реагувати на потреби страхового захисту й платоспроможність цільових груп незаможного населення.

6. Розмір страхового відшкодування є невеликим, і тому економічний ефект від зловживань буде малим.

7. Дасть змогу зменшити соціальну напруженість в суспільстві, якщо охопить страховим захистом бідні верстви населення поряд з державним соціальним забезпеченням.

8. Держава розподілятиме тягар бюджетного фінансування з мікростраховиками: держава купує мікрострахові поліси, а постачальник послуг сплачує відшкодування. Це є прикладом державно-приватного партнерства і є більш вигідним для держави порівняно з прямою соціальною допомогою.

Висновки. Вивчення досвіду мікростраховання країн Центральної та Південної Америки дає підстави зробити висновок, що хоча мікростраховання є комерційним, проте його соціальна складова набагато більша. У світі існують численні некомерційні фонди, що субсидують мікростраховиків. Ефективна робота механізмів мікрострахову-

вання передбачає участь багатьох зацікавлених сторін, які представляють і державний, і приватний сектори економіки. Користування мікрострахувальним захистом поєднується з просвітницькою діяльністю серед населення щодо такої вигоди.

Найбільш придатним для застосування в Україні уявляється приклад Мексики. Схожі проблеми в аграрному секторі дають підстави скористатися досвідом щодо погодного індексного страхування для захисту дрібних фермерів і сільського населення, що може значно скоротити видатки державного бюджету і пришвидшити надання допомоги постраждалим.

Показовим є й досвід Бразилії, де страхування є цілком формальним. Страховий продукт «Житловий Квиток» можна також впровадити у сільських регіонах України, де ризики є аналогічними до тих, які покриває ця страховка у Бразилії.

Стосовно правового регулювання позитивним є досвід Перу, де було прийнято окремий закон про мікрострахування. На нашу думку, в Україні найбільш прийнятним на сьогодні є включення розділу про мікрострахування у загальний Закон «Про страхування», в рамках якого буде надано можливість широкої участі у мікрострахуванні не тільки мікростраховикам, а й залучення всіх традиційних страховиків від малих до більш потужних [1, 16].

Джерела

1. Шірінян Л. В. Ключові питання державного регулювання мікрострахування / Л. В. Шірінян // Наукові праці НДФІ – 2011. – №4 (57). – С. 11–21.
2. Protecting the poor – a microinsurance compendium. Volume II / Edited by the C. Churchill and M. Matul / International Labor organization in association with Munich Re Foundation. – Germany : München, Switzerland: Geneva. – 2012. – 666 p.
3. Про Державний бюджет України на 2012 рік: Закон України від 22 грудня 2011 року N 4282-VI зі змінами і доповненнями. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>
4. Régent S. Microinsurance: what do we know?. Microfinance and microinsurance: learnings from market studies in Latin America and Africa / S. Régent, S. Chauliac, B. Rigollet // PlaNet Finance Group, 2011. – 119 p.
5. Holst J. Health Microinsurance: A Comparison of Four Publicly-run Schemes – Latin America / J. Holst // CGAP Working group on Microinsurance: good and bad practices. – Case Study 18, 2005. – 76 p.
6. Villegas C. C. Microinsurance regulation in Peru / C. C. Villegas // Superintendence of banking, insurance and privat pensions funds administrators. De Banca, Seguros Y AFP: Superintendencia, 2010. – 9 p.
7. Microinsurance in Brazil // Microfinance Focus, October 18, 2011. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.microfinancefocus.com/microinsurance-brazil>. – Назва з екрану.
8. Шинкаренко Р. Использование индексов погоды для страхования катастрофических рисков в Мексике / Р. Шинкаренко // Портал о сельскохозяйственном страховании Agroinsurance. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.agroinsurance.com/ru/products/weather_index/?pid=12627&print=1. – Назва з екрану.
9. Carlos H. Columna: Guatemala / H. Carlos, M. Bernardo // CGAP Working group on Microinsurance: good and bad practices. – Case Study 5, 2004. – 55 p.
10. Benítez I. The Poor Need Insurance Too / I. Benítez // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ipsnews.net/2011/11/the-poor-need-insurance-too/>. – Назва з екрану.
11. Демографічні чинники бідності / [Е. М. Лібанова, С. В. Башкіров, О. І. Крикун та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ, Фонд народонаселення ООН. – К : ТОВ "Основа-Принт". – 2009. – 184 с.

ШИРИНЯН Л.В.

ОПЫТ МИКРОСТРАХОВАНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ЮЖНОЙ АМЕРИКИ

Микрострахование — это вид гражданско-правовых отношений по защите имущественных интересов бедных и малообеспеченных лиц в обмен на низкие страховые премии при условии небольших страховых сумм и упрощенной системы страхования. В последние годы система микрострахования в странах Америки бурно развивается, что актуализирует вопрос изучения такого опыта и возможного применения в Украине.

Похожие проблемы в аграрном секторе дают основания воспользоваться опытом Мексики относительно погодного индексного страхования для защиты мелких фермеров и сельского населения. Такой подход может существенно сократить расходы государственного бюджета и улучшить качество предоставления помощи пострадавшим. Страховой продукт «Жилищный Билет» в Бразилии можно внедрить в сельских регионах Украины с подобными рисками.

Опыт Перу, где был принят закон о микростраховании, показывает, что возможно официальное законодательное урегулирование. Это наводит на мысль о включении раздела о микростраховании в Закон «О страховании», в рамках которого будет предоставлена возможность широкого участия в микростраховании не только микростраховщиков, но и традиционных страховщиков.

Согласно статьи 46 Конституции Украины граждане имеют право на государственную социальную защиту, и поэтому можно считать микрострахование добровольной формой социального страхования. С другой стороны, микрострахование имеет собственные черты, которые выходят за пределы государственного социального страхования. Показано, что микрострахование не заменяет социальную защиту, а является дополнительной возможностью защиты малообеспеченных и имеет преимущества по сравнению с традиционными системами социального обеспечения и защиты, так как:

1. Может охватить работников неформальной экономики, представителей малого бизнеса с низким уровнем доходов, население с уровнем доходов, близким к минимальному уровню заработной платы и самозанятых в сельском хозяйстве.
2. Источники средств для осуществления микрострахования и социальной защиты будут отличаться, поскольку в микростраховании предполагается участие отечественных и международных фондов и доноров, специально созданных организаций.
3. Если государственная система социальной защиты предполагает участие органов исполнительной власти и некоммерческих самоуправляющихся организаций, то микрострахование могут осуществлять коммерческие организации.
4. Меньше бюрократических ограничений. Оказание услуг микрострахования будет осуществляться непосредственно для целевых групп населения, то есть там, где традиционные страховщики не заинтересованы работать (отдаленная сельская местность).
5. Призвано быстро реагировать на потребности страховой защиты и платежеспособность целевых групп неимущего населения.
6. Размер возмещения является небольшим, и потому экономический эффект в результате злоупотребления будет малым, даже если такое случится.
7. Даст возможность уменьшить социальное напряжение в обществе.
8. Государство будет разделять бремя бюджетного финансирования с микростраховщиками: государство покупает микростраховые полисы, а поставщик услуг выплачивает страховое возмещение. Это является примером государственно-частного партнерства и более выгодно для государства по сравнению с прямой социальной помощью.

Ключевые слова: опыт микрострахования, регулирование, микростраховые продукты, страны Центральной и Южной Америки.

SHIRINYAN L.V.

AN EXPERIENCE OF THE MICROINSURANCE IN THE CENTRAL AND SOUTH AMERICA

Microinsurance is a type of civil legal relations concerning the protection of property interests of poor and low-income people in exchange for low insurance premiums, small sum insured and simplified system of insurance. During the last years the system of microinsurance in the countries of America rapidly develops and it makes the necessary to study such experience from the position of the possible application in Ukraine.

Similar problems in agrarian sector afford ground for using of the experience of Mexico for weather index insurance for protection of small farmers and rural population. Such approach can substantially cut down the expenses of the state budget and improve the quality of help for victims. Insurance product «Housing Ticket» in Brazil may become embedded in the rural regions of Ukraine with similar risks.

Experience of Peru, where a separate “microinsurance law” was accepted, shows that is possible to find the official legislative settlement. It suggests to include the section on microinsurance in the Law «On insurance», within the framework of which it will be given the possibility of wide participation not only microinsurers but also traditional insurers.

In accordance of the article 46 of the Constitution of Ukraine citizens have a right on state social defence and that is why the microinsurance can be considered as social security of a voluntarily form. On the other hand the microinsurance has own lines which go beyond the scope of the state social defence and represents the additional possibility of the protection of low-income people, which has some advantages as compared to the traditional systems of social security:

1. It can cover the workers of informal economy, population with a minimum salary level and self-employed.
2. The sources of means for microinsurance and for state social protection will be different.
3. Commercial organizations can carry out the microinsurance.
4. The less are the bureaucratic restrictions. It will be carried out wherein traditional insurers are not interested to work (step-out rural locality).
5. It requires the fast reaction on the needs of the insurance protection and the paying capacity of poor people.
6. The insurance compensation is small and that is why an economic effect of abuse will be small, even if such will happen.
7. It will enable to decrease social tension in society.
8. The government will divide the budgetary financing with microinsurers: the government buy the microinsurance policy while microinsurer pays the insurance compensation. It is an example of the government-private partnership and may be more advantageous for the country as compared to a direct social help.

Keywords: *microinsurance experience, regulation, microinsurance products, Central and South America.*

Стаття надійшла до редакції журналу 21.05.2012 р.

УДК 364.22 (477)

О. А. МЕЛЬНИЧЕНКО,

д-р наук з держ. управління, проф.,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Уточнено сутність понять “подолання бідності” та “розв’язання проблеми бідності”. Систематизовано чинники, які необхідно урахувати під час удосконалення державної політики щодо розв’язання проблеми бідності. Удосконалено класифікацію напрямів, заходів і засобів державного регулювання задля розв’язання цієї проблеми в Україні.

Ключові слова: розв’язання проблеми бідності, перспективні напрями.

Постановка проблеми. Всім людям, незважаючи на національність, колір шкіри, місце проживання, фах, посаду та інші чинники, притаманні обмежений термін життя, прагнення забезпечити якомога вищий його рівень, відмінні потреби й можливості їх задоволення. Однак можливості реалізації своїх прагнень у людей різні, що є передумовою диференціації населення за рівнем та якістю його життя, тобто виділення багатих, осіб із середніми статками і бідних. Понад те, поглиблення майнового розшарування населення більшість сприймає як об’єктивний наслідок розвитку суспільства, і водночас, як передумову загострення протиріч між окремими верствами населення, зокрема, через суперечливе походження капіталів багатіїв і відсутність у бідних коштів на задоволення навіть їхніх фізіологічних потреб.

Бідність набуває різного рівня та глибини, що зумовлено відмінностями рівнів економічного розвитку й дієвості соціальних програм. І хоча у світі є різні критерії бідності та підходи до її подолання, усі країни мають за мету скоротити масштаби цього суспільного явища та його негативний вплив на соціально-економічну ситуацію, оскільки усвідомлюють: бідність обмежує не лише міру задоволення індивідуальних потреб, а й сукупний попит, обсяги виробництва й торгівлі, і, зрештою, стримує економічне зростання. Україна не є винятком, оскільки тут посилюється стурбованість широкого загалу через зростання масштабів бідності і поглиблення розшарування населення за статками, скорочення їхніх реальних доходів та ін., що підтверджує актуальність досліджень, спрямованих на розв’язання проблеми бідності.

© МЕЛЬНИЧЕНКО О.А., 2012

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика подолання бідності стала наріжним каменем дисертаційних досліджень низки вітчизняних науковців (О. Біттер, І. Білоус, В. Євдокимова, Н. Комар, В. Опалько, А. Фляшнікова). Цінними також вбачаються результати дисертаційних досліджень за дотичними проблемами: підвищення доходів і добробуту населення.

На окрему увагу заслуговують комплексні дослідження за даною проблематикою, а саме: “Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні”, “Бідність та нерівні можливості дітей в Україні”, “Демографічні чинники бідності”, “Реалізація Цілей розвитку тисячоліття ООН в Україні: подолання бідності та підвищення життєвого рівня населення”, “Рівень життя населення України” (колектив Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи), “Міжнародна економічна допомога з подолання бідності в Україні” (В. Адамик, Н. Комар), “Фінансові важелі подолання бідності в Україні” (І. Білоус, О. Кириленко, Н. Кравчук та ін.), “Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу” (Е. Лібанова), “Глобальна бідність: масштаби, тенденції і загрози розвитку” (В. Опалько, О. Чернега).

Попри це донині зберігається значний інтерес до проблеми бідності і в науковій спільноті. Так, зокрема, розглянуто можливості використання в Україні європейського досвіду подолання бідності (А. Авчухова, Т. Шиптенко). Обґрунтовано напрями і важелі подолання бідності в Україні (О. Варченко, В. Вітер, М. Кравченко, Д. Крисанов, Л. Удова). Доведена необхідність залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги (Т. Козій, Н. Міокова), а також консолідації держави, бізнесу та громадськості для подолання бідності в Україні (Н. Коваленко). Усебічно оцінено вплив окремих соціальних програм та системи державної соціальної підтримки в цілому на масштаби бідності в країні, а також на становище найбільш вразливих верств населення (Л. Черненко).

Але, визнаючи безперечні досягнення вищенаведених науковців, слід наголосити на необхідності конкретизації підходів до використання існуючих концептуальних підходів до вдосконалення регуляторного впливу держави на суспільні процеси як запоруки покращання життя населення України.

Метою статті є надання пропозицій з розв'язання проблеми бідності. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) уточнити сутність понять “бідність” і “розв'язання проблеми бідності”; 2) систематизувати чинники, які необхідно урахувати під час удосконалення державної політики щодо розв'язання проблеми бідності; 3) удосконалити класифікацію напрямів державного регулювання задля розв'язання проблеми бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття “бідність” використовують у випадках, коли йдеться про негативні значення відтінки рівня та якості життя населення. Указом Президента України “Про Стратегію подолання бідності” від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 бідність визначено як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Попри це, на сьогодні відсутній усталений понятійний апарат, про що наочно свідчать численні публікації наукового характеру, узагальнення яких дає можливість виділити такі ознаки бідності: природне, неминуче, складне явище; характеристика стану суспільного розвитку країни; стан, що межує зі злиднями; хвороба суспільства; низькі доходи; матеріальна незабезпеченість; низька здатність населення задовольняти власні потреби; нереалізованість людського потенціалу; неможливість належної участі у суспільних процесах; відсутність основних параметрів здорового існування; соціальне вилучення та ізоляція; залежність від рівня розвитку економіки і механізму перерозподілу фінансових ресурсів між особами.

Бідність притаманна будь-якій країні світу і може вразити практично будь-кого. Вірогідність збідніння залежить від способу життя, а також уміння за тих чи інших обставин

використати наявний суспільний статус, освіту, навички та інше. Однак у більшості випадків бідність є спадковою, оскільки діти з бідних сімей фактично позбавлені можливості здобути добру освіту та отримати гідно оплачувану роботу, а відтак — приречені мати низькі доходи та обіймати непрестижні посади, потерпати від відсутності активів і депривації, почуття меншовартості та неспроможності не лише задовольнити власні потреби, а і забезпечити безбідне життя для своїх нащадків. При цьому більшість бідних людей, по-перше, ведуть нездоровий (а часто, антисуспільний) спосіб життя; по-друге, у своїх проблемах звинувачують усіх, окрім себе; по-третє, покладається передусім на державне соціальне забезпечення, не приділяючи належної уваги зміні власного світогляду та активізації трудової діяльності; по-четверте, зневірилися у можливості докорінно покращити власне життя; по-п'яте, відмовляються від народження другої дитини, або ж, навпаки, використовують державну соціальну допомогу по народженню як джерело доходу.

Проведені дослідження дають можливість стверджувати, що масштабна бідність погіршує кількісні і якісні параметри людських ресурсів, утруднює економічний розвиток та має інші негативні наслідки. Бідність має різні причини, рівні та форми прояву, а відтак — вимагає відмінних підходів до розв'язання цієї проблеми. Саме тому, незважаючи на брак необхідних ресурсів і людський фактор, така робота має вестись постійно, послідовно і наполегливо, оскільки бідність породжує ще більшу бідність. Розірвати це ганебне коло можна, але лише за умови об'єднання зусиль та ресурсів всіх учасників цього процесу.

Розв'язання цієї проблеми традиційно зводиться до подолання бідності. Але ні законодавці, ні науковці не витлумачили поняття “подолання бідності”, що, окрім іншого, ставить під сумнів успішність розв'язання цієї складної проблеми. І хоча раніше була спроба тлумачити поняття “подолання бідності” та “запобігання бідності”, однак запропоновані визначення є недостатньо вдалими, оскільки висвітлюють ці процеси як діяльність органів державного управління, спрямовану, відповідно, на “усунення найгостріших проявів бідності та підвищення рівня реальних доходів” [9, с. 344] і “попередження збідніння населення” [9, с. 345], тим самим залишаючи поза увагою населення, громадські організації, представників бізнесу та інших учасників цього процесу.

В. Євдокимова зробила припущення, що “формулювання проблеми “подолання бідності” є не досить коректним, оскільки бідність у будь-якому суспільстві є доконаним фактом і закономірним явищем. Тому логічніше було б вести мову про регуляцію бідності” [5, с. 8], що мають здійснювати “держава і суспільство” [5, с. 5]. Однак не варто нехтувати роллю особистості, яка є рушійною силою у формуванні власного добробуту та суспільного розвитку. Крім того, регуляція передбачає цілеспрямований вплив задля зниження або зростання параметрів об'єкта регулювання. Тобто за такого підходу не виключається ситуація, коли, наприклад, держава свідомо створить умови для зростання рівня бідності і лише ще більше загострить проблему. Отже, доречніше вести мову про розв'язання проблеми бідності як “головне і першочергове завдання українського суспільства та неодмінну умову його консолідації” [6]. При цьому вкрай важливо з'ясувати, що собою являє “розв'язання проблеми бідності” та яким чином ця проблема має бути вирішена в Україні.

Згідно з поширеним тлумаченням, розв'язання є сукупністю дій та операцій, спрямованих на досягнення мети, заданої в межах проблемної ситуації. Тому не дивно, що розв'язання проблеми бідності традиційно отождожують з “покращанням життя основної маси населення, зниженням масштабів, рівня та глибини бідності” [7, с. 31]. Однак цієї мети не можна досягти виключно “економічними заходами, потрібні й політичні рішення в інтересах усіх верств населення та досягнення більшої згуртованості суспільства для її вирішення” [3, с. 23]. Необхідні комплексні підходи, орієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви населення” [7, с. 31].

Результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати, що відповідна державна політика має ураховувати:

1. *Складові бідності та нерівних можливостей*: “монетарну – недостатність фінансових можливостей для забезпечення нормального розвитку; за деприваціями – позбавлення, які не пов'язані або частково пов'язані з матеріальними чинниками” [1, с. 76].

2. *Причини поширення бідності*: “зниження реальних доходів працездатного населення через масове безробіття; нерівномірність розвитку окремих галузей і регіонів; невідповідність наявної освітньої та професійної підготовки потребам ринку праці; затримки з виплатою заробітної платні, поширення натуроплати; часткова чи повна втрата працездатності через хворобу, нещасний випадок, каліцтво, старість; неможливість захистити свою власність від крадіжок і грабежу, рекету й повторної приватизації, інфляції та непередбачуваних коливань курсу валют, недобросовісної конкуренції, недотримання договірних умов; недостатня державна підтримка найменш захищених верств населення (пенсіонерів, інвалідів, багатодітних сімей, неповних сімей та сімей з дітьми віком до трьох років або з дітьми-інвалідами); втрата майна через високу ризикованість вчинків окремих осіб (зокрема, укладання сумнівних угод, ведення протизаконної діяльності, участь в азартних іграх, зловживання наркотиками, алкоголем тощо)” [8, с. 275–276].

3. *Нетотожність оцінок рівня бідності*. Показники, обчислені за різними критеріями (за прожитковим мінімумом, за часткою споживчих витрат на харчування, за самооцінкою) мають відмінні абсолютні значення та нетотожну динаміку для різних верств населення і регіонів, міської та сільської місцевості.

4. *Причини низької результативності реалізації Стратегії подолання бідності в Україні*: “невідповідність декларацій і фактичних причин підвищеної уваги держави до найменш забезпечених верств населення; завуальоване небажання представників органів державної влади вирішувати проблему бідності; відсутність чіткого зв'язку між Стратегією і урядовою програмою, слабкий контроль за якістю її виконання; недосконалість та недотримання правових і соціальних норм; вади макроекономічної й популізм соціальної політики держави; неефективне управління розвитком окремих галузей та регіонів; нераціональний розподіл обмежених ресурсів тощо” [8, с. 196–197].

5. *Обмеження*: кількість необхідних зусиль, часу і ресурсів, а також очікуваний результат від розв'язання проблеми бідності.

6. *Необхідність зміни пріоритетів державної політики*: від суто боротьби з наслідками бідності – до її запобігання й планомірного підвищення рівня добробуту населення; від необґрунтованої роздачі пільг – до цільової підтримки найбільш нужденних; від переважно підтримки вразливих верств населення – до соціального захисту працюючих; від декларативності і популізму – до відповідальності за результативність виконання національних (регіональних) програм.

7. *Пропозиції науковців щодо напрямів державної політики розв'язання проблеми бідності*. В. Вітер – “зростання ВВП й удосконалення механізму його розподілу; зниження безробіття; активізація співпраці між державою, громадськими організаціями та бізнесом” [3, с. 24–25]. Е. Лібанова – “забезпечення сталого економічного розвитку та усілякої підтримки працюючого населення; реформування системи соціального забезпечення вразливих верств населення” [7, с. 31–32]. О. Мельниченко – “скорочення наявних масштабів бідності; запобігання збіднінню” [8, с. 295–332]. Н. Міокова – “стабілізація фінансового сектору; сприяння вирішенню проблем, пов'язаних з браком продовольства і палива; зміцнення програм соціального захисту населення; створення робочих місць; сприяння торгівлі; поліпшення ділового клімату” [10, с. 189–192]. Л. Черенько

— створення прозорих та ефективних ринків продукції; розширення фінансових ринків; реформування ринку праці [13, с. 115] та інші.

Дискусійною вбачається думка окремих науковців. Так, І. Білоус вважає за необхідне “посилювати мотивацію людей до участі у страхуванні за допомогою встановлення вищого рівня соціальної допомоги порівняно з незастрахованими особами” [2, с. 13], тим самим необґрунтовано ототожнюючи державну соціальну допомогу і страхові виплати. Окремі автори нехтують конкретизацією заходів, спрямованих на вирішення проблеми бідності, хоча на це прямо указують назви їхніх публікацій [4; 11].

Більшість науковців [5; 7; 10 та ін.] однією з умов вирішення проблеми бідності вбачають забезпечення економічного розвитку, який вирізняється таким: лише знижує рівень бідності, а не долає її, оскільки заможні багатіють значно швидше, ніж бідні; передбачає перегляд державних соціальних стандартів, а з тим — підвищення межі бідності; супроводжується скороченням робочих місць низької кваліфікації (а відтак, зниженням доходів серед малозабезпечених верств населення) унаслідок модернізації виробництва; не ураховує “тіньові” доходи населення; є малоімовірним за відсутності дієвих механізмів державного регулювання суспільних процесів.

Узагальнення напрацювань провідних науковців і результати власних досліджень дали змогу удосконалити класифікацію напрямів, засобів і заходів державного регулювання задля розв’язання проблеми бідності в Україні:

1. *Адміністративний*: обґрунтоване скорочення переліку осіб, які користуються пільгами; недопущення заборгованості з виплати заробітної плати; упорядкування процесу в’їзду в Україну трудових мігрантів і біженців з інших країн; недопущення необґрунтованого підвищення процентних ставок за раніше виданими кредитами чи примушення до дострокового їх повернення; протидія корупції та злочинності; попередження рейдерства та штучного банкрутства підприємств; посилення контролю за цільовим використанням молодих спеціалістів, особливо тих, хто навчався за державним замовленням.

2. *Економічний*: забезпечення макроекономічної стабільності; реалізація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки; формування легальних джерел отримання доходів як альтернативи поширеній нині «тіньовій» діяльності населення; зважене регулювання цін і тарифів; сприяння поліпшенню умов праці та розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів; забезпечення державної підтримки депресивних регіонів та виваженої реструктуризації їхньої економіки; стимулювання розширення обсягів виробництва та освоєння нових зовнішніх ринків збуту; приведення до реальних величин розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб як еквівалента мінімальної заробітної плати та першого розряду ЄТС; підвищення розміру щомісячної допомоги на дитину до рівня прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років; розширення обсягів бюджетного фінансування підготовки фахівців за найбільш дефіцитними спеціальностями; збільшення фінансових можливостей Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; запровадження страхування банківських вкладів населення.

3. *Нормативно-правовий*: встановлення чітких, зрозумілих та стабільних “правил гри”; підвищення дієвості чинної законодавчої бази і справедливості судової системи; захист прав власності фізичних і юридичних осіб; створення державою сприятливих умов для вдосконалення соціальних норм щодо підвищення законослухняності та соціальної відповідальності громадян, посилення їхнього почуття гідності та патріотизму.

4. *Організаційний*: легалізації закордонної трудової діяльності громадян України через укладення відповідних міждержавних угод; запобігання надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру шляхом ліквідації їх наслідків та проведення превентивних заходів.

5. *Політичний*: консолідація зусиль різних політичних партій; спадковість пріоритетів розвитку економіки; виявлення політичної волі всіх гілок влади.

6. *Соціальний*: запровадження заміни системи діючих пільг на адресну грошову соціальну допомогу чи на соціальні послуги; забезпечення державних соціальних гарантій на безоплатну медичну допомогу та освіту, харчування й медикаментозне забезпечення дітей раннього віку, оздоровлення і відпочинок, соціальну підтримку; чітке розмежування платних і безоплатних медичних, освітніх та інших послуг, які отримує населення; розробка та реалізація спеціальних соціальних програм, спрямованих на профілактику соціального сирітства, безпритульності і бездоглядності, а також правопорушень у дитячому та молодіжному середовищі; забезпечення обдарованих дітей із бідних родин можливістю доступу до якісної освіти; надання додаткових державних гарантій соціальної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають у скрутних життєвих обставинах; надання державної підтримки громадським організаціям інвалідів і спеціалізованим підприємствам, які використовують працю осіб з обмеженими фізичними можливостями.

З урахуванням вищевикладеного матеріалу можна зробити такі **висновки**. Подальше зволікання з вирішенням проблеми бідності призведе до загострення соціальної, економічної та політичної ситуації в країні. На підставі результатів дослідження сутнісних характеристик вживаного поняттєвого апарату дістало подальшого розвитку поняття: “бідність” — такий стан індивіда, за якого той через низькі поточні доходи, брак власних накопичених благ і доступних кредитних ресурсів потерпає від недостатнього рівня задоволення потреб, соціального вилучення та примарності перспектив мати гідний рівень життя; “розв'язання проблеми бідності” — консолідація ресурсів і зусиль усіх учасників цього процесу задля скорочення соціальної напруженості в суспільстві через покращання життя найменш забезпечених верств населення та недопущення збідніння осіб із середніми статками. Розв'язати проблему бідності загалом щоб не залишилося жодного бідного практично неможливо, але цілком реальним є скорочення її масштабів, рівня та глибини, а також запобігання збідніння населення. Для цього необхідно адаптувати до умов України передовий світовий досвід, використати напрацювання вітчизняних науковців, прийняти необхідні політичні та економічні рішення, об'єднати зусилля і ресурси держави, бізнесу та громадськості. Продовження наукових розвідок за даною проблематикою сприятиме скороченню частки бідного населення, покращанню соціальної та економічної ситуації в країні.

Джерела:

1. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Л. М. Черенько, С. В. Полякова, А. Г. Реут та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. — 288 с.
2. Біоус І. Г. Фінансове забезпечення подолання бідності в Україні : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” — Тернопіль, 2010. — 23 с.
3. Вітер В. Перспективи подолання бідності та зростання добробуту населення України // Україна: аспекти праці. — 2011. — № 6. — С. 18–26.
4. Дроздова Л. Шляхи подолання абсолютної бідності в Україні // Україна: аспекти праці. — 2010. — № 8. — С. 3–7.
5. Євдокимова В. В. Теоретико-методологічні та програмно-технологічні складові регуляції бідності в Україні : автореф. дис. ... к. соц. н. : спец. 22.00.01 “Теорія та історія соціології” — Запоріжжя, 2010. — 16 с.
6. Коваленко Н. В. Консолідація суспільства як запорука подолання бідності // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ, 2011. — № 2. — С. 149–153.
7. Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця // Україна: аспекти праці. — 2003. — № 7. — С. 26–32.

8. Мельниченко О. А. Державна політика щодо підвищення рівня та якості життя населення : дис. ... д. держ. упр. : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” — Запоріжжя, 2010. — 448 с.
9. Мельниченко О. А. Про співвідношення категорій “запобігання бідності” і “подолання бідності” та їх використання у межах державної політики боротьби з бідністю // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. : у 2 ч. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. — № 2. — Ч. 1. — С. 339–347.
10. Міокова Н. В. Роль міжнародних фінансових організацій у подоланні бідності в країнах Європи та Центральної Азії: геоекономічний аспект // Право та державне управління. — 2012. — № 2. — С. 187–193.
11. Момоток О. М. Дослідження бідності в Україні та шляхи її подолання // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. — Херсон, 2011. — № 1. — С. 125–129.
12. Опалько В. В. Подолання бідності в системі світового господарства : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.01.02 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” — Д., 2009. — 22 с.
13. Черенько Л. М. Нерівність у доходах: стан і можливі наслідки та шляхи подолання негативних тенденцій // Демографія та соціальна економіка. — 2004. — № 1–2. — С. 110–116.

МЕЛЬНИЧЕНКО А.А.

БЕДНОСТЬ В УКРАИНЕ: СУТЬ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Несмотря на различие в ее масштабах, уровне и глубине, бедность присуща всем странам без исключения. Учитывая ее социальное и экономическое значение, каждая страна прилагает те или иные усилия для уменьшения отрицательного влияния этого явления на общество и национальную экономику, поскольку все прекрасно понимают: бедность ограничивает не только степень удовлетворения личных потребностей, но и совокупный спрос, объемы производства и торговли, а в итоге — сдерживает экономический рост. Украина не исключение, что и подтверждает актуальность исследований, направленных на решение проблемы бедности.

За последнее время в Украине издано ряд монографий, а также защищено немало диссертаций по этой и смежной с ней проблематике, однако это ничуть не снижает живой интерес к проблеме бедности со стороны отечественных ученых. И это неудивительно, поскольку, во-первых, параметры этого явления в стране далеки не только от желаемого уровня, а и от показателей ведущих стран мира; во-вторых, сохраняются существенные пробелы как в методологии исследования этого явления, так и в понятийном аппарате; в-третьих, государственная политика относительно решения проблемы бедности вообще, и Стратегии преодоления бедности в Украине в частности, оказались недостаточно результативными; в-четвертых, среди ученых отсутствует единое мнение относительно выбора приоритетных направлений решения проблемы бедности, количества необходимых ресурсов и способов их использования; в-пятых, в стране сохраняются патерналистские настроения среди достаточно большой части населения.

Основываясь на результатах исследований сущностных характеристик понятийного аппарата, получили дальнейшее развитие понятия: “бедность” — такое состояние индивида, при котором тот из-за низких текущих доходов, дефицита собственных сбережений и доступных кредитных ресурсов страдает от недостаточного удовлетворения своих потребностей, социального отчуждения и призрачности перспектив иметь достойный уровень жизни; “решение проблем бедности” — консолидация ресурсов и усилий всех участников этого процесса во благо сокращения социального напряжения в обществе благодаря улучшению жизни наименее обеспеченных слоев населения и недопущения обеднения лиц со средним состоянием.

Решить проблему бедности всецело практически невозможно, но вполне реальным видится сокращение ее масштабов, уровня и глубины, а также предотвращение обеднения населения. Для этого необходимо адаптировать к условиям Украины передовой мировой опыт, использовать наработки отечественных ученых, принять необходимые политические и экономические решения, объединить усилия и ресурсы государства, бизнеса и общественности. При этом необходимо изменить приоритеты государственной политики: с борьбы с последствиями бедности — к ее предотвращению и планомерному повышению уровня благополучия населения; от необоснованной раздачи льгот — к целевой поддержке наиболее нуждающихся; от преимущественной поддержки уязвимых слоев населения — к целевой поддержке

наиболее нуждающихся; от декларативности и популизма — к ответственности за результативность исполнения национальных (региональных) программ.

Частичное решение проблемы бедности в Украине возможно при условии использования соответствующих средств и мероприятий государственного регулирования по таким направлениям: административное, нормативно-правовое, организационное, политическое, социальное, экономическое.

Продолжение научных исследований по данной проблематике будет способствовать сокращению доли бедного населения, улучшению социальной и экономической ситуации в стране.

Ключевые слова: *решение проблемы бедности, перспективные направления.*

MELNITSHENKO O.A.

POVERTY IN UKRAINE: THE ESSENCE OF THE PROBLEM AND WAYS TO SOLV

Poverty exists in all countries, without exception, despite the difference in its extent, the level and depth. Given the social and economic importance, all country is making certain efforts to reduce the negative impact of this phenomenon on the society and the national economy, because everybody understands: poverty limits not only the extent of personal needs, but also the aggregate demand, production and trade, as a result — holding back economic growth. Ukraine is not an exception that confirms the relevance of research to address the problem of poverty.

Recently in Ukraine a number of monographs on this and related issues were published and many theses were defended, but it doesn't reduce the keen interest in the issue of poverty by national scientists. It is not surprising, because, firstly, the parameters of this phenomenon in the country are not only far from the desired level, but also from indexes' of the leading countries in the world, and secondly, significant gaps exists in the research methodology of this phenomenon, and also in the conceptual apparatus; thirdly, public policy regarding poverty issues in general and Poverty Reduction Strategy in Ukraine, in particular, were not sufficiently effective; fourthly, there is no consensus among scientists on priorities of addressing poverty, on number of required resources and ways of their use; fifthly, there are still paternalistic attitudes of a large part of the population.

Based on the results of the essential characteristics of the conceptual framework, were further developed the concepts of "poverty" — a state of the individual, in which one is suffering from insufficient meeting their needs, social exclusion and the illusory prospects of a decent standard of living due to low current income, lack of their own savings and limited credit availability; and "the solution of poverty" — the consolidation of the resources and efforts for reducing social tension in society by improving the lives of the poorest population and prevent impoverishment of middle class.

Completely solve the problem of poverty is almost impossible, but it seems a real to decline its scale, level and depth, as well as preventing impoverishment of the population. This requires adaptation of international best practices to Ukrainian condition, using of achievements of national scientists, making the necessary political and economic decisions, combining the efforts and resources of government, business and the public organization. It is necessary to change the priorities of the state policy: from combat poverty — to prevent it and systematically increasing human well-being, from unreasonable distribution of benefits — to target support for the poor, from the preferential support to vulnerable people — to target support for the most needy, from the declarative and populism — to responsibility for the effectiveness of implementing national (regional) programs.

A partial solution of poverty problem in Ukraine possible under condition of use an appropriate measures of government regulation the following areas: administrative, regulatory, organizational, political, social, economic.

Continued research on these issues will help to reduce the share of poor people, to improve social and economic situation in the country.

Keywords: *solution to the problem of poverty, promising directions.*

Стаття надійшла до редакції журналу 30.03.2012 р.

UDK 364.22

NICHOLAS T. LONGFORD

SNTL and Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, Spain¹

CATIA NICODEMO

Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, Spain, and IZA Bonn, Germany

SOME ALTERNATIVES TO THE POVERTY GAP FOR INTERNATIONAL COMPARISONS

The mean poverty gap, defined as the country's average shortfall of the (equivalised) household income with respect to a set threshold, is generally regarded as an important measure of monetary poverty. We show that it is not suitable for international comparisons and propose two related alternatives, one based on the log-transformation of income. The methods are applied to the cross-sectional component of the EU-SILC database from 2007.

Key words: *equivalised household income; EU-SILC database; poverty gap; sampling weights.*

JEL: *I32 — Measurement and analysis of poverty; C83 — Survey methods; sampling methods.*

1. INTRODUCTION. Poverty and deprivation, of an individual or a household, have a multitude of aspects, some of which are difficult to capture by any (survey) questionnaire instrument or in an administratively collected database. Even some aspects of monetary poverty are problematic because of the variety of circumstances and needs that individuals and households have, as well as the ambiguity about the details of what should be regarded as a genuine need and how the poverty threshold or a standard should be set. As a consequence, many definitions used when studying poverty involve conventions with varying levels of arbitrariness in their construction. The calculation of the household income (the contributing components), as well as the adjustment for the household composition (equivalisation), are subject to such conventions. Adopting them is essential for any analysis and for comparability of results, but we should always bear in mind that, at least in principle, other conventions could (almost) equally well have been adopted, and they might have led to different conclusions. By the same token, we should look back and assess, in the light of new evidence, whether the conventions adopted earlier remain reasonable, or there is a good cause for their review.

¹ This paper describes part of the research conducted by the authors during their visit in le Centre d'Etudes de Populations, de Pauvrete et de Politiques Socio-Economiques/International Network for Studies in Technology, Environment, Alternatives and Development (CEPS/INSTEAD) in Differdange, Luxembourg, under the Access to Research Infrastructure (ARI) Programme of the European Commission (6th Framework Programme, Contract No. 026040). The first author's work was also supported by the Grant No. SEJ2006-13537 from the Spanish Ministry of Science and Technology and the Grant No. 402/09/0515 from the Czech Science Foundation (GACR).

This paper presents the results of such an exercise, in which we evaluate summaries of the poverty gap for the 26 countries represented in the European Union's Survey of Income and Living Conditions (EU-SILC) in 2007. We show that the established definition of the mean poverty gap is highly problematic, because it aligns the countries according to their mean equivalised household income. That itself might not amount to a contradiction in general, but the finding that the western and northern European countries have, without an exception, higher levels of mean poverty gap than all the east European countries is counterintuitive and not credible. The source of this problem is the definition of the mean poverty gap. We propose two alternatives that are more in line with the general idea of the poverty gap and do not have the glaring deficiency of the established definition. For background and related discussion, see Atkinson *et al.* (2002, Section 6.2) and Saalvedra, Nolan and Smeeding (2009, Part 3).

Reduction of poverty and inequality is an uncontroversial goal of the members of the European Union, and collection of data for reliable analysis of the progress made in this endeavour is an important element of the related informational infrastructure. Closely connected to it is the effort to promote certain national and regional indicators (summaries) for use in all reporting, research and discourse; Atkinson *et al.* (2002). The EU-SILC database is a principal source of information about all aspects of monetary poverty and deprivation in the participating countries — the members of EU, except for Malta, and Iceland and Norway from outside EU. Harmonisation of the survey protocols is a great strength of EU-SILC, which facilitates comparable national summaries of household income.

With the increasing attention to poverty and social exclusion, the poverty rate, defined as the percentage of citizens (or residents) of a country or region who are classified as poor, is likely to become a media headline figure with a status similar to the unemployment rate. Although easy to interpret, the poverty rate has the weakness that it relies on a dichotomous classification (poor or not poor) and disregards the extent and concentration of poverty. The poverty gap, which summarises the shortfall of the income of households with respect to a specified threshold (standard), takes the extent of poverty into account, but its interpretation is less straightforward.

Many papers have explored these and related measures of poverty and inequality across countries and have studied changes and rates of transition from and to poverty or analysed the effect of welfare policies on poverty measures. For example, Maquet-Engsted and Stanton (2009) explain how income summaries are used in the European Strategy for Social Inclusion; Camarda and Goudswaard (2009) analyse how effective the national welfare policies and their systems of social transfers are in alleviating poverty in the EU countries. Several other studies compare the national distributions of household income in the countries that joined EU recently; Förster (2005) and Lelkes and Zólyomi (2008). Longford and Nicomedeo (2009) conduct a set of sensitivity analyses of definitions and measures commonly used to summarise poverty and assess how suitable they are for the EU countries.

The next section gives details of the definition of the poverty gap, with an extension in which the poverty gap is represented by a curve, that is, as a function of the percentage involved in the definition of the poverty threshold. Section 3 evaluates the poverty gap curves for the countries in EU-SILC and discusses the contradiction found. An alternative definition we propose can be described as the original definition applied on the logarithmic (log) scale. Some complications that arise with the interpretation of this mean log-poverty gap are discussed. Section 4 studies the poverty gap curves for the regions of Spain. Section 5 gives details of the estimators used in the preceding sections, which incorporate the sampling weights.

In the analysis, we use the cross-sectional component of EU-SILC from 2007, in which the income of the households is recorded for year 2006. More populous countries tend to have larger sample sizes in EU-SILC, but there are several notable exceptions. For example, the sample for

Italy in the cross-sectional component of the Survey in 2007 comprises 52800 individuals in 21000 households, much more than for Germany (31700 and 14150, respectively) or any other country. Cyprus, Iceland and Luxembourg have the smallest sample sizes in EU-SILC (fewer than 4000 households), but the samples for Portugal and Latvia are only slightly greater (4300 and 4500 households, respectively). See Longford and Nicodemo (2009) for details.

2. POVERTY GAP. Essential prerequisites for defining the poverty gap of a household are the household's total income, its equivalisation, and the poverty threshold. The household's total income is defined as the total of the incomes of the members of the household. A household may have some income that is not associated with any of its members; such income is added to the total. The income of an individual is defined as the total of his or her income as an employee, self-employed, unemployed, pensioner, landlord or investor, income from one-off sales and contracts, such as a severance payment, presents received, lottery winnings, and the like, with the understanding that some of these components may not apply. As a convention, the total income is calculated for a calendar or tax year and, if recorded in another currency, converted to Euro at the average rate for the year. Over shorter periods, some households have substantial fluctuations in the income that do not affect their poverty status directly. They may be seasonal or related to some administrative and accounting procedures.

In a household, one adult individual is associated with unit weight and every other adult (above the age of 14 years) with weight 0.5. Each child (up to and including the age of 14) is associated with weight 0.3. The total of these weights is the equivalised household size (*eHS*). For example, a household with two adults and two children has *eHS* equal to $1.0 + 0.5 + 2*0.3 = 2.1$. The equivalized household income (*eHI*) is defined as the ratio of the household's total income and *eHS*. For example, if the total income of a household comprising two adults and two children (*eHS* = 2.1) is 42000 Euro, then $eHI = 42000/2.1 = 20000$ Euro. The poverty threshold (*PT*) for a country is defined as 60% of the median *eHI*. The poverty rate, the principal summary of poverty in a country, is defined as the percentage of individuals who are members of households with *eHI* smaller than *PT*. The poverty rate is easy to interpret; rates (percentages) are used as scales for other key economic phenomena, such as unemployment, inflation, wage increases, and change of productivity. However, the division of individuals to poor and not poor is too simplistic. It ignores the extent of poverty of those who are classified as poor, and maybe also the proximity to poverty of those whose *eHI* exceeds *PT*. only by a narrow margin.

The mean poverty gap is intended to address this weakness. The poverty gap of a member of a household with *eHI* in excess of *PT* is equal to zero. For a member of a household with *eHI* smaller than *PT*, his or her poverty gap is equal to $PT - eHI$. A country's mean poverty gap is defined as the average poverty gap of its residents. Note that the median poverty gap is zero, because the definition of *PT* implies that fewer than half of the residents of a country are classified as poor.

For illustration, suppose a very small country comprises 20 households, three of them in poverty, with respective poverty gaps of 100, 200 and 300 monetary units. Suppose these households have two, three and one member, respectively, and the remaining 17 households have 44 members in total, so that the population of the country is 50 (in 20 households). Then the mean poverty gap is equal to

$$(2*100 + 3*200 + 300) / 50 = 22$$

This figure can be interpreted as follows. If the income in this country were to be supplemented for those who are classified as poor, so that they would reach the *PT*, the expenditure of 22 monetary

units per capita would be required. Of course, the *PT* may be altered by such an income supplement, so this interpretation has to be carefully qualified. Also, the calculation in our example ignores the equivalisation of the household sizes.

We may question several aspects of the definition of the poverty gap, such as the weight assigned to a child or an adult other than the first in a household, or why 60% of the median income (and why the median) is chosen as the threshold. See Longford and Nicodemo (2009) for an in-depth study of this issue, generically referred to as sensitivity analysis (Saltelli et al., 2004). Here we explore only one factor, the percentage at which *PT* is set. In the definition of the poverty gap, we alter the percentage that specifies the *PT*. Given ample computing resources, we can evaluate the mean poverty gap on a fine grid of these percentages in a range that contains 60%. For a lower threshold percentage, we have fewer individuals classified as poor, and a smaller or unchanged poverty gap for everybody, so the mean poverty gap cannot be greater. However, a country may have a higher poverty gap than another with respect to one threshold, and the comparison may be reversed for another threshold. If (many) such cases occur, with percentages not too far from the established value of 60%, the setting of the threshold has to be considered carefully and all inferential statements qualified by this percentage.

3. POVERTY GAP ON THE LINEAR AND LOG SCALES. Figure 1 displays the national mean poverty gap curves as functions of the threshold percentage. We say that these curves are defined on the linear scale, to distinguish them from the poverty gap curves defined later in this section. Note however, that the vertical axis in the diagram is on the log scale, so as to improve the resolution of the plot. The linear poverty gap curves are constructed from the mean poverty gaps evaluated for the percentages 40, 40.5, ..., 80.

If these curves were parallel or they intersected in very few cases and at acute angles, it would not be important how the threshold (percentage) is set. However, several pairs of curves intersect very close to the conventional 60% threshold, so the countries would rank differently if the thresholds of, say, 55% or 65% were adopted instead of 60%. The curves for Cyprus, Czech Republic, Finland, Luxembourg and Slovenia rise much more steeply than for the other countries, so their mean poverty gaps are relatively small for lower percentages. In contrast, the curves for Norway and the Netherlands are nearly linear (on the log scale) and they rise at rates slower than others. The mean poverty gaps of these two countries are relatively large for lower threshold percentages, although Norway has the highest mean poverty gap throughout the range of threshold percentages.

Notwithstanding these ambiguities in the assessment of the poverty gap, none of the countries appear at one extreme for the lowest thresholds and at the other extreme for the highest. In fact, throughout the range, the countries generally regarded as the most prosperous in Europe (in 2007), the Scandinavian countries and the established members of EU, have higher mean poverty gaps than any of the 'new' members of EU from eastern Europe. The finding that national average income is so closely associated with *any* aspect of poverty is not credible and calls into question the (established) definition of the mean poverty gap.

This paradox is explained by the vast discrepancy of the levels of income and the related levels of *PT* in the countries. As an extreme example, consider a household in Norway with *eHI* of 15000 Euro, about 9000 Euro short of Norway's *PT* of 24 00 Euro. In 2007, this *eHI* was well in excess of the *PT* of any of the east European countries. For instance, the national median income in Slovakia was around 4800 Euro, and its *PT* around 2900 Euro. Thus, with the established definition of the poverty gap, we equate the extent of poverty associated with *eHI* of 15 000 Euro in Norway with negative *eHI* (a loss) of about 6100 Euro in Slovakia. This is clearly not appropriate, and in the light of this example, the distortion in the comparisons in Figure 1 is not surprising.

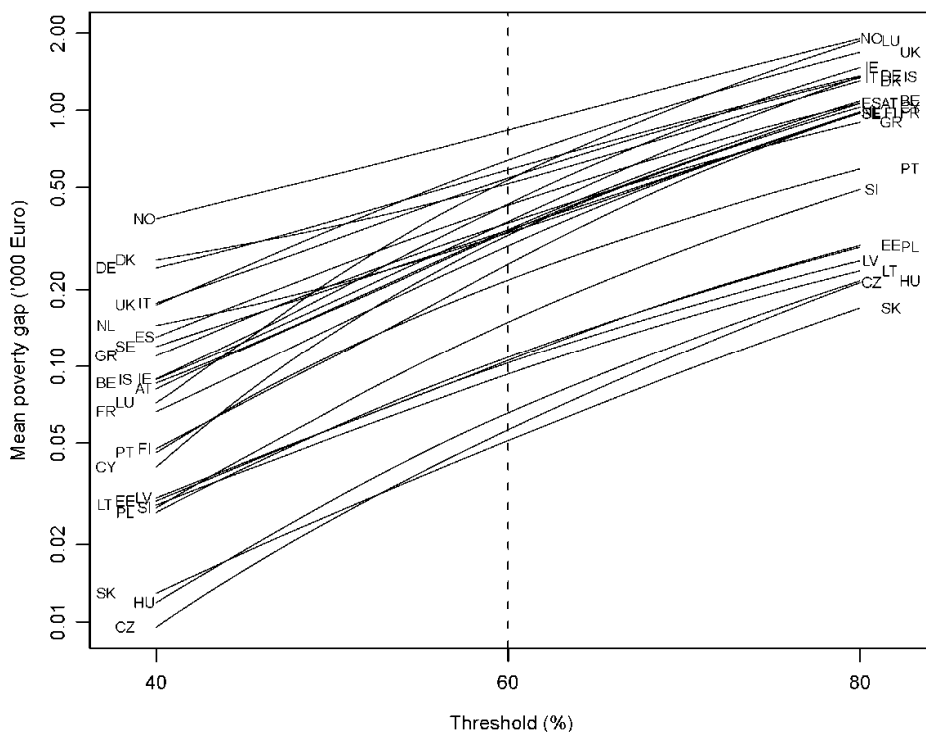

Figure 1. The national mean poverty gaps. *The countries are listed in the Appendix*

It may be more appropriate to equate the extent of poverty on the percentage scale. That is, the shortfall of 9000 Euro in Norway amounts to $100 \cdot 9000 / 24000 = 37.5\%$, and in Slovakia it would correspond to the shortfall of $2900 \cdot 0.375 = 1090$ Euro, that is, eHI equal to 1810 Euro. The advantage of this percentage scale (the relative poverty gap, denoted by $100r$) is that zero income corresponds to the relative poverty gap of 100% in every country, irrespective its PT . This motivates the definition of the mean relative poverty gap as the average of these percentages, or of fractions $r = (PT - eHI) / PT = 1 - eHI / PT$.

The log-transformation is frequently applied to variables in monetary units, such as income, prices and valuations, because linear models for such outcome variables are much more palatable than on the original scale. Following this practice, we consider the log-poverty gap, equal to the difference of the $\log - PT$ and $\log - eHI$, truncated at zero:

$$[\log(PT) - \log(eHI)]_+ = \log(1 - r) \quad (1)$$

where the truncation $[\]_+$ is defined as equal to zero for negative arguments, and to the argument itself otherwise. This definition fails for zero and negative values of eHI , for which the logarithm is not defined. We replace such values of eHI by a token quantity, such as 1 Euro. Then the log-poverty gap has an upper bound, and the influence of any one individual on a summary of the log-poverty gaps is limited.

The mean log-poverty gap is defined as the average of the log-poverty gaps over the individuals of the country. Equation (1) implies that the mean relative poverty gap and the mean log-poverty gap differ, in effect, only by the scales on which the averaging is applied. The relative poverty gap is summarised by its average $\bar{r} = (r_1 + \dots + r_n) / n$ and the log-poverty gap by

$$\bar{l} = -\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log(1 - r_i) = -\log \left\{ \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n (1 - r_i)} \right\} \quad (2)$$

Note that individuals who are classified as not poor do not contribute to either summary because $r = \log(1 - r) = 0$ for them. Subject to an approximation, the two summaries can be related as follows. For positive r , $-\log(1 - r) - r > 0$. When r is small (and $r \geq 0$), $r = \log(1 - r) = 0$, with equality when $r = 0$. Therefore, the left-hand side of (2) exceeds $\bar{r}$, but only by a narrow margin when the vast majority of the positive values of r_i are small.

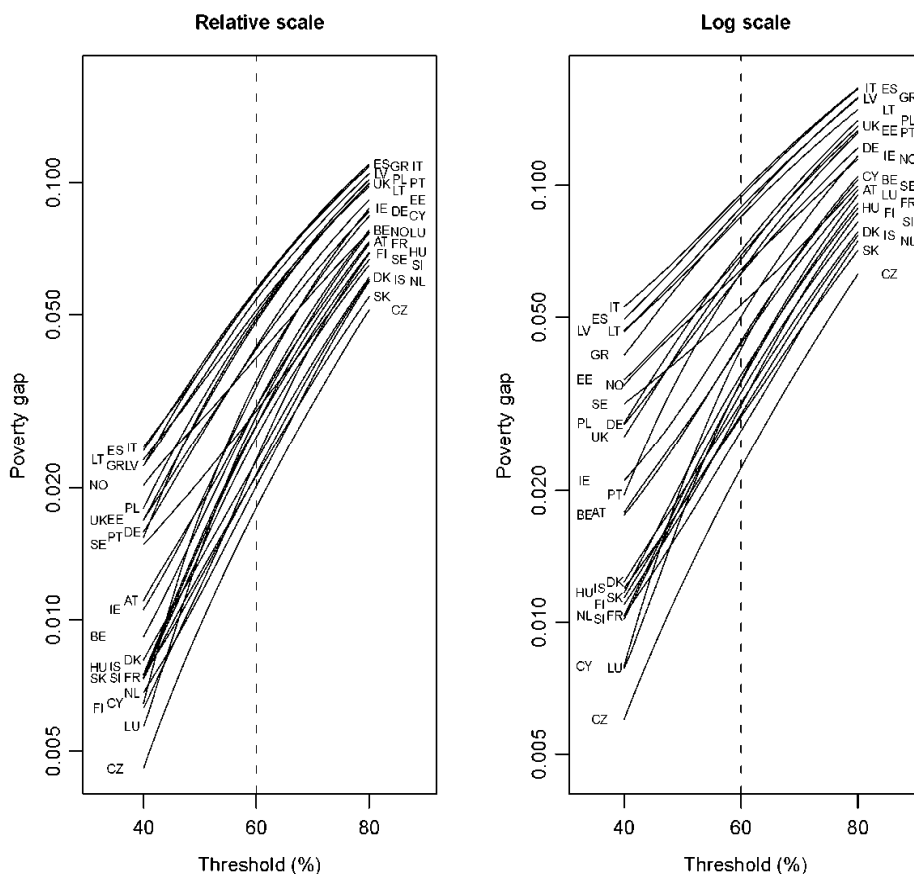

Figure 2. The national mean relative and log-poverty gaps.
The countries are listed in the Appendix

Figure 2 displays the curves of the mean relative poverty gaps and the mean log-poverty gaps of the countries for the threshold percentages in the range 40–80%. The two panels have the same vertical scale, to facilitate their comparison. As in Figure 1, log scaling is used for the vertical axes in both panels. The diagram confirms that the values of the mean log-poverty gap are greater than the values of the mean relative poverty gap, and that all the curves are increasing functions of the threshold percentage. The countries have very similar (relative) positions in the two panels: Czech Republic has the lowest poverty gap on both scales and for all thresholds, followed by Slovakia for higher thresholds and Luxembourg for lower thresholds. At the other extreme, Greece, Italy, Latvia and Spain have the highest values on both scales and nearly the entire range of thresholds.

The curves in both panels are far from parallel, so the choice of the threshold percentage is important. In both panels, the curve for Sweden is nearly linear (on the log scale) and ascends at the slowest rate. Sweden's mean log-poverty gap is the eighth highest at the 40% threshold, but only the fifteenth highest at the 80% threshold. The curves for Norway have similar features. The curves for Portugal and Luxembourg ascend at the fastest rate.

4. POVERTY GAP IN THE REGIONS. Unlike in different countries, the poverty gap in the regions of a country is defined with respect to the same (national) *PT*. The basis of this convention is questionable. If we adopt a separate threshold for each region, based on its own distribution of income, then we face a setting similar to the comparison of summaries of the poverty gap in the countries; therefore we focus on the setting with a common *PT*. Only two countries have many regions (areas at NUTS2 level) recorded in EU-SILC: Spain (17 autonomous communities and two autonomous cities — Ceuta and Melilla on the north African coast) and France (22 regions; the four other overseas regions are not represented in EU-SILC). We study in detail the summaries of the poverty gap in Spain.

Let the poverty gap of an individual i in region j be g_{ij} , and the common *PT* be T . Then the mean poverty gap in region j is $\bar{g}_j = (g_{1j} + \dots + g_{n_jj}) / n_j$, where n_j is the population size of region j . The relative poverty gap is $\bar{r}_j = \bar{g}_j / T$, so the mean linear and relative poverty gaps are for the purpose of a comparison equivalent, because they differ only by the common (multiplicative) factor $1/T$; for a pair of distinct regions $j_1 \neq j_2$, $\bar{g}_{j_1} / \bar{g}_{j_2} = \bar{r}_{j_1} / \bar{r}_{j_2}$. The reciprocal exponential of the mean log-poverty gap, $\exp(-\bar{l}_j)$, is the geometric average of its complements $1 - g_{ij} / T$. The geometric average is smaller than or equal to the arithmetic average, so $\exp(-\bar{l}_j)$ is smaller than or equal to $1 - \bar{r}_j$. Since $\exp(-\bar{l}_j) > 1 - \bar{l}_j$ whenever $\bar{l}_j > 0$, $\bar{l}_j$ is always greater than $\bar{r}_j$. But the difference is small when $\bar{l}_j$ is small, because then $\exp(-\bar{l}_j) = 1 - \bar{l}_j$ and the arithmetic and geometric averages differ only slightly.

The relative and log-poverty gap curves for the 19 regions of Spain are plotted in Figure 3. The sets of curves in the two panels differ insubstantially. Regions 22 (Navarra) and 63 (Ceuta) stand out as having, respectively, the lowest and highest average poverty gap on both scales. The ranks of other regions differ across the scales only slightly. For example, region 64 (Melilla) has the second highest mean log-poverty gap for nearly the entire range 40–80%, but region 43 (Extremadura) has the second highest mean relative poverty gap in the range 60–80%. Similarly, the curves for regions 13 (Cantabria) and 23 (La Rioja) intersect on the log scale, but not on the relative scale, although the curve for La Rioja increases steeply on both scales, as it does for regions 42 (Castilla-La Mancha) and 43 (Extremadura). Similar observations can be made on the mean poverty gap curves for the 22 regions of France; details are omitted.

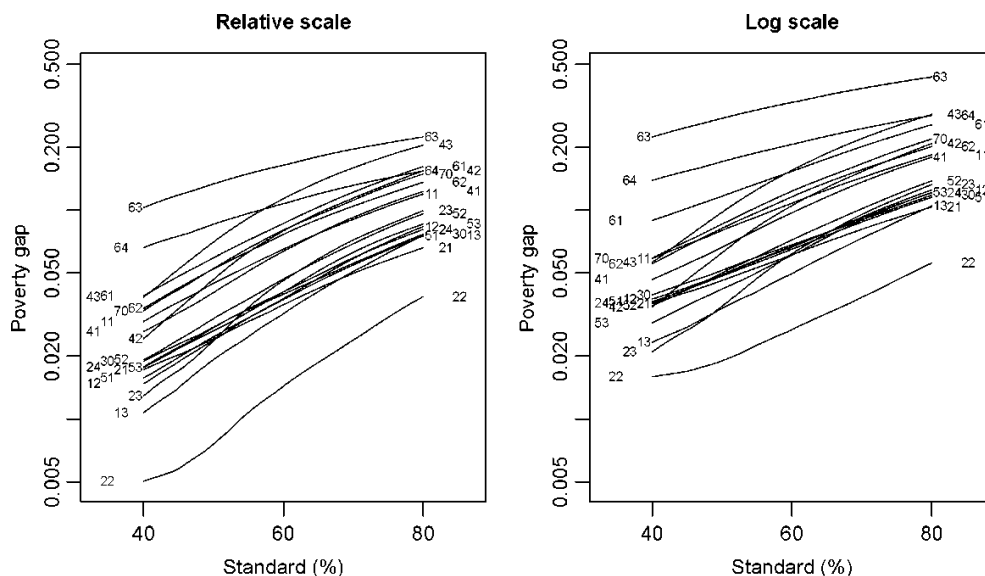

Figure 3. The mean relative and log-poverty gap curves for the regions of Spain.

The regions are listed in the Appendix

5. ESTIMATION WITH SAMPLING WEIGHTS. The summaries of the poverty gap defined in the previous section have two versions: as population quantities, which one could evaluate only if the population of the country concerned were enumerated, and their sample versions, which can be evaluated on the sample and serve as the estimates of the former. The subjects in the EU-SILC cross-sectional survey for 2007 are associated with sampling weights which should be incorporated in any analysis to reflect the unequal probabilities of inclusion in the survey. We evaluate the (weighted) sample version of the median by the following procedure.

The subjects are set in the ascending order of their eHI ; let the sampling weights that correspond to this order be $\omega^{(1)}, \omega^{(2)}, \dots, \omega^{(n)}$, and their cumulative totals $\omega^{(1)}_+ = \omega^{(1)}$, $\omega^{(2)}_+ = \omega^{(1)} + \omega^{(2)}$, ..., $\omega^{(n)}_+ = \omega^{(n-1)} + \omega^{(n)}$, so that their overall total is $\omega^{(1)}_+ = \omega^{(n)}_+$. The (weighted) sample median is defined as the value of eHI that corresponds to subject (k) for which which $\omega^{(k-1)} < \frac{1}{2} \omega_+ < \omega^{(k)}$. If there is no such k , because $\omega^{(k)} = \frac{1}{2} \omega_+$ for some k , then the sample median is set to $\frac{1}{2}(y^{(k-1)} + y^{(k)})$, where $y^{(h)}$ is the h th smallest value of eHI (h th in the ordered list). Given large samples for all countries, and a multitude of unique values of the weights, this provision is never called upon, and devising alternatives which take into account the sampling weights $\omega^{(k-1)}$ and $\omega^{(k)}$ is not necessary.

The sampling weights are used in all estimators. For example, the population mean of a variable (recorded or constructed) is estimated by $(\omega_1 y_1 + \omega_2 y_2 + \dots + \omega_n y_n) / \omega_+$, where y_h is the value of the summarised variable for subject h , and ω_h the corresponding sampling weight.

6. CONCLUSION. We identified a problem in the established way of summarising the poverty gap in a country by its (weighted) sample mean, and proposed two related alternatives which resolve it. The mean relative and log-poverty gaps yield similar conclusions (relative locations and ranks) for the countries in EU-SILC. We regard the mean log-poverty gap as easier to interpret because it is the mean

poverty gap on the log scale, and the log transformation is commonly applied to variables in monetary units.

However, the key attribute of a definition related to the poverty gap is its face validity, the faithful reflection of the extent of poverty in the country (or region). Establishing it for the summaries we defined is beyond the scope of this paper, although we have provided strong evidence that the mean poverty gap patently lacks such validity for international comparisons.

References

1. Atkinson, T., Cantillon, B., Marlier, E., and Nolan, B. (2002). Social indicators. The EU and Social Inclusion. Oxford University Press, Oxford, UK.
2. Caminada, K., and Goudswaard, K. (2008). Effectiveness of Poverty Reduction in the EU: A Descriptive Analysis. Leiden University Department of Economics Research Memorandum 2008.06. Leiden, the Netherlands.
3. Central Statistical Office (2005). EU Survey on Income and Living Conditions (EU-SILC). First results, 2003, Statistical Release. Dublin, Ireland.
4. Forster, M. F. (2005) The European social space revisited: Comparing poverty in the enlarged European Union. Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice 7, 29-48.
5. Lelkes, O., and Zolyomi E. (2008) Poverty Across Europe: The Latest evidence using the EU-SILC survey. European Centre for Social Welfare Policy and Research. Vienna Austria.
6. Longford, N. T., and Nicodemo, C. (2009). A sensitivity analysis of poverty definitions. IRISS Working Paper Series 2009-15, CEPS/INSTEAD, Differdange, Luxembourg.
7. Maquet-Engsted, I., and Stanton, D. (2009). Income indicators in the EU's open method of coordination. Manuscript. European Commission, Brussels.
8. Saalvedra, B., Nolan, B., and Smeeding, T. (Eds.) (2009). The Oxford Handbook of Economic Inequality. Oxford University Press, Oxford, UK.
9. Saltelli, A., Tarantola, S., Campolongo, F., and Ratto, M. (2004). Sensitivity Analysis in Practice. A Guide to Assessing Scientific Models. Wiley and Sons, New York.

Appendix

We list here the variables from the EU-SILC database, which are used in the analysis described in this paper.

HB030	Household identification
PB030	Personal identification
HY020	Total household disposable income
HY010	Total household gross income, used when HY020 is not recorded
DB090	Household cross-sectional weight
RB080	Person's year of birth

In Figures 1 and 2, we use the following abbreviations for the country names:

AT	Austria	ES	Spain	IT	Italy	PL	Poland
BE	Belgium	FI	Finland	LT	Lithuania	PT	Portugal
CY	Cyprus	FR	France	LU	Luxembourg	SE	Sweden
CZ	Czech Republic	GR	Greece	LV	Latvia	SI	Slovenia
DE	Germany	HU	Hungary	NL	the Netherlands	SK	Slovakia

DK	Denmark	IE	Ireland	NO	Norway	UK	United Kingdom
EE	Estonia	IS	Iceland				

In Figure 3, we use the following codes for the regions (autonomous communities or cities) of Spain:

11	Galicia	23	La Rioja	43	Extremadura	62	Murcia
12	Asturias	24	Aragon	51	Catalunya	63	Ceuta
13	Cantabria	30	Madrid	52	Valencia	64	Melilla
21	Pais Vasco	41	Castilla y Leon	53	Balears	70	Canarias
22	Navarra	42	Castilla-La Mancha	61	Andalucia		

AUTHORS:

N. T. Longford, SNTL and Departament d'Economia i Empresa, Universitat Pompeu Fabra, Ramon Trias Fargas 25–27, 08005 Barcelona, Spain; email: NTL@sntl.co.uk.

C. Nicodemo, Departament d'Economia Aplicada, Universitat Autònoma de Barcelona, Campus Bellaterra, 08193 Cerdanyola del Valles, Spain; email: catia.nicodemo@upf.edu

ЛОНГФОРД Н., НИКОДЕМО К.

ДЕЯКІ АЛЬТЕРНАТИВИ ВИЗНАЧЕННЯ ГЛИБИНИ БІДНОСТІ ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

Глибина бідності, визначена як середній дефіцит еквівалентного доходу домогосподарств країни відповідно до встановленої межі бідності, використовується як важливий показник бідності у монетарному її вимірі. У статті показано, що таке визначення глибини бідності є не дуже зручним для здійснення міжнародних порівнянь, і запропоновано альтернативні підходи, в яких використано логарифмічну трансформацію доходу. Наведено результати практичного застосування методів з використанням мікроданих обстеження EU-SILC за 2007 рік.

Ключові слова: еквівалентний дохід домогосподарства; база даних обстеження EU-SILC; глибина бідності; вибіркові ваги.

ЛОНГФОРД Н., НИКОДЕМО К.

НЕКОТОРЫЕ АЛЬТЕРНАТИВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГЛУБИНЫ БЕДНОСТИ ДЛЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СРАВНЕНИЙ

Глубина бедности, которая определена как средний дефицит эквивалентного дохода домохозяйств страны в соответствии с установленной чертой бедности, используется как важный показатель бедности при монетарном ее измерении. В статье показано, что такое определение глубины бедности не является достаточно удобным при международных сравнениях, и предложено альтернативные подходы, в которых использовано логарифмическую трансформацию дохода. Представлены результаты практического применения методов с использованием микроданных обследования EU-SILC за 2007 год.

Ключевые слова: эквивалентный доход домохозяйства, база данных обследования EU-SILC; глубина бедности; выборочные веса. JEL: I32 – Измерение и анализ бедности; C83 – методы обследования; выборочные методы.

Стаття надійшла до редакції журналу 22.08.2012 р.

УДК 303.024.3(477)

Т.В.НОВОСІЛЬСЬКА,
Інститут демографії та соціальних
досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ І ГАРАНТІЇ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті проаналізовано законодавчу базу і динаміку соціальних стандартів та гарантій за період 2001–2011 рр. Виявлено тенденції зміни мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, оцінено співвідношення між основними державними гарантіями та базовим соціальним стандартом. Окреслено можливі напрями вдосконалення системи державних соціальних гарантій та стандартів.

Ключові слова: прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, соціальні гарантії, соціальні стандарти, рівень життя, допомоги.

Постановка проблеми. Система соціальних стандартів і гарантій є базовою складовою державної соціальної політики в контексті захисту як вразливих верств населення, так і працездатних.

У період кризи зростає важливість державних гарантій, оскільки окремі верстви населення не в змозі самостійно забезпечити собі хоча б мінімум необхідних для існування засобів. За допомогою перерозподільних механізмів держава надає допомогу тим, хто її потребує. Важливо визначити, наскільки така допомога відповідає потребам населення, чи достатньою мірою вона забезпечує задоволення потреб хоча б на мінімальному рівні. Необхідність такого дослідження і обумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень. Зазначену проблему досліджували відомі українські вчені у галузі соціальної економіки та соціальної політики Е.Лібанова, В.Новіков, О.Крентовська, А.Колот та інші, а також безпосередні розробники державної соціальної політики. Вони в різні періоди аналізували систему державних соціальних стандартів та гарантій відповідно до тенденцій рівня життя, бідності, зростання середнього класу, диференціації суспільства тощо. Однак за 2001–2011 роки в системі соціальних стандартів та гарантій відбулися значні зміни.

Метою статті є виявлення основних тенденцій розвитку системи державних соціальних стандартів і гарантій та співвідношень між ними.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити низку завдань, основними з яких є: аналіз динаміки розмірів соціальних стандартів та гарантій за означений період; визначення співвідношень гарантій та стандартів; виявлення проблемних питань та пропозиції щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Формування нової системи соціальних стандартів та гарантій, яка відповідала б вимогам демократичної держави із соціально орієнтованою

ринковою економікою, розпочалось в Україні на початку 90-х років минулого сторіччя з набуттям незалежності. Перехід до ринкової економічної системи призвів до значного погіршення життєвого рівня переважної більшості громадян, позбавив їх хоча невисоких, проте гарантованих заробітків. Дедалі більша частина населення потребувала допомоги з боку держави. Тому необхідно створити таку систему соціальної державної підтримки, яка давала б змогу мінімізувати вплив негативних наслідків перехідного періоду на широкі верстви населення та уникнути соціальних конфліктів.

З метою соціального захисту населення в 1991 році було прийнято Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет». Розмір прожиткового мінімуму формувався на основі системи споживчих кошків. Після внесення змін та доповнень до цього Закону в умовах кризового стану економіки та спаду виробництва було запроваджено соціальний норматив — межа малозабезпеченості. Вартісна величина межі малозабезпеченості затверджувалась відповідними нормативно-правовими актами з 1993 по 1999 роки.

У липні 1999 року було прийнято Закон України «Про прожитковий мінімум», який, відповідно до статті 46 Конституції України, дав визначення прожитковому мінімуму, закріпив правову основу для його встановлення, затвердження, та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадянам на достатній життєвий рівень.

У 2000 році, відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», закладено правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів та нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій.

Нині в Україні сформована й застосовується система соціальних стандартів та гарантій, що складається з:

- базового соціального стандарту — прожиткового мінімуму;
- основних державних соціальних гарантій (мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат);
- інших державних соціальних гарантій, які встановлені законами України з метою надання соціальної підтримки населенню країни (стипендії учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів, індексація доходів населення тощо).

Прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм, встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, стипендій та інших соціальних виплат, визначення права на призначення соціальної допомоги та державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших, формування Державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Розрахунок прожиткового мінімуму здійснюється відповідно до Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, затвердженої наказом Мінпраці, Мінекономіки, Держкомстату від 17 травня 2000 року №109/95/157, виходячи із середніх цін, що склалися за відповідний місяць, з урахуванням прогнозних індексів споживчих цін. Ця Методика встановлює єдиний порядок розрахунку прожиткового мінімуму на місяць на одну особу та для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп.

Вперше розміри прожиткового мінімуму було затверджено окремим Законом України в кінці 2000 року, тому аналіз розмірів прожиткового мінімуму для зіставлення слід розпочати з 2001 року. Зміна величини прожиткового мінімуму протягом 2001 — 2011 років характеризується даними, що наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка прожиткового мінімуму за 2001 – 2011 роки , гривень

Прожитковий мінімум в розрахунку на місяць	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік
на одну особу	311,3	342	342	362,2	423	463,8	518,5	607,5	638,5	843,2	914
у % до попереднього року	115,3	109,9	100,0	105,9	116,8	109,6	111,8	117,2	105,1	132,1	108,4
для дітей віком до 6 років	276,5	307	307	324,5	376	409,5	457,5	540,3	569,5	771	835
у % до попереднього року	114,9	111,0	100,0	105,7	115,9	108,9	111,7	118,1	105,4	135,4	108,3
для дітей віком від 6 до 18	345,7	384	384	404,8	468	526	588	680,5	713,5	921,3	1000
у % до попереднього року	123,8	111,1	100,0	105,4	115,6	112,4	111,8	115,7	104,8	129,1	108,5
для працездатних осіб	331,1	365	365	386,7	453	495	553,8	649,5	681,5	888,3	963
у % до попереднього року	115,1	110,3	100,0	106,0	117,1	109,3	111,9	117,3	104,9	130,3	108,4
для осіб, які втратили працездатність	248,8	268	268	284,7	332	358,5	400,7	482,7	510,5	709,2	767
у % до попереднього року	114,9	107,7	100,0	106,2	116,6	108,0	111,8	120,5	105,7	138,9	108,1

Джерело: за даними Міністерства соціальної політики <http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/index>

Аналіз динаміки прожиткового мінімуму показує, що впродовж 2001 – 2011 років прожитковий мінімум зростав для всіх соціальних і демографічних груп населення. Найбільший розмір прожиткового мінімуму встановлюється для дітей віком від 6 до 18 років, що перевищує середню величину прожиткового мінімуму на 9% – 13%; найменший розмір у осіб, які втратили працездатність (нижчий за середню величину на 19% – 25 відсотків).

За цей період найбільшою мірою (в 3,1 разу) зріс прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, а найменшою (2,9 разу) – для дітей від 6 до 18 років. Отже, держава більшою мірою стимулює підвищення гарантій для пенсіонерів.

Аналіз динаміки щорічних темпів зростання прожиткового мінімуму 2001 – 2005 років свідчить про поступові зміни на збільшення, без різких коливань. Однак протягом 2006 – 2011 років відмічається стрибкоподібне зростання розмірів прожиткового мінімуму, при цьому складно знайти об'єктивне пояснення як для щорічних темпів зростання прожиткового мінімуму, так і стрімкого підвищення його у 2010 році. Якщо в 2006 році прожитковий мінімум в середньому на одну особу зріс до 109,6%, в 2007 році – до 111,8%, в 2008 році – до 117,2%, в 2009 році – до 105,1%, то в 2010 році підвищення становило 132,1%, а в 2011 році до 108,4 відсотка.

Як свідчать дані, наведені у табл.1, найвищі темпи зростання прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп (129% – 138%) у 2010 році, а найнижчі (104,8% – 105,7%) – в 2009 році. При цьому найбільшим є зростання прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (198%), та для дітей віком до 6 років (188%), а найменше – для дітей віком від 6 до 18 років (175%) та для працездатних осіб (179%). Зокрема, у 2010 році, коли прожитковий мінімум в середньому на одну особу збільшився

на 32%, то для дітей віком до 6 років – на 35%, а для дітей віком від 6 до 18 років – на 29%, для працездатних осіб – на 30%, для непрацездатних осіб на – 39% .

Таким чином, аналіз свідчить, що протягом 2006–2011 років відслідковується нерівномірне, різноспрямоване та непропорційне зростання прожиткового мінімуму серед основних соціальних і демографічних груп, що суперечить основним принципам його формування.

Характерною ознакою у 2001–2011 роках є динамічне зниження співвідношення законодавчо встановленого та фактичного розміру прожиткового мінімуму. Так, у 2001 році це співвідношення в середньому становило 103,2%, а в 2011 році – 84,5%, при цьому самим низьким воно було в 2009 році і складало 78,5%. Особливо помітним стало перевищення фактичного прожиткового мінімуму над законодавчо встановленим після 2006 року, в той час розміри прожиткового мінімуму стали затверджувати в законах України про Державний бюджет на відповідний рік.

Очевидно, основна причина такої значної різниці між розмірами законодавчо встановленого та фактичного прожиткового мінімуму полягає у застосуванні різних методологічних підходів щодо їх визначення.

Важливе значення має співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін (табл. 2).

Таблиця 2

Темпи зростання прожиткового мінімуму та індексу споживчих цін у 2001–2011 роках

Роки	Темпи зростання прожиткового мінімуму, % до попереднього періоду	Індекс споживчих цін %
2001	115,3	106,1
2002	109,9	99,4
2003	100,0	108,2
2004	105,9	112,3
2005	116,8	110,3
2006	109,6	111,6
2007	111,8	116,6
2008	117,2	122,3
2009	105,1	112,3
2010	132,1	109,1
2011	108,4	104,6

Джерело: за даними Міністерства соціальної політики <http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/index>

За період 2001–2009 рр. загальне зростання прожиткового мінімуму виявилось значно нижчим, ніж індексу споживчих цін і становило 236,6 % проти 252,6%. Отже, зростання вартості набору товарів та послуг, які входять до складу прожиткового мінімуму, відбувалось повільніше, ніж подорожчання товарів та послуг, що використовуються для розрахунку індексу споживчих цін. Аналогічною була ситуація в період кризи (2008–2009 роки), коли відмічається перевищення індексу споживчих цін (137,3%) над зростанням прожиткового мінімуму (123,2%). Така ситуація негативно впливає на рівень життя населення, особливо це стосується малозабезпечених верств населення. Протягом 2001–2011 років це співвідношення змінилось на користь індексу споживчих цін (338,8% проти 288,3%) , так як в 2010 році зростання розміру прожиткового мінімуму було найвищим за десять останніх років і становило в середньому 132,1% , а індекс споживчих цін підвищився тільки на 109,1%.

Прожитковий мінімум використовується для обґрунтування визначення розмірів мінімальних державних гарантій. Зокрема, мінімальний розмір заробітної плати встановлюється від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, мінімальний розмір пенсії – від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, розміри соціальної допомоги та інших соціальних виплат залежать від прожиткового мінімуму відповідної соціально-демографічної групи населення.

Таким чином, щорічне збільшення прожиткового мінімуму вимагає підвищення розмірів основних та інших державних соціальних гарантій, а також доходів населення.

Однак встановлення розмірів основних державних соціальних гарантій цілком залежить від фінансових можливостей державного бюджету, а також бюджетів Пенсійного фонду та місцевих бюджетів.

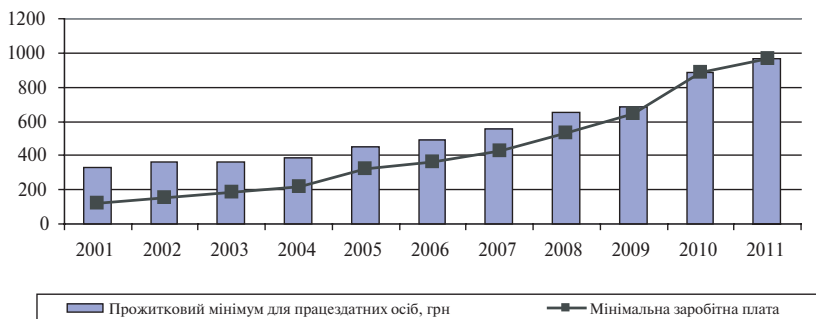
Прожитковий мінімум – це величина, яка показує кількість засобів необхідних людині для забезпечення нормального функціонування організму, задоволення основних соціальних і культурних потреб. Це означає, що заробітна плата працюючої людини не може бути нижчою, ніж прожитковий мінімум.

Мінімальна заробітна плата виступає в якості основної державної соціальної гарантії для працюючого населення. Вона відображає мінімальну для даних економічних умов величину споживання і є базою для визначення розміру оплати праці найменш кваліфікованого працівника.

Мінімальна заробітна плата в Україні впродовж 2001–2011 років постійно зростала. Вона збільшилась зі 118 гривень у 2001 році до 1004 гривень на кінець 2011 року, або в середньому в 8,2 разу.

Однак законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати у 2001–2009 роках значно відставав від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, хоча і відбулося більш ніж двократне скорочення між ними. Співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму у 2001 році становило більш ніж 35%, у 2003 році – 51%, 2005 році – понад 66%, у 2007 році – майже 80% і тільки в кінці 2009 року воно досягло 100 %, протягом наступних років воно становило 100 відсотків (рис.1).

Досягнення мінімальною заробітною платою розміру прожиткового мінімуму позитивно вплинуло на рівень життя населення та зменшення ступеня диференціації доходів населення. Підтвердженням цьому стала стійка тенденція скорочення низькооплачуваних і зростання частки середньо та високооплачуваних працівників. Так, протягом 2005–2011 років частка працівників, яким нарахована заробітна плата в межах законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати, знизилась з 10,7% до 5,6% , а на рівні прожиткового мінімуму – з 26,5% до 7,2%.

Джерело: за даними Міністерства соціальної політики <http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/index>

Рис 1. Прожитковий мінімум для працездатних та мінімальна заробітна плата, грн.

Разом з тим спостерігається зниження питомої ваги мінімальної заробітної плати у середньомісячній заробітній платі, з 38% — 41% у 2001 — 2003 роках до 29%—39% у 2004—2010 роках. Низький рівень мінімальної заробітної плати у її середньомісячному розмірі негативно впливає на формування основної заробітної плати, економічної поведінки працівника, його мотивації до праці, а також провокує інші негативні соціально-економічні тенденції.

Розмір мінімальної пенсії за віком збільшився з 58 гривень у 2001 році до 800 гривень на кінець 2011 року, або в середньому майже в 14 разів.

Співвідношення мінімального розміру пенсії за віком та прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, поступово зростало. Якщо у 2001 році воно становило майже 34%, у 2003 році — 51% , то у 2005 році — вже досягло та протягом 2006—2009 років підвищилось до 110%, а у наступні роки воно знову становило 100%(табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму для осіб,
які втратили працездатність**

Роки	Мінімальна пенсія	Прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, грн.	Співвідношення, %	Відхилення МЗП і ПМ	
				Грн.	%
2001	65	248,8	26,1	183,8	73,9
2002	84,9	268	31,6	183,1	68,4
2003	91,8	268	34,3	176,2	65,7
2004	163,4	284,7	57,4	121,7	42,6
2005	332	332	100	0	0
2006	358,5	358,5	100	0	0
2007	403,8	400,7	101	3,1	—1
2008	509,8	547,5	93,1	—37,7	6,9
2009	561,4	510,5	110	50,9	—10
2010	709,2	709,2	100	0	0
2011	800	800	100	0	0

Джерело: за даними Міністерства соціальної політики <http://mlsp.kmu.gov.ua/control/uk/index>

Таким чином, встановлення мінімальної пенсії за віком на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, відбулось у 2005 році, раніше та більш стрімко, ніж досягнення мінімальною заробітною платою прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При цьому її розмір перевищував розмір мінімальної заробітної плати, що становив тільки понад 66% прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Безумовно така ситуація для країни є невиправданою та економічно необґрунтованою, оскільки заробітна плата є первинним доходом і основним джерелом наповнення державного бюджету, бюджету Пенсійного фонду та інших фондів соціального страхування.

Нині в Україні діє розгалужена система державних соціальних допомог (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства тощо).

Розміри усіх видів соціальних допомог зростають. Вагомим додатком до сімейного бюджету та найбільш популярним сьогодні видом соціальної допомоги, що надається сім'ям з дітьми, стала одноразова допомога при народженні дитини, вона збільшилась зі 118 гривень у 2001 році до майже 8500 гривень у 2005 році. А у 2008 році розмір цієї допомоги було під-

вищено і диференційовано залежно від кількості дітей в сім'ї та встановлено 12240 гривень — на першу дитину, 25000 гривень — на другу дитину, 50000 гривень — на третю дитину. У 2011 році зазначена допомога зросла більш ніж удвічі і становила на першу дитину — 30, на другу дитину 60, а на третю дитину — 120 прожиткових мінімумів для дітей віком до 6 років. Разом з одноразовою допомогою при народженні сім'ї отримують також допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, розмір якої розраховується на основі відповідного прожиткового мінімуму і надається залежно від сукупного доходу сім'ї. Однак розміри цієї допомоги є надто низькими та майже не впливають на доходи сім'ї.

Збільшення (у близько 40 разів) протягом 2001—2011 років допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, та встановлення її на рівні двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку значно вплинуло на доходи домогосподарств з дітьми. Її частка в сукупному доході домогосподарств — отримувачів є високою і становить 17%.

Для призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям використовують рівень забезпечення прожиткового мінімуму, що кожного року збільшується з урахуванням можливостей держави. Але категорія «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» не передбачена системою державних соціальних стандартів та гарантій, і є значно нижчою за відповідний прожитковий мінімум та пояснюється браком коштів у бюджеті.

Висновки. Результати виконаного дослідження свідчать, що основні державні соціальні стандарти та гарантії істотно впливають на доходи населення. Щорічне їх зростання зумовлює підвищення доходів населення.

Проте досить тривалий час знадобився для скорочення розриву між мінімальною заробітною платою, мінімальною пенсією та відповідним розміром прожиткового мінімуму. Однак ще і досі не всі основні державні соціальні гарантії досягли прожиткового мінімуму. До того ж наближення основних державних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії) до відповідного прожиткового мінімуму відбувалося в умовах заниження розміру останнього. Основні причини такого заниження пов'язані з проблемами у формуванні та встановленні прожиткового мінімуму.

Постійне перевищення протягом останніх 6 років фактичного прожиткового мінімуму над законодавчо затвердженим свідчить про застосування різних методик для їх визначення. Хоча законодавчо затверджені розміри прожиткового мінімуму встановлюються на основі його фактичних розмірів, що розраховуються відповідно до затвердженої Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення. Ця Методика встановлює єдиний порядок розрахунку прожиткового мінімуму, і тому законодавчо затверджений не може постійно бути меншим, ніж фактичний прожитковий мінімум.

Діючий порядок формування прожиткового мінімуму не може вважатись легітимним. Нині для визначення прожиткового мінімуму використовують нормативний метод, що вважається досить складним та застарілим і безумовно потребує осучаснення.

Досягнення мінімальною заробітною платою розміру прожиткового мінімуму позитивно вплинуло на рівень життя населення та зменшення ступеня диференціації доходів населення. Підтвердженням цьому стала стійка тенденція скорочення низькооплачуваних і зростання частки середньо- та високооплачуваних працівників.

Джерела

1. Конституція України.
2. Закон України „Про прожитковий мінімум” від 15 липня 1999 року № 966 — XIV.

3. Закон України „Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05 жовтня 2000 року № 2070 – III.
4. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення” від 12 червня 2000 року № 347.
5. Крентовська О.П. Управління державними соціальними гарантіями в Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. — К, 2005.
6. Кириленко В. До нових стандартів життя // Праця і зарплата. — №10 (446), березень 2005. — С. 4–5.
7. Латік В.В. Актуальні проблеми застосування державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантії // Демографія та соціальна економіка. — 2004. — №1–2. — С. 74–80.
8. Латік В.В. 17 жовтня — Міжнародний день боротьби з бідністю // Праця і зарплата. — №38 (426), жовтень 2004. — С. 3.
9. Остапенко Л. Нове в соціальній політиці // Праця і зарплата. — №7 (443), лютий 2005. — С. 3.
10. Остапенко Л. Про мінімальні гарантії в оплаті праці // Праця і зарплата. — №41 (477), листопад 2005. — С. 3.

НОВОСЕЛЬСКАЯ Т.В.

СОЦИАЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ И ГАРАНТИИ И ИХ СООТНОШЕНИЕ

Система социальных стандартов и гарантий является базовой составляющей государственной социальной политики в контексте защиты как уязвимых слоев населения, так и трудоспособных. В период кризиса возрастает важность государственных гарантий, поскольку отдельные слои населения не в состоянии самостоятельно обеспечить себе хотя бы минимум необходимых для существования средств. С помощью перераспределительных механизмов государство оказывает помощь тем, кто нуждается. Очень важно определить, насколько такая помощь соответствует потребностям населения, или в достаточной мере она обеспечивает удовлетворение потребностей хотя бы на минимальном уровне. Необходимость такого исследования и обуславливает актуальность темы статьи.

Сейчас в Украине сформирована и применяется система социальных стандартов и гарантий, которая состоит из:

- базового социального стандарта — прожиточного минимума;
- основных государственных социальных гарантий (минимальный размер заработной платы, минимальный размер пенсии по возрасту, размеры государственной социальной помощи и других социальных выплат);
- других государственных социальных гарантий, установленных законами Украины с целью предоставления социальной поддержки населению страны (стипендии учащимся профессионально-технических и студентов высших государственных учебных заведений, индексация доходов населения и т.п.).

Результаты выполненного исследования свидетельствуют, что основные государственные социальные стандарты и гарантии существенно влияют на доходы населения. Ежегодный их рост приводит к росту доходов населения.

Однако довольно длительное время понадобилось для сокращения разрыва между минимальной заработной платой, минимальной пенсией и соответствующим размером прожиточного минимума. Еще до сих пор не все основные государственные социальные гарантии достигли прожиточного минимума. К тому же приближение основных государственных социальных гарантий (минимальной заработной платы, минимальной пенсии) к соответствующему прожиточному минимуму происходило в условиях занижения размера последнего. Основные причины такого занижения связаны с проблемами в формировании и установлении прожиточного минимума.

Постоянное превышение в течение последних 6 лет фактического прожиточного минимума над законодательно утвержденным свидетельствует о применении различных методик для их определения, хотя существует единая официально утвержденная методика.

К тому же для расчета прожиточного минимума используется устаревшая потребительская корзина, которая была сформирована более 10 лет назад и, вопреки норме Закона Украины «О прожиточном минимуме», до сих пор ни разу не пересматривалась. Поэтому действующий порядок формирования прожиточного минимума не может считаться легитимным. Существуют и другие недостатки. Так, при расчете прожиточного минимума для трудоспособных лиц он не увеличивается на размер ставки налога с доходов физических лиц, а значит, уменьшается эта категория прожиточного минимума и, соответственно, размер минимальной заработной платы. Сейчас для определения прожиточного минимума используется нормативный метод, который считается достаточно сложным и устаревшим, и поэтому безусловно требует осовременивания.

Ключевые слова: социальные стандарты, социальные гарантии, прожиточный минимум, минимальная заработная плата, минимальная пенсия, жизненный уровень, социальные выплаты.

NOVOSILSKA T.V.

SOCIAL STANDARDS AND GUARANTEES AND THEIR CORRELATION

The system of social standards and guarantees is a basic component of public social policy in the context of protection of both vulnerable and able-bodied strata.

In crisis, an importance of state guarantees grows so far as some people are unable to ensure at least some minimum their living allowance. The state provides assistance for those in need by means of transfers. It is very important to find out in what degree such assistance meets the needs as well as if transfers cover at least a minimum need. This topical problem involved such an article.

At present, the system of social standards and guarantees in Ukraine has already been formed and implemented. It consists of the following items:

- the basic social standard – living standard;
- the basic state social guarantees (minimum wage, minimum pension on age, amount of state social assistance and other social allowances);
- other statutory social guarantees (scholarships, income indexation etc).

The analysis proves that the basic state social standards and guarantees affect people's income substantially. Their annual increase involves people's income increase. However, it took a long enough time to reduce the gap between minimum wage, minimum pension and related living standard. At the same time, as yet not all basic state social guarantees have measured up a subsistence level. In addition, the basic state social guarantees (minimum wage, minimum pension) were approximating to the subsistence level in the conditions of understated the last one. The principal reasons of such understating relate to the problems of forming and establishing the subsistence level.

Permanent going of the actual subsistence level beyond statutory one during last 6 years, indicates dissimilar methodologies for their evaluation, in spite of there is officially approved single methodology. What's more, contrary to the Law "On subsistence level" they use the out-of-date consumer basket that was formed more than 10 years ago and was reviewed not a single time to this day. Therefore, the scheme of subsistence level forming current in force cannot be considered as a lawful one. There are further shortcomings as well. Thus, while they form a subsistence level for the working age person, they do not increase it by amount of income tax, therefore reducing this kind of social standard and respectively level of minimum wage. Moreover, they use standard expense method for setting the subsistence level that is considered as sufficiently complicated and out-of-date method. This is why the very methodology needs to be modernized.

Key words: social standards, social guarantees, subsistence level, minimum wage, minimum pension, living standards, allowances.

Стаття надійшла до редакції журналу 25.05.2012 р.

УДК 316.614+612.393:303.722.2 (477)

Я.В. СТАСІВ,

викладач,
Львівське вище професійне художнє училище

ЗЛОВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЕМ ЯК ЧИННИК ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено відсоток злочинів, скоєних у стані алкогольного сп'яніння, від загального рівня злочинності в Україні у 1990–2010 рр. Охарактеризовано види злочинів, що найчастіше скоювали особи, перебуваючи у стані алкогольної інтоксикації. Запропоновано заходи щодо скорочення обсягу вживання спиртного, зокрема для зниження загального рівня криміналізації України, у тому числі, злочинності під дією цього наркотика.

Ключові слова: алкогольні речовини; злочини скоєні у стані алкогольної інтоксикації, криміналізація суспільства.

Постановка проблеми. Злочини, скоєні у стані алкогольної інтоксикації, становлять велику частину від загальної злочинності в Україні. Вони є чинником незворотних фінансово-економічних, демографічних, морально-етичних та генетичних втрат для українського соціуму. Історичні дані підтверджують: чим вищий рівень вживання алкогольних речовин¹ у суспільстві, тим вищий відсоток злочинності. Наведене твердження можна перевірити на прикладі нашої країни. Виходячи з отриманих результатів, зможемо окреслити масштаби втрат та основні напрями державної політики подолання важкої криміногенної ситуації в Україні.

Головним наслідком криміналізації суспільства, спричиненої вживанням спиртовмісних рідин, є те, що сотні тисяч осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, не залучені у процес соціалізації. Якби вони не були ув'язнені, то могли б поповнювати генофонд України; їхня праця принесла б суспільству набагато більше користі, аніж та, що виконується в неволі. Ув'язнення перешкоджає інтелектуальному та духовному розвитку тих, хто перебуває в місцях позбавлення волі. Для України скорочення рівня вживання спиртовмісних рідин є важливою умовою зниження загального рівня злочинності та покращення добробуту суспільства.

¹ У 1975 р. ВООЗ визнала алкоголь сильнодіючим, протоплазматичним наркотиком, в одному ряді з героїном, кокаїном, нікотиним та іншими психоактивними речовинами. Тому тут і далі у тексті замість загальноприйнятого словосполучення «алкогольні напої» буде використано поняття «спиртні речовини», «алкогольні речовини», «алкогольні хімікати», які відповідають смислово навантаженню та хімічній дії цих шкідливих сполук.

Аналіз літератури та інших джерел. Злочинність у стані алкогольної інтоксикації в Україні практично не вивчена. У статті В. Шаповалової та інших авторів наводяться протоколи судово-медичної експертизи, в яких констатовано факти скоєння злочинів під одурманюючою дією алкоголю [7]. Праця І. Федорчука присвячена дослідженню злочинів, скоєних під дією спиртотмісних речовин, під кутом обтяжуючих та пом'якшуючих обставин у судовій практиці [9].

Базою джерел нашої статті є дані держстатистики України [11] та статистична інформація Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) [10]. У статті використовуються програмні документи ВООЗ щодо скорочення рівня вживання алкоголю в суспільстві, деякі з них залучено до наукового обігу вперше [12–14; 16], праці вітчизняних та зарубіжних експертів [3–4; 8], а також роботи діячів руху тверезості [2]. **Метою** статті є статистична характеристика злочинів, пов'язаних із вживанням алкогольних речовин, в Україні у 1990–2010 рр.

Виклад основного матеріалу. Деякі зарубіжні дослідники (О. Немцов, Д. Халтуріна, Р. Рум) на прикладі Росії та країн т. зв. «п'яного поясу» – Прибалтика, РФ, Україна, Білорусь, Молдова, Румунія, Чехія, Польща, Німеччина, Франція та багатьох інших країн Європи – доводять, що рівень злочинності в цих країнах значною мірою залежить від рівня споживання алкогольних речовин та інших наркотиків. Те саме підтверджують експерти ВООЗ. У розроблених ними програмних документах зазначено, що в будь-якому суспільстві рівень проблем, пов'язаних зі споживанням алкогольних виробів, підвищується або знижується залежно від рівня їх вживання: чим більше вживають алкоголю, тим вищий рівень насильства [16, с. 25]. У відповідній вітчизняній літературі також стверджується, що висока алкоголізованість населення підвищує криміналізацію суспільства [8, с. 360].

Досліджуваний нами період хронологічно поділяється на дві частини: перша – 1990–1999 рр., і друга – 2000–2010 рр. Для першої були характерні вживання алкоголю на рівні 5–6 л чистого спирту на одну особу на рік (далі – ААО) і порівняно низький рівень злочинності під дією алкоголю. Друга частина відзначається зростанням вживання ААО до 8–10 і більше літрів починаючи від 2000 р., і, як результат – збільшенням відсотка злочинів, скоєних у стані сп'яніння.

Важливо окреслити загальну криміногенну ситуацію в Україні. Згідно з даними Держкомстату України, з усіх скоєних злочинів у 1990–2010 рр. провідні місця посідали (в середньому за один рік): крадіжки (59,5 тис.), грабежі (11,5 тис.), розбої (4,1 тис.), навмисні тілесні ушкодження (4,1 тис.) і вбивства та замаху (2,4 тис.) [6, с. 496]. Фахівці вважають, що саме ці види правопорушень найчастіше скоюють особи перебуваючи у стані алкогольної інтоксикації [7, с. 54]. Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення) та судимості (кількість засуджених на 100 тис. населення) за 1990–2010 рр. в середньому становив 1130 злочинів та 418 засуджених відповідно [6, с. 498]. Загальна кількість злочинів, скоєних у 1990–2010 рр. відзначалася коливальною динамікою: від 369,8 тис. у 1990 р., до 641,9 тис. у 1995 р. У 2000 р. кількість злочинів становила 567,8 тис., а далі спостерігається її зниження до 439,5 тис. у 2009 р., і підвищення до 505,4 у 2010 р. Отже, в середньому за цей час було скоєно 481,1 тис. злочинів на один рік [6, с. 495]. У табл. 1 проілюстровано кількість та види злочинів за хронологією, а табл. 2 ілюструє віковий склад засуджених.

За 1990–2010 рр. у віковій групі 14–17 років спостерігалось зменшення кількості засуджених від 12,1% засуджених у 1990 р., 8,7% – у 2000 р., до 6,4% у 2010 р. Це пояснюється зменшенням чисельного складу цієї вікової групи, а також скороченням кількості злочинів, скоєних 14–17- річними. У групі 18–29 років вживається най-більше спиртотмісних рідин, і як закономірний наслідок – найвищий рівень її кримі-

налізації [4, с. 8]. Так, за 1990–2010 рр. 28% засуджених були у віці 18–24 років [6, с. 498]. Дещо інша ситуація з віковою групою 25–29 років: із загальної чисельності засуджених у 1990–2010 рр. – 18% становили 25–29-річні. Найвищий рівень криміналізації спостерігався у віковій групі 30 і більше років: в середньому, за вказаний період 44% осіб з усіх засуджених були в цьому віці [6, с. 498].

Таблиця 1

Кількість зареєстрованих злочинів за окремими видами (всього у тисячах)

Роки	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього зареєстровано злочинів	369,8	641,9	567,8	566,4	527,8	491,8	428,1	408,2	390,2	439,5	505,4
Навмисні вбивства та замах на вбивства	3,2	5,3	5,1	4,0	3,8	3,3	3,2	2,9	2,7	2,5	2,4
Навмисні тяжкі тілесні ушкодження	6,7	8,8	6,9	6,3	5,9	5,7	5,3	5,5	5,1	4,1	3,8
Зґвалтування і спроби зґвалтування	2,7	1,9	1,2	1,0	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	0,6
Хуліганство	18,8	37,1	23,4	20,1	15,9	15,0	13,4	12,1	11,7	10,5	9,2
Розбої	3,1	5,4	5,6	5,7	5,5	6,7	6,5	5,7	5,0	5,1	4,0
Грабежі	17,8	32,2	23,0	36,5	40,8	47,1	41,7	32,3	26,9	27,6	23,3
Вимагання	1,5	3,6	2,7	1,9	1,3	1,2	0,9	0,7	0,6	0,6	0,5

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К., 2011. – С.495.

Таблиця 2

Віковий склад засуджених (всього у відсотках)

Роки	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього засуджено (у відсотках)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У віці років											
14-17	12,1	7,8	8,7	10,5	10,6	9,9	8,7	7,3	6,9	5,9	6,4
18-24	24,5	25,1	27,8	29,3	28,5	29,5	29,0	29,2	27,5	27,1	25,6
25-29	21,0	18,2	18,5	17,8	17,0	17,0	17,5	18,3	18,2	19,1	19,3
30 і старшому	42,4	48,9	45,0	42,4	43,9	43,6	44,8	45,2	47,4	47,9	48,7
Особи, які скоїли злочин у стані алкогольного сп'яніння	43,6	28,4	23,9	24,4	26,0	25,6	26,4	26,7	26,1	26,3	26,9

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К., 2011. – С.498.

Визначальний для нашої уваги показник – це кількість злочинів, скоєних особами у стані алкогольної інтоксикації: зі 100% засуджених у 1990 р. – 43,6% перебували у стані сп'яніння. Після розпаду СРСР важке економічне становище країни зумовило зниження рівня вжитку ААО, а відтак, зменшилася кількість злочинів, скоєних п'яними особами. У 1995 р. 28,4% осіб від усіх засуджених скоїли злочин під дією спиртотмісних речовин. Зменшення злочинності під дією алкоголю простежується до 2000 р. – 23,9% осіб зі 100% засуджених. Але у 2002–2010 рр. на тлі зростання економічного стану суспільства збіль-

шилося вживання алкоголю, що стало одною з умов підвищення загального рівня злочинності. Тому за вісім років бачимо зростаючу динаміку – з 23,8 до 26,9% з усіх засуджених, відповідно, перебували у стані сп'яніння. Отже, у 1990–2010 рр. в Україні в середньому 27% осіб на момент скоєння злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння. Середня кількість злочинів за вказані роки – 481,1 тис. на рік, із яких 27% – під дією алкогольних речовин – 129,9 тис. на рік, або кожен четвертий злочин [6, с. 498].

Наведені у табл. 2 дані засвідчують, що, незважаючи на економічне зростання в 2000–2010 рр., яке, на перший погляд, повинно сприяти зменшенню криміналізації українського суспільства, спостерігається зворотна тенденція. Згідно з даними Держкомстату України (табл. 3), за останніх 20 років рівень вживання ААО в Україні не перевищував 4,1 л [6, с. 289]. (Хоча дані ВООЗ значно відрізняються від української статистики [10]). У табл. 3 пропонується порівняльна характеристика вживання ААО в різних країнах.

Таблиця 3

**Вживання абсолютного алкоголю в літрах на одну людину за рік
у різних країнах (1990–2005 рр.)**

Рік	Україна	Словаччина	Фінляндія	Канада	Норвегія
2005	8,50	11,00	9,95	7,80	6,37
2004	7,78	10,10	8,89	7,80	6,22
2003	8,03	9,90	9,30	7,70	6,03
2002	8,38	10,80	9,24	7,70	5,89
2001	7,42	10,73	8,95	7,70	5,49
2000	7,05	11,06	8,59	7,60	5,66
1999	3,93	10,14	8,62	7,50	5,45
1998	3,74	10,09	8,60	7,30	5,24
1997	3,98	10,81	8,56	7,20	5,28
1996	3,26	10,64	8,24	7,40	5,04
1995	3,72	10,34	8,31	7,30	4,79
1994	4,21	11,98	8,16	7,50	4,74
1993	5,47	11,02	8,39	7,50	4,55
1992	5,54	11,62	8,88	8,02	4,67
1991	5,86	12,33	9,22	8,28	4,90
1990	5,67	12,44	9,53	8,77	4,99

Джерело: База даних ВООЗ (HFA-DB). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.euro.who.int/hfadbf/profile/profile.php?w=1280&h=1024>

Якщо взяти за основу середній показник вживання ААО за даними Держкомстату України 2,4 л, то рівень злочинності та злочинів, скоєних під дією алкоголю в Україні, повинен бути нижчим, аніж у Швеції, Норвегії, Великобританії та інших країнах. Але спостерігається діаметрально протилежна тенденція: злочинність в Україні перевищує європейські показники. З аналізу динаміки рівня вживання ААО в Україні у 1990–2010 рр. випливає така закономірність: у періоди економічного спаду та низької купівельної спроможності населення споживалося менше алкоголю, і нижчим був відсоток злочинів, скоєних у стані сп'яніння. Зростання добробуту та поліпшення економічного становища країни зумовлювало збільшення кількості злочинів, скоєних у стані алкогольної інтоксикації (табл. 1, 2 і 3).

Згідно зі статистикою ВООЗ, в Україні у 1990, 1995 та 2000 рр. вживалося 5,67 л, 3,72 та 7,05 л ААО на одну особу на рік відповідно [10]. У ці ж роки було скоєно 369,8, 641,9 та 567,8 тис. злочинів, із яких під дією алкоголю — 43,6%, 28,4 та 23,9% зі 100% відповідно. Починаючи з 2001 р. і до сьогодні рівень вживання спиртного в Україні зростає. Зокрема, у 2002 р. вживалося 8,38 л, і скоєно 460,4 тис. злочинів, із них 23,8% від загальної їх кількості — у стані алкогольної інтоксикації. У 2003 р. рівень ААО становив 8,30 л, і було скоєно 566,4 тис. злочинів, із яких 24,4% — під дією алкоголю. У 2004, 2005 та 2008 рр. вживалося 7,78 л, 8,50 та 17,4 л абсолютного спирту на душу населення, у цей же час було скоєно 527,8, 481,8 та 408,2 тис. злочинів, із яких у стані алкогольної інтоксикації перебували 26,0%, 25,6 та 26,7% осіб від загального складу засуджених (упродовж 20 років цей показник в середньому становив 27,6%) [6, с. 498]. За перший період (1990—2000 рр.) рівень вживання ААО був нижчим, аніж у другому (2000—2010 рр.), тому за перший період було скоєно менше злочинів у стані алкогольного сп'яніння. Це дає підставу стверджувати, що в 1990—2010 рр. рівень вживання ААО не завжди визначав загальний рівень злочинності, але збільшення вживання алкогольних речовин в Україні зумовлювало зростання кількості злочинів, вчинених під дією цих хімікатів.

Порівняльний аналіз злочинності, травматизму, ДТП і насильства, пов'язаних із дією алкоголю, в Європі та Україні за 2000—2005 рр. дає підстави стверджувати, що в Європейському регіоні відсоток згаданих вище проблем майже у тричі нижчий, аніж у нас (табл. 4). Це пояснюється, перш за все, орієнтацією національних програм європейських країн на попередження та профілактику вживання спиртного. У Європі (2002 р.) зі 100 тис. випадків травматизму — 15,6 тис. були спричинені дією алкогольних рідин; з цього числа — «ненавмисні травми» — 4867 (31,1%), «навмисні травми» — 1933 (12,4%) [13, с. 7]. Згідно з даними ВООЗ, в Україні на 100 тис. населення було скоєно 2,4 тис. вбивств та 4,1 тис. важких тілесних ушкоджень. Із них 27% — скоєні під дією спиртвмісних речовин, а це близько 30 тис. випадків [10].

Таблиця 4

Загальний рівень насильства у віці 15 і більше років в 2000—2005 рр.
(випадків на 100 тис. населення)

Країна / Рік	Аргентина	Фінляндія	Німеччина	Румунія	Словаччина	Російська Федерація	Україна
2005	6,80	2,35	0,06	2,80	1,83	28,56	11,09
2004	7,63	2,96	0,70	3,60	1,86	31,51	12,13
2003	9,63	2,28	0,73	4,36	2,15	33,62	12,97
2002	9,95	2,97	0,80	4,16	2,51	36,13	13,94
2001	9,26	3,41	0,73	3,93	2,42	35,09	14,68
2000	7,73	3,26	0,79	4,17	2,63	33,59	15,53

Джерело: База даних ВООЗ (HFA-DB). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data.euro.who.int/hfadbl/profile/profile.php?w=1280&h=1024>

За підрахунками фахівців, прямі фінансові збитки від ужитку алкогольних хімікатів для суспільства становлять 2—5% ВВП [14, с. 18]. Для українського бюджету тільки в 2010—2011 рр. ці втрати становили від 3,22 до 11,37 млрд. грн. [11]. Непрямі втрати в десятки разів перевищують прямі: (зниження продуктивності праці, прогули, тимчасова непрацездатність, пожежі, травматизм, інвалідність, маргіналізація, не отримані доходи внаслідок передчасної смерті та інші наслідки) [14, с. 18]. Практично дуже складно підрахувати морально-етичні, культурні, інтелектуальні та естетичні збитки від наслідків вживання алкогольних розчинів, тому це питання має стати предметом окремого дослідження.

Експерти ВООЗ найбільш дієвими та ефективними вважають такі заходи державної політики боротьби з алкогольною епідемією (у тому числі, для зниження рівня криміналізації суспільства):

1. Зменшення доступності алкогольних речовин шляхом встановлення високих мінімальних цін на них. Також передбачається введення спеціальних податків, що знижують цінову привабливість алкоголю. Така політика, на думку Е. Остерберг, є найбільш дієвим та економічно вигідним інструментом протиалкогольної роботи [1, с. 263–282].

2. Регулювання кількості місць продажу спиртовмісних рідин та щільності їх розташування (зокрема, заборона продажу в радіусі 500 метрів від навчальних, медичних та інших закладів масового скупчення людей).

3. Регулювання збуту спиртного шляхом встановлення графіків роботи торговельних точок у певному місці та у певний час (наприклад, за межами міста).

4. Обмеження можливості або заборона придбання алкогольних речовин особами у нетверезому стані, передусім у закладах громадського харчування.

5. Законодавча заборона або обмеження продажу спиртних речовин під час масових заходів (до прикладу, продаж тільки у пластиковій тарі тощо). Введення механізмів відповідальності продавців та персоналу за наслідки від реалізації алкоголю.

5. Обмеження або заборона реклами та пропаганди вживання алкогольних речовин, натомість, промоція культури тверезості та здоров'я.

9. Ізоляція осіб у стані алкогольної інтоксикації у місцях їх перебування до повного витверезіння, доставка їх туди спеціальним транспортом.

10. Переорієнтування системи охорони здоров'я від лікування та «боротьби з алкоголізмом» і супутніми проблемами на їх профілактику.

11. Одними із найефективніших інструментів мають бути впровадження просвітницької політики на основі науково обґрунтованої інформації про шкоду алкоголю, починаючи від раннього періоду життя, а також законодавча підтримка руху тверезості. На цьому перелік інструментів державної протиалкогольної політики не вичерпується. Досвід Норвегії, Данії, Швеції та десятків інших країн показав, що результатом реалізації наведених вище програм стало скорочення рівня вживання алкогольних речовин, зниження злочинності у стані сп'яніння, а також покращення добробуту цих суспільств.

Висновки. Викладений вище аналіз дає підстави вважати, що в 1990–2010 рр. рівень злочинності в Україні не завжди визначався обсягом вжитого алкоголю, але за цей час 27% злочинів (кожен четвертий, або більш як 129 тис. на рік) було скоєно в стані алкогольного сп'яніння. Велика кількість вбивств, розбоїв, навмисних тілесних ушкоджень, хуліганських вчинків, скоєних під дією алкоголю, могли б не відбутися за дієвої профілактики. Україна несе великі фінансово-економічні (прямі – від трьох до 11 млрд. грн.) та демографічні, культурні, інтелектуальні та інші втрати (які дуже складно порахувати) внаслідок високого рівня стигматизації частини нашого суспільства. Цьому можна запобігти завдяки конструктивній політиці як на місцевому, так і на національному рівнях. Одною із перших має стати політика скорочення рівня вживання алкоголю – вагомого фактора злочинності – шляхом обмеження його доступності, заборони реклами та за впровадження просвітницької політики про шкоду цього наркотику, а також промоція культури тверезості. Подальше дослідження соціальних наслідків вживання алкоголю в Україні і практичне застосування отриманих результатів дасть змогу скоротити витрати на утримання великої кількості осіб, які могли б працювати на благо нашого суспільства. Компенсовані кошти можна залучити на розвиток освіти, науки, медицини та інших пріоритетних галузей, що потребують кращого фінансування.

Джерела

1. Алкогольная катастрофа и возможности государственной политики в преодолении алкогольной сверхсмертности в России. / Отв. ред. Д.А. Халтурина, А.В. Коротаев, и др. — М.: ЛЕНАНД, 2008. — 376 с.
2. Жданов В., Троицкая С. Алкогольный террор. Пить или жить? — СПб: Питер, 2010. — 256 с.
3. Немцов А.В. Потребление алкоголя и смертность в России // Население и общество. Информационный бюллетень Центра демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. — 1996. — №10. — С. 113–116.
4. Основні причини високого рівня смертності в Україні. — К.: Версо-04, 2010. — 66 с.
5. Смертність населення України у трудовозрастному віці [монографія] / Відпов. ред. Е.М. Лібанова. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. — 211 с.
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Голова ред. кол. О.Г. Осауленко. — К.: Август-Трейд, 2011. — 560 с.
7. Шаповалова В.О., Шаповалов В.В., Рудика М.П. Судово-фармацевтичне вивчення зв'язку злочинності з психічними та поведінковими розладами здоров'я внаслідок вживання психоактивної речовини — алкоголю // Ліки України. — 2010. — №2. — 53–55.
8. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2008 рік / Гол. ред. В.М. Князевич. — К.: Український інститут стратегічних досліджень, 2009. — 360 с.
9. Федорчук І.М. Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, як обставина, що обтяжує покарання // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2009. — №3. — С.1–10.
10. База даних ВООЗ (HFA-DB). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data.euro.who.int/hfadb/profile/profile.php?w=1280&h=1024>
11. База даних Держкомстату. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Глобальна стратегія сокращения вредного употребления алкоголя / ВОЗ, Ле Мон-сюр-Лозан, Швейцария, 2010 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.who.publisher.org.int
13. Доклад по проблеме алкоголя в Европейском регионе ВОЗ. Исходный документ к Основам политики в отношении алкоголя в Европейском регионе ВОЗ. — Европейский региональный комитет. Пятдесят пятая сессия / ВОЗ, Бухарест, Румыния, 12–15 сентября 2005 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.who.publisher.org.int
14. Европейский план действий по борьбе с потреблением алкоголя на 2000 — 2005 гг. / Европейское региональное бюро ВОЗ, Копенгаген, 2000. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.who.publisher.org.int
15. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua
16. Комитет экспертов ВОЗ по проблемам, связанным с потреблением алкоголя. Серия технических докладов. Второй доклад (№944) / ВОЗ, Женева, 10–13 октября 2006 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.who.publisher.org.int

СТАСИВ Я.В.

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ АЛКОГОЛЕМ КАК ФАКТОР ПРЕСТУПНОСТИ В УКРАИНЕ

Преступления, совершенные в состоянии алкогольного опьянения, оказывают огромное влияние на общий уровень преступности в Украине. С одной стороны, эти преступления могут быть

предотвращены в большой группе людей репродуктивного возраста, которые могут работать на благо нашей страны. С другой стороны, тюремное заключение преступников обуславливает задержку социализации, полноценное интеллектуальное и физическое развитие молодых людей.

Согласно данным Госкомстата Украины, в 1990–2010 гг. 27% преступлений в нашей стране было совершено в состоянии алкогольного опьянения. На протяжении указанного периода в среднем ежегодно совершалось 481,1 тыс. преступлений², из которых 129,9 тыс. — в состоянии алкогольного опьянения³. Среди совершенных преступлений доминировали: кражи, грабежи, разбои, умышленные телесные повреждения, убийства и покушения. Специалисты считают, что именно эти виды правонарушений, как правило, совершают лица в состоянии алкогольного опьянения.

В 1990–2010 гг. наблюдалось снижение количества преступлений, совершенных осужденными в возрасте 14–17 лет (с 12,1% в 1990 г. до 6,4% в 2010 г.). В 2010 г. среди всех осужденных 25,6% были в возрасте 18–24 года, 19,3% — в возрасте 25–29 лет и 48,7% — 30 лет и старше.

В некоторых европейских странах, несмотря на более высокий уровень потребления алкоголя, общий уровень преступности, включая преступления, совершенные под воздействием алкоголя, был в три раза ниже, чем в Украине. Например, в 2002 г. в Европейском регионе из 100 тыс. случаев травматизма 15,6 тыс. были вызваны действием алкоголя; из этого числа, «неумышленные травмы» составляли 4867 случаев (или 31,1%), «умышленные травмы» — 1933 (12,4%). Согласно данным ВОЗ, в Украине в среднем на 100 тыс. населения приходилось 2,4 тыс. убийств и 4,1 тыс. тяжких телесных повреждений. Из них 27% были совершены под действием спиртосодержащих веществ. Низкий уровень преступности в Европе, в том числе под действием спиртного, объясняется особенностями модели употребления алкогольных напитков (в Украине преобладают крепкие напитки), а также профилактической, превентивной направленностью и комплексным характером европейских противоялкогольных программ.

Употребление алкоголя в Украине продолжает быть весомым фактором тяжелой криминогенной ситуации. Поэтому сокращение уровня употребления спиртосодержащих напитков должно способствовать снижению уровня преступности. Среди многих инструментов противоалкогольной политики, эксперты ВОЗ наиболее эффективными считают: повышение цен на алкогольные изделия (минимизация доступности); запрет на их рекламу, а также переориентацию системы здравоохранения от «борьбы с алкоголизмом» на профилактику употребления алкоголя. Опыт многих европейских стран показал, что благодаря комплексным мерам (например, «Европейский план действий по борьбе с употреблением алкоголя на 2000–2005 гг.», или «Глобальная стратегия сокращения вредного употребления алкоголя», 2010 г.) удалось сократить уровень проблем (прежде всего, смертности, травматизма и преступности), связанных с употреблением спиртного, и улучшить благосостояние европейских обществ.

Ключевые слова: алкогольные вещества; преступления, совершенные в состоянии алкогольной интоксикации, криминализация общества.

STASIV Y.V.

ALCOHOL ABUSE AS A FACTOR OF CRIME IN UKRAINE

Crimes committed in a state of alcohol intoxication occupy a high position among the general rate of crime in Ukraine. On the one hand, those crimes can be prevented in a large group of people of reproductive age who can work for the benefit of our country. On the other hand, the imprisonment of criminals delays socialization and the full intellectual and physical development of young people.

According to State Statistics Committee of Ukraine, in 1990–2010 27% of the crimes in Ukraine were committed in the alcohol intoxication state. On average, during this period there were 481.1 thousand crimes committed per year⁴, of which 129.9 thousand — in a state of alcohol intoxication⁵. Among the crimes there are dominated thefts, robberies, brigandage, intentional injuries, murders and attempts. Experts believe that these types of offenses are usually committed by people who are intoxicated.

² Сума всех преступлений за 1990–2010 гг. разделенных на 20 лет.

³ Сума всех преступлений, совершенных в состоянии алкогольного опьянения за 1990–2010 гг., разделенных на 20 лет.

During 1990–2010 it was noted the decrease in the number of crimes among prisoners aged 14–17 years (from 12.1% in 1990 to 6.4% in 2010). In 2010, among all convicted 25.6% were aged 18–24 years, 19.3% – aged 25–29 and 48.7% – aged 30 years and older.

In some European countries despite more high level of alcohol consumption the general criminality level including crimes committed under the influence of alcohol was three times lower than in Ukraine. For example, in 2002 in the European region 15.6 thousand injuries per 100 thousand cases were caused by the action of alcoholic substances from this «unintentional injury» – 4867 (31.1%), «intentional injury» – 1933 (12.4%). According to World Health Organization (WHO), 2.4 thousand murders and 4.1 thousand serious injuries per 100 thousand people were committed in Ukraine; 27% of these crimes were committed under the influence of alcohol-containing substances. The low crime rates in some European countries including crimes committed under the influence of alcohol are consequence of prophylactic, preventive measures and an integral approach of all European anti-alcoholic programs.

Alcohol consumption continues to be an important factor that contributes to the severe crime rate in Ukraine. Therefore, reducing the consumption of alcoholic liquids would reduce the crime rates. Among the many tools of anti-alcohol policy, WHO experts believe that the most effective are the following: the increase of the price of alcoholic beverages (minimizing accessibility), the prohibition of advertising, and the reorientation of the health system from the «struggle with alcoholism» to the prevention of alcohol consumption. The experience of many European countries has shown that the iterated measures (for example, «Framework for alcohol policy in the WHO European Region, 2000–2005» or «Global strategy to reduce the harmful use of alcohol», 2010) succeeded in reducing the level of problems (especially deaths, injury and crime) related to alcohol consumption and improved the welfare of the European society.

Key words: *alcoholic substances, crimes committed in the state of alcoholic intoxication, criminalization.*

Стаття надійшла до редакції журналу 27.07.2012 р.

⁴ The sum of all crimes for 1990–2010 years divided by 20 years.

⁵ The sum of all crimes committed in a state of alcoholic intoxication for 1990–2010 years divided by 20 years.

ОГЛЯД ВИДАНЬ

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ (ЗА РЕД. Е. М. ЛІБАНОВОЇ)

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Монографія підготовлена авторським колективом за результатами виконання наукового проекту «Складові пенсійної реформи в Україні» у рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Проблеми і перспективи соціально-економічного та політико-правового розвитку України». У ній розглянуто еволюцію форм пенсійного забезпечення, визначено чинники та передумови пенсійної реформи в Україні, узагальнено міжнародний досвід реформувань пенсійних систем. Обґрунтовано невідкладність і напрями реформування солідарної пенсійної системи, оптимальні стартові параметри впровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування та шляхи мінімізації пов'язаних із цим ризиків, виявлено основні проблеми і перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення і пенсійних схем. Розроблено пропозиції щодо посилення регуляторної ролі держави й соціального діалогу у сфері пенсійного забезпечення, окреслено фінансові, економічні, організаційні, моральні важелі впливу, що можуть сприяти детінізації зайнятості та доходів, запропоновано заходи поліпшення пенсійного забезпечення мігрантів.

Монографія розрахована на фахівців у галузі соціальної економіки й політики, працівників державного управління, аспірантів та студентів суспільних і гуманітарних спеціальностей.

К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. — 270 с.

*ЧЕРЕНЬКО Л.М., ПОЛЯКОВА С.В., ШИШКІН В.С., ЗАЯЦЬ В.С.,
ВАСИЛЬЄВ О.В., НОВОСЕЛЬСЬКА Т.А., ДЕМЧУК М.*

НЕРІВНІ МОЖЛИВОСТІ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПОЛІТИКИ

В сучасному світі забезпечення рівних можливостей дітей розглядається в контексті доступу до основних благ та послуг, необхідних для розвитку дитини, її соціалізації та набуття конкурентоспроможності в майбутньому. Традиційно доступність послуг соціальної сфери для дитини визначається не лише економічним станом сім'ї, а й принципами та рівнем організації державних інститутів, відповідальних за надання послуг. У країнах перехідного типу, до яких належить Україна, надання базових послуг для дітей забезпечується на безоплатній основі, проте проблема нерівних можливостей переходить в іншу площину та залишається актуальною.

У виданні наведено результати обстежень домогосподарств з дітьми, охарактеризовано проблеми забезпечення доступу різних категорій дітей до послуг основних галузей соціальної сфери та системи соціального захисту, викладено рекомендації фахівців для формування державної політики щодо дітей.

Автори висловили власні погляди, які необов'язково збігаються з поглядами чи політикою ЮНІСЕФ.

К. : ВПК "Експрес-поліграф", 2011. — 47 с.

**НОВІКОВ В.М., ДЄЄВА Н.М., ДМИТRENKO Г.А. ТА ІН. (ЗА РЕД. В.М. НОВІКОВА)
ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАПРЯМИ
РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Соціальна інфраструктура займає важливе місце у життєдіяльності суспільства. Це потребує поглибленого осмислення і дослідження особливостей подальшого розвитку її функціонування.

У книзі проаналізовано проблеми взаємообумовленості принципів соціалізації економіки, інституціональних зрушень у соціальній інфраструктурі, співвідношення правових основ, тенденцій і механізмів її розвитку. Розглянуто теоретико-методологічні й практичні питання організації, фінансування, управління праці по окремих галузях, моделі прогнозування попиту на платні послуги. Розраховано особливості механізмів реформування соціальної інфраструктури в умовах глобалізації і трансформаційних зрушень.

Теоретична і практична спрямованість дослідження визначає коло читачів соціально-економічного і гуманітарного профілю.

К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. — 511 с.

ЗАПАТРИНА І.В.

**ПОТЕНЦІАЛ ПУБЛИЧНО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА
ДЛЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ ЭКОНОМИК**

В книге изложены результаты исследований в сфере публично-частного партнерства. Охарактеризовано явление «публично-частное партнерство» как экономическая категория. Рассмотрены виды и формы публично-частного партнерства, основные принципы правового регулирования в этой сфере, роль институциональной среды в развитии публично-частного партнерства. Дана оценка существующих возможностей по финансированию проектов публично-частного партнерства. Рассмотрены основные этапы подготовки и реализации проектов в этой сфере. Проанализированы особенности реализации проектов публично-частного партнерства в различных экономических системах, дана оценка возможностям реализации соответствующих проектов в Украине.

Книга может быть использована в качестве научно-практического инструментария при подготовке и реализации проектов публично-частного партнерства органами публичной власти, частными компаниями и финансовыми институтами, а также в качестве учебного пособия по вопросам публично-частного партнерства.

К.: Издательский центр Союза собственников жилья Украины, 2011. — 152 с.

МАНЦУРОВ І. Г.

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ПЛАНУВАННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ**

У монографії запропоновано розв'язання актуальної науково-практичної та господарської проблеми щодо розроблення засад інституціоналізму, втілення яких спри-

ятиме динамічному розвитку національної економіки України, її інтеграції у світовий економічний простір як рівноправного партнера. Обґрунтовані методологічні засади у теоретичному плані становлять основу для розбудови та послідовного вдосконалення інституціональної теорії, формування інституту державного регулювання ринкової економіки як альтернативи капіталізму та інституціонального планування її розвитку як науково обґрунтованого, цілеспрямованого й комплексного процесу формування таких норм, правил, порядків, котрі, відбиваючи закономірності суперечливих сучасних тенденцій, дають можливість оптимізувати відносини та інтереси різних соціальних груп і класів, досягти компромісу інтересів країн та різних соціальних груп на міжнародному й національному рівнях, підвищити на цій основі ефективність національної економіки України, її конкурентоспроможність, соціальні стандарти та якість життя населення країни. Практичні рекомендації, сформульовані в роботі, дають змогу визначити стратегію та пріоритети реформування суспільства і системи державного управління, докорінної модернізації успадкованих соціальних, економічних і політичних інститутів, що, завдяки реалізації ролі держави як інституту розроблення та реалізації управлінських рішень в галузі регулювання та інституційного планування національної економіки, набувають роль важелів збалансованого і пропорційного економічного і соціального зростання.

Призначено для науковців, фахівців у сфері макроекономічної політики та державного управління економікою, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів, які цікавляться сучасними проблемами інституціоналізму, регулювання економіки, прогнозування її розвитку та інституціонального планування.

К. : НДЕІ, 2011. – 655 с.

ГЕЄЦЬ В.М., ШИНКАРУК Л.В., АРТЬОМОВА Т.І. ТА ІН. (ЗА РЕД. Л.В.ШИНКАРУК)

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

У монографії досліджено та проаналізовано структурні зміни в економіці України за період розбудови її державності й формування сучасної економічної моделі. Розкрито глобальні чинники розвитку і формування сучасної структури економіки. Показано, що основне коло масштабних структурних проблем і структурних обмежень розвитку зосереджено передусім у провідних галузях та сегментах національної економіки й зумовлено низькою ефективністю інституту держави у структурних перетвореннях.

Для фахівців з питань макроекономіки, вчених-економістів, викладачів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2011. – 696 с. : табл., рис.

МАЛИНОВСЬКА О. А.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Представлено матеріали науково-практичної конференції, присвяченої наслідкам міжнародної міграції для розвитку економіки та різних сфер життєдіяльності українського суспільства. Учасники конференції обговорювали соціально-економічні результати міграції, її вплив на ринок праці, фінанси, розвиток людського капіталу, конкурентоспроможність економіки України, соціокультурну сферу. Окрему увагу було приділено розвиткові міграційних досліджень.

Видання буде корисне державним службовцям, які працюють у сфері регулювання міграційних процесів, науковцям, викладачам, студентам, усім, кого цікавить науковий погляд на основні наслідки міжнародної міграції для України.

К.: НІСД, 2011. – 344 с.

МОЛДОВАН О. О.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ УКРАЇНИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМ

У виданні розглянуто проблеми становлення й розвитку системи державних фінансів України. Визначено і проаналізовано її суперечності та недоліки, які у 2009–2010 рр. стали чинниками посилення кризових явищ в економіці та сформуvalи загрози для макроекономічної та соціальної стабільності в державі. Особливу увагу приділено комплексу реформ, проведених у системі державних фінансів у 2010–2011 рр. Детально проаналізовано податкову та бюджетну реформи, а також зміни в управлінні державним боргом. Зроблено оцінку того, наскільки вони кореспондують із завданнями економічної політики України в посткризових умовах розвитку. Визначено стратегічні пріоритети і завдання наступного етапу реформ системи державних фінансів та розроблено механізми їх реалізації.

Розраховано на фахівців, які займаються теоретичною та практичною діяльністю у сфері державних фінансів, аспірантів та студентів.

К.: НІСД, 2011. – 380 с.

ЗА РЕД. В.М. ВОРОНИ, М.О. ШУЛЬГИ

У КРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО 1992–2010. СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ

Дослідження виконав Інститут соціології НАН України в рамках бюджетної програми “Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку галузей економіки, технічне забезпечення НАН України”. Ґрунтуючись на даних моніторингових опитувань населення України, що проведені Інститутом соціології у 1992–2010 роках, автори статей аналізують стан та динаміку перетворень у соціоструктурній, економічній, політичній, культурній та інших сферах життя сучасного українського суспільства, суттєві зміни в умовах життя населення в місті й на селі, соціальне самопочуття, особливості відображення і оцінки соціальних реалій та перебігу суспільних трансформацій у свідомості українців.

У додатку наведено статистичний розподіл емпіричної інформації за 1992–2010 роками опитувань. Останнє опитування проведено у квітні 2010 року.

К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

ЗА РЕД. В.М. ВОРОНИ, М.О. ШУЛЬГИ (ЗАГ. РЕД. ЛИТВИНА В.М.)

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. ДВАДЦЯТЬ РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ : У 2-Х Т. – Т. 1 : АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Дослідження виконав Інститут соціології НАН України в межах бюджетної програми “Прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку галузей економіки, технічне забезпечення Національної академії наук України”. У першому томі узагаль-

нюється двадцятирічний досвід соціологічного моніторингу, починаючи з першого року незалежності нашої країни. У статтях збірника використано матеріали Європейського соціального дослідження, здійсненого за участі Інституту соціології НАНУ.

К.: Інститут соціології НАН України, 2011. — 576 с.

REVISED BY V.VORONA AND M.SHULGA

UKRAINIAN SOCIETY. TWENTY YEARS OF INDEPENDENCE. SOCIOLOGICAL MONITORING. VOLUME 1. ANALYTICAL MATERIALS

The survey was conducted by the Institute of Sociology, NAS of Ukraine, within the governmental programme “Applied research and technological development, works commissioned according to the state and governmental programmes on development of economy and technological support of the National Academy of Sciences of Ukraine”. In the volume 1. twenty years of sociological monitoring experience has been generalized. Based on the data of representative public polls conducted in Ukraine in 1992–2011, the authors have analysed condition and dynamics of changes in social, structural, economic, political and other spheres of modern Ukrainian life, changes in conditions of urban and rural life, social well-being, specific features of reflection and assessments of social reality and social transformations in the mass consciousness of Ukrainians since the first year of independence.

In the articles’, there were also used outcomes of the comparative sociological survey conducted by the Institute of Sociology, NAS of Ukraine, within the All- European monitoring project European Social Survey (ESS).

The publication is aimed for professional sociologists, politicians, politologists, publicists, research workers, post-graduates, lecturers and students of social and humanitarian universities

К.: Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 2011. — 576 p.

ЗА РЕД. Є.І. ГОЛОВАХИ, О.М. ШУЛЬГИ

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. ДВАДЦЯТЬ РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ : У 2-Х Т. — Т. 2 : ТАБЛИЦІ І ГРАФІКИ

У другому томі викладено результати національних моніторингових опитувань, які провів у 1992–2011 роках Інститут соціології НАНУ. Також у графічному вигляді подано окремі результати порівняльного соціологічного дослідження, виконаного Інститутом соціології НАН України в межах загальноєвропейського моніторингового проекту “Європейське соціальне дослідження” (ESS). Результати опитувань фіксують ставлення населення до економічних, політичних, соціальних і культурних перетворень в Україні, починаючи з першого року незалежності. Дані багаторічних моніторингових опитувань подано у вигляді таблиць та графіків.

К.: Інститут соціології НАН України, 2011. —480 с.

REVISED BY E.GOLOVAKHA AND M.SHULGA

UKRAINIAN SOCIETY. TWENTY YEARS OF INDEPENDENCE. SOCIOLOGICAL MONITORING. VOLUME 2. GRAPHS AND TABLES

In the volume 2, there are presented results of national monitoring surveys conducted in 1992–2011 by fche Institute of Sociology, NAS of Ukraine. There are also some results of the comparative sociological survey held by the Institute of Sociology, NAS of Ukraine, within the

All-European monitoring project European Social Survey (ESS). Outcomes of the surveys register attitudes of people to economic, political, social and cultural changes in Ukraine since the first year of independence. The data of the monitoring surveys are presented as graphs and tables.

The materials can be useful for sociologists, political analysts, publicists and all readers interested in changes in public opinions and the mass consciousness of Ukrainian population.

K. : Institute of Sociology, NAS of Ukraine, 2011. — 480 p.

**БАЛАКІРЄВА О.М., ГОЛОВЕНЬКО В.А., ДМИТРУК Д.А. ТА ІН.
(ЗА РЕД. О.М. БАЛАКІРЄВОЇ)**

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У монографії визначено специфіку трансформації детермінант соціально-економічної нерівності в умовах перебудови суспільства; виявлено структурні зміни ролі соціокультурних компетенцій окремих соціальних груп; досліджено ключові критерії соціально-економічної нерівності та соціально-економічного розшарування населення; визначено вплив громадянського суспільства на розвиток соціально-економічної поведінки та стан українського соціуму; а також запропоновано рекомендації щодо гармонізації соціальної політики та процесів розвитку ринкової економіки.

Розрахована на фахівців, науковців та широке коло читачів, які цікавляться проблемами соціально-економічної нерівності у трансформаційних суспільствах.

К.: НАН України, Ін-т екон. та прогнозів, 2011. — 592 с. : табл., рис.

АНДРУЩЕНКО В. П., БЕХ І. Д., БУРДА М. І. ТА ІН. (ЗА РЕД. В. Г. КРЕМЕНЯ)

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У виданні здійснено всебічний аналіз стану і розвитку національної освіти за 20-річний період незалежності України, визначено актуальні проблеми освітньої сфери, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації вітчизняної освіти в контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації.

Розраховане на законодавців, державних управлінців, керівників навчальних закладів усіх рівнів освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників, широку громадськість, усіх, хто прагне підвищення конкурентоспроможності української освіти.

К. : Пед. думка, 2011. — 304 с.

**МАНЦУРОВ І.Г., ПАВЛЕНКО В.Г., БОНДАР І.К., ДРИГА С.Г. ТА ІН.
(ЗА РЕД. І.Г. МАНЦУРОВА)**

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Монографію підготував авторський колектив науковців науково-дослідного економічного інституту. Постановка проблеми за актуальністю незаперечна. Окремі аспекти проблематики розкрито неповністю, що пояснюється обмеженістю інформації та теоретичних напрацювань з цього питання, і тому потребують подальших наукових досліджень.

Монографія складається з тринадцяти розділів, кожний з яких висвітлює низку питань стосовно обраної проблеми.

Призначена для широкого кола читачів та дослідників, які вивчають дані проблеми.

К.: НДЕІ, 2011. — 442 с.

ЗА РЕД. У. Я. САДОВОЇ

РЕГІОНАЛЬНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У монографії висвітлено теоретичні, методологічні та прикладні основи дослідження регіональної міграційної політики. З позиції системного підходу розкрито суть міграційних процесів, вказано на роль міждисциплінарного дискурсу у розвитку понятійно-термінологічного апарату; конкретизовано місце міграції в системі регіональної економіки і політики. Обґрунтована роль міграції у гармонізації соціально-економічного розвитку територіальних суспільних утворень в умовах наростання поліетнічності їх середовища. Вивчено вплив міграції на збереження історико-культурного, курортно-рекреаційного потенціалу регіону. Розкрито глобалізаційний аспект міграційних процесів та їх зв'язок з питаннями інноваційного розвитку регіональних ринків. Проведено апробацію авторської методики економічної та соціальної оцінки ефективності міжрегіональних міграційних потоків. Визначено регіональні особливості зонування міграційної активності населення регіонів України й формування територіальних міграційних систем. Обґрунтовано ідею формування моделі регіональної міграційної політики — важливого інструменту балансування економічної та соціальної ефективності міграцій, забезпечення конкурентоспроможності інноваційно налаштованих регіональних економік й росту добробуту населення.

Розраховано на науковців, економістів, керівників та практиків органів державної влади та територіального управління.

Львів: МАМ України, Інститут регіональних досліджень, 2011. — 528 с.

ЗА ЗАГ. РЕД. М. Я. АЗАРОВА

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СТРАТЕГІЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ: У 4 Т.

Т. 4: ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ВИДАТКИ: НАПРЯМИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

У четвертому томі монографії розкрито соціальну складову бюджетної політики держави — основний інструмент забезпечення базових потреб населення, підкреслено необхідність раціоналізації соціальних зобов'язань та підвищення ефективності державних соціальних видатків, зумовлену соціально-економічними та демографічними чинниками. Досліджуються об'єктивні передумови, особливості та закономірності забезпечення соціального розвитку в Україні, пошуку шляхів модернізації його фінансового забезпечення, гармонізації бюджетної та соціальної політики.

Розрахована на фахівців у галузі фінансів, народних депутатів України, депутатів місцевих рад усіх рівнів, державних службовців, працівників фінансових органів, науковців.

К.: ДННУ “Академія фінансового управління”, 2011. — 608 с.

ЄФИМЕНКО Т.І.

ПОДАТКИ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

У виданні досліджуються податки як інститут суспільного життя в контексті розвитку глобального та національного інституціонального середовища. Розкрито їхню сутність як економічної категорії, показано системні зв'язки між сферою оподаткування та відтворювальною системою, а також її елементами. На основі теоретичних узагальнень наведено сучасну класифікацію податків, проаналізовано їхні основні види. Висвітлюються історія та досвід антикризового податкового регулювання економічного розвитку в країнах з ринковою економікою. Обґрунтовано необхідність і функції держави у фінансовій регламентації господарської діяльності, визначено цілі, принципи і засоби податкового регулювання економічного розвитку, розроблено стратегічні концептуальні засади та законодавчі пропозиції щодо інструментарію реалізації податкової політики країни.

Для науковців, працівників державних установ, викладачів і студентів економічних спеціальностей, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою оподаткування, фінансів, бюджетування.

К.: НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2011. — 688 с. : табл., рис.

КУРИЛО І. О., МАКАРОВА О. В., НАСТОЯЩА К. В., РИНГАЧ Н. О.,
СЛЮСАР Л. І., ТКАЧЕНКО Л. Г.
(ЗА ЗАГ. РЕДАКЦІЄЮ О. Ю. ВОРОНЕНКА, О. П. КРЕНТОВСЬКОЇ)

УКРАЇНА: ЧЕРЕЗ ДЕСЯТЬ РОКІВ ПІСЛЯ МАДРИДУ

Наразі, коли вже минає десять років з початку реалізації світовим співтовариством завдань другого Міжнародного плану дій з проблем старіння, особливо важливо осмислити ті зміни, які відбулися у демографічній ситуації і становищі осіб літнього віку у різних країнах і регіонах світу, визначити й підсумувати, що дотепер вдалося і чого не вдалося зробити для формування зрілого, інтегрованого й гуманного «суспільства для усіх вікових груп», оцінити ступінь дотримання основних принципів та стандартів, ухвалених ООН стосовно літніх людей та просування шляхом реалізації ММПДПС. Важливо визначити також ті «больові точки», за якими соціально-демографічна політика, спрямована на адаптацію суспільства до умов прогресуючого старіння населення, потребує зосередження основних зусиль задля її вдосконалення і розвитку. Спробу такого оцінювання стану справ щодо виконання Україною ММПДПС/РСР і являє собою цей огляд.

К. : ЮНФПА, 2012. — 131 с.

ДРАГАН І.О.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ

У монографії проведено теоретичний аналіз інституційного змісту житлово-комунального господарства з позиції державного управління. Уточнено напрями модернізації житлово-комунального господарства як завдання його реформування. Поглиблено дослідження методологічних основ реалізації ресурсозбереження у сфері ЖКГ. Обґрунтовано методологічний підхід до державного управління процесами його модернізації, що полягає в розробці моделей за ознакою інтенсивності державного впливу, де об'єктами впливу є сфера житлових послуг, що тягнє до ринку вільної конкуренції і потребує державного регулювання, та сфера комунальних послуг, якій притаманна природна монополія. Дана сфера потребує державного

управління, із визначенням напрямів інвестиційного забезпечення реалізації таких процесів. Удосконалено науково-методичний інструментарій забезпечення ресурсозбереження у сфері ЖКГ на основі застосування програмно-цільового методу управління.

Донецьк: Юго-Восток, 2011. — 237 с.

ПОД РЕД. И.С.СИНИЦИНОЙ, Н.В.КУЛИКОВОЙ

КРИЗИС В ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ: СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В монографии рассматриваются социальные последствия глобального финансово-экономического кризиса в странах Центральной и Восточной Европы, исследуются основные макроэкономические процессы в 2008—2010 гг. с учетом специфики их воздействия на социальную сферу. Особое внимание обращается на состояние сбалансированности публичных финансов, а также на влияние нарастания финансовой несбалансированности на условия финансирования государственных социальных обязательств. Рассматривается роль антикризисных правительственных программ в смягчении последствий кризиса для населения, дается характеристика процессов на рынке труда, анализируются способы адаптации предприятий к снижению объемов производства. Вопросы функционирования сфер социальной защиты и социального обслуживания населения рассматриваются как с точки зрения влияния кризиса на их финансирование, так и его воздействия на доступность и качество предоставления населению социально значимых услуг, в том числе здравоохранения и образования. Делается попытка проанализировать роль общеевропейской интеграции в противодействии нарастанию негативных социальных последствий, а также взаимосвязь последних с общественно-политическими процессами в странах региона.

М.: ИЭ РАН, 2011. — 322 с.

ПОД РЕД. Н.В. КУЛИКОВОЙ

ЦЕНТРАЛЬНАЯ И ВОСТОЧНАЯ ЕВРОПА: УРОКИ МИРОВОГО КРИЗИСА

В книге исследуются каналы воздействия мирового кризиса на Центральную и Восточную Европу и причиненный им ущерб региону. Кроме того, рассматриваются особенности, ограничения и действенность национальной антикризисной политики, освещается международная поддержка усилий стран Центральной и Восточной Европы по преодолению последствий кризиса, дается прогноз восстановления и развития их экономики. В первой части авторы фокусируют внимание на проблемах, характерных для всего региона или большинства его стран. Региональный анализ выявляет общие причины уязвимости экономики к внешним шокам, но маскирует характер и масштаб последствий мирового кризиса, а также ответов на него в странах с разными фундаментальными экономическими характеристиками. К этим вопросам авторы обращаются во второй части монографии.

Книга предназначена широкому кругу читателей — экономистам, историкам, социологам, политологам, преподавателям, студентам, предпринимателям.

СПб.: Алетейя, 2011. — 344 с.

ЧУБАРОВА Т.В.

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ: РАБОТНИК, БИЗНЕС, ГОСУДАРСТВО

В монографии рассматриваются общие подходы к удовлетворению социальных потребностей граждан в современном обществе с точки зрения работника, бизнеса и государства и пути разделения социальной ответственности между ними. Взаимоотношения бизнеса и общества, его роль в решении проблем социального развития в рыночной экономике анализируются с позиции двух теоретических концепций, корпоративной социальной ответственности (ТССО) и социального благосостояния занятых (occupational welfare). Особое внимание уделено социальным услугам по месту работы как наиболее очевидной точке пересечения интересов государства, работника и бизнеса в современной экономике, дан исторический обзор социального благосостояния занятых в России. Раскрываются проблемы организации охраны здоровья работающих, в том числе экономические вопросы охраны и безопасности труда.

Монография предназначена как для специалистов, так и для широкого круга читателей интересующихся проблемами социального развития современного общества.

СПб.: Нестор-История, 2011.

*ЛІБАНОВА Е.М., МАКАРОВА О.В., КУРИЛО І.О.
(ЗА РЕД. Е.М. ЛІБАНОВОЇ)*

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ ТА ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Монографію підготував колектив науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України. Досліджено вплив соціальних та демографічних чинників на процес модернізації національної економіки, який конкретизовано через встановлення конфігурації відповідних факторів щодо обмежуючого або стимулюючого впливу на досягнення цілей модернізації. Серед них: реалізація системи соціальної відповідальності з урахуванням інституціональних передумов економічного розвитку; врахування особливостей довготривалих зрушень у перебігу основних демографічних процесів та стану соціально-економічних структур населення; застосування каналів та механізмів впливу рівня життя, а також процесу капіталізації як стимулюючих факторів модернізації; розширення можливостей вибору життєвої стратегії людини та досягнення збалансованості системи соціальної підтримки; необхідність встановлення цільових орієнтирів та механізмів державної політики модернізації.

Розрахована на фахівців у галузі демографії, соціальної економіки та соціальної політики, працівників державного управління, аспірантів і студентів економічних та інших гуманітарних спеціальностей.

К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. — 320 с.

ПОЧЕПЦОВ Г. Г.

КОНТРОЛЬ НАД РОЗУМОМ

У книзі на великому обсязі матеріалу розглянуто інформаційні механізми сучасного суспільства. Об'єктом аналізу стають такі історичні феномени, як перебудова і ГКЧП, окультизм і масонство, Голлівуд і гарвардський проект, мегацеркви і нові стратегічні

підходи до управління державами. Детально досліджуються різні види інструментарію зі зміни ментальності.

Видання буде корисним для викладачів і студентів журналістських спеціальностей, політологів, соціологів.

К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2012. — 350 с.

СЕМИКІНА М.В., ПАСЕКА С.Р. ТА ІН.(ЗА РЕД. М.В. СЕМИКІНОЇ)

ІННОВАЦІЙНА ПРАЦЯ : ДІАГНОСТИКА ПРОБЛЕМ, ВАЖЕЛІ АКТИВІЗАЦІЇ

У монографії розглядаються теоретико-методологічні та прикладні аспекти активізації праці персоналу, пов'язаної з розробкою та впровадженням різноманітних інновацій в діяльності підприємств та організацій. Розкрито сутність інноваційної праці та інноваційної активності, проаналізовано наявні проблеми активізації інноваційної поведінки, причини зниження інтересу персоналу вітчизняних підприємств та організацій до прояву інноваційної активності. Запропоновано напрями підвищення інноваційної активності за рахунок вдосконалення кадрових стратегій, запровадження оцінки конкурентоспроможності персоналу, нових підходів до стимулювання праці.

Призначено для студентів, магістрантів, аспірантів, економістів, менеджерів, яких цікавлять проблеми активізації інноваційної праці персоналу.

Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. — 320 с.

УПОРЯДНИКИ: О.М. ЛОЗИНСЬКИЙ, Є.В. ЗАХАРЧУК, А.Л. ХРУЦЬКИЙ

ФЕНОМЕН ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ:

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО ЧЕСЛАВА МІЛОША, ВАЦЛАВА ГАВЕЛА, ІВАНА ДЗЮБИ

У збірнику подано матеріали учасників Круглого столу на тему: «Феномен посттоталітарної ментальності: повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби», який відбувся з нагоди Всеукраїнського Дня науки 24 травня 2012 року. У матеріалах висвітлено наслідки впливу тоталітаризму та посттоталітаризму на життєдіяльність людини й суспільства. Розрахований на читачів, які цікавляться культурологічними, психологічними, політологічними, правовими аспектами явища тоталітаризму та посттоталітаризму.

Львів: Триада Плюс, 2012. — 85 с.

СЕМИКІНА М.В., СМУТЧАК З.В., ПАСЕКА С.Р., ПЕТРОВ Ю.Д.

(ЗА РЕД. М.В. СЕМИКІНОЇ)

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ: ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

У монографії подано результати дослідження соціально-трудових відносин та проблем їх регулювання і модернізації. Визначено чинники, передумови та механізми розвитку соціально-трудових відносин у напрямі гармонізації. Висвітлено результати оцінки стану соціально-трудових відносин на різних економічних рівнях. Особливу увагу приділено дослідженню взаємодії профспілок і роботодавців, проблемам активізації соціального діалогу в Україні. Запропоновано напрями вдосконалення соціально-трудових відносин та забезпечення їх гармонізації в Україні.

Книга призначена для науковців, лідерів профспілкових організацій, керівників підприємств, політиків, державних службовців, усіх, кого турбує пошук можливостей

розв'язання проблем у сфері праці, вдосконалення соціально-трудових відносин, забезпечення соціального миру, ефективної співпраці влади, бізнесу і профспілок.

Кіровоград : «КОД», 2012. — 300 с.

ЛЯШЕНКО В. И.

ФИНАНСОВО-РЕГУЛЯТОРНЫЕ РЕЖИМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ВВЕДЕНИЕ В ЭКОНОМИЧЕСКУЮ РЕЖИМОЛОГИЮ

В монографии исследуется междисциплинарное понятие «режимов развития», а также специальные регуляторные режимы как средство стимулирования развития экономических систем разных уровней с целью выработки единых концептуальных основ “экономической режимологии”. Рассмотрены особенности системного, синергетического и институционального подходов к исследуемой проблеме. Предложено рассматривать финансово-регуляторные режимы как своеобразный баланс стимулов и ограничений экономического развития.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов экономических вузов, работников органов исполнительной власти и местного самоуправления, руководителей и менеджеров предприятий, организаций.

Донецк: НАН Украины, Институт экономики промышленности, 2012. — 370 с.

О.Ф. НОВІКОВА, О.І. АМОША, В.П. АНТОНЮК ТА ІН.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ: СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

У монографії визначено засади забезпечення сталого розвитку України та її промислових регіонів у контексті соціального та людського розвитку. Розроблено систему оцінки ризиків ресурсного забезпечення сталого розвитку. Розкрито вплив соціального капіталу на формування сталого розвитку. Визначено взємозв'язок і взаємозалежність сталого та людського розвитку. Наведено теоретичну модель взємозв'язку людського розвитку, нагромадження людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності промислового регіону. Розкрито механізми активізації участі населення у забезпеченні сталого розвитку промислового регіону.

Для фахівців державних та регіональних органів управління, науковців, освітян, промисловців, викладачів, аспірантів, студентів.

Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2012. — 534 с.

ЗА ЗАГ. РЕД. Б. Є. ПАТОНА

НАЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У книзі визначено сучасні тенденції, стратегічні засади та перспективні напрями сталого розвитку України в глобальному середовищі на основі аналізу й оцінки новітніх наукових концепцій господарювання в контексті світових господарських домінант відповідно до наявного стратегічного потенціалу держави. Розроблено концептуальні засади сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу, включаючи земельні, водні, мінерально-сировинні, лісові ресурси, соціальну складову, умови гарантування природно-техногенної та екологічної безпе-

ки тощо. Визначено перспективи національної еколого-економічної політики, запропоновано національну парадигму і програмну основу перспективного сталого розвитку України.

К.: Державна установа “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України”, 2012. — 72 с.

СУХАРЕВ О.С.

ЭВОЛЮЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Фундаментальная работа, в которой излагаются различные аспекты эволюционной экономики. Автор рассматривает эволюцию институтов, отдельные моменты функционирования иерархических структур, проблемы теоретического описания кризисов и роста, значение технологического развития для экономических изменений. Важное значение придаётся изменению критериев оценки эффективности экономической системы. Данный труд содержит работы последних лет, ставшие библиографической редкостью, а также включает отдельные статьи автора 2011–2012 гг.

Книга полезна для научных работников, докторантов, аспирантов, студентов старших курсов вузов и всех, интересующихся вопросами современной экономической науки.

М.: Финансы и статистика, 2012. — 800 с.

БОГОМОЛОВ О.Т. И ДР.

ГЛОБАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ЖИЗНЕУСТРОЙСТВО НА ПОРОГЕ НОВОЙ ЭПОХИ

Книга посвящена 85-летию выдающегося отечественного экономиста, академика О.Т. Богомолова и подготовлена его учениками и ближайшими коллегами. Тематика издания охватывает современные проблемы и перспективы развития мировой и российской экономики, в первую очередь глобальные вызовы развитию хозяйственного комплекса и общества в целом.

М.: Анкил, 2012. — 384 с.

САДОВНИЧИЙ В.А., ГРИГОРЬЕВА Н.С., ЧУБАРОВА Т.В.

ОТ ТРАДИЦИЙ К ИННОВАЦИЯМ: РЕФОРМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В монографии представлены результаты сравнительных исследований реформ здравоохранения в зарубежных странах. Методологической основой стала разработка авторами концептуальных вопросов политики реформ здравоохранения как части социальной политики в контексте сравнительных исследований. С этой точки зрения рассмотрены варианты политики реформ здравоохранения в странах, представляющих различные модели организации и финансирования здравоохранения. Новые проблемы современного здравоохранения имеют междисциплинарный характер, и для их решения нужны разнообразие профессиональные знания и нестандартные решения. В работе рассмотрены инновации в медицинских технологиях как основа новых альтернативных решений в развитии современных систем здравоохранения.

Предназначена как для специалистов, так и для широкого круга читателей, интересующихся проблемами развития здравоохранения. Она может быть использована в

качестве учебной литературы по курсам: «Политика и организация здравоохранения», «Экономика здравоохранения», «Сравнительная социальная политика».

М.: Экономика, 2012. — 286 с.

СУХАРЕВ О.С.

УПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКОЙ. ВВЕДЕНИЕ В ТЕОРИЮ КРИЗИСОВ И РОСТА

В книге разрабатывается новый взгляд на проблему экономических кризисов и роста, который сводится к тому, чтобы рассматривать периоды кризиса и роста через призму управляющих воздействий на экономическую систему. Автор предлагает несколько моделей, описывающих экономический цикл (чередование кризисов и роста), формулирует принцип “комбинаторного наращения” в противоположность принципу “созидательного разрушения” Й.Шумпетера. Для научных работников, аспирантов, докторантов, студентов, разработчиков экономической политики.

М., Финансы и статистика, 2012. — 79 с.

АЙВАЗЯН С.А.

АНАЛИЗ КАЧЕСТВА И ОБРАЗА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

В монографии излагаются основы разработки, измерения, информационного обеспечения, интерпретации и использования ключевых социально-экономических индикаторов, характеризующих различные аспекты качества и образа жизни населения. Среди анализируемых аспектов: типология потребительского поведения населения, его распределение по доходам, расходам и денежным сбережениям, природа и измерение бедности и экономического неравенства, измерение таких синтетических латентных категорий качества жизни, как «качество населения», «уровень материального благосостояния», «состояние (качество) социальной сферы», «качество экологической ниши». Приводится практическое использование соответствующих интегральных индикаторов в задачах определения проблемных областей («узких мест») в социально-экономическом развитии территории и совершенствования социально-экономической политики.

Для научных работников, сотрудников аналитических служб министерств и органов федеральной, региональной и муниципальной властей, а также для аспирантов и студентов.

М.: Наука, 2012. — 432 с.

ГЛОБАЛЬНЫЙ РЕЙТИНГ ИНТЕГРАЛЬНОЙ МОЩИ 100 СТРАН

ДОКЛАД—2012 К ОБСУЖДЕНИЮ. 3-Е ИЗДАНИЕ, ПЕРЕРАБОТ. И ДОПОЛНЕННОЕ

В новой версии ежегодного доклада представлены методология и результаты международного исследования интегральной мощности 100 ведущих стран мира на начало 2012 г. В условиях глобального финансового кризиса обнаружилась необоснованность оценок потенциала стран многими мировыми рейтинговыми агентствами. Поэтому обострилась необходимость в оценках более взвешенных, не зависящих от конъюнктуры отдельных параметров потенциала стран, а комплексно отражающих его.

Методология стратегической матрицы показала как высокую чувствительность к динамике международных отношений и мировой экономики, так и устойчивость ключе-

вых факторов силы государств. Результаты и выводы исследования дают оценку текущей интегральной мощи 100 стран мира и ее наиболее реалистичный прогноз на 2030 г.

Для руководителей и экспертов государственных, общественных и деловых организаций, специалистов в области стратегического прогнозирования и управления.

М.: Международная Академия исследований будущего, Институт экономических стратегий, 2012. – 108 с.

GLOBAL RATING OF INTEGRAL POWER OF 100 WORLD'S LEADING COUNTRIES

REPORT-2012 TO BE DISCUSSED. 3RD EDITION, REVISED AND ENLARGED

The new edition of the annual report presents the methodology and results of an international research into the integral power of 100 world's leading countries as at the beginning of 2012. With the global financial crisis it is manifested itself unfounded assessments of the potential of countries by many international rating agencies. Therefore, it is intensified the need for more balanced assessments that do not depend on the situation with the individual parameters of the country's potential, but reflect them in an integrated manner.

The methodology of "strategic matrix" has demonstrated both a high sensitivity to dynamics of international relations and world economy and stability of the key factors of the power of the state. Results and conclusions of the research provide an assessment of the current integral power of 100 world's countries and its most realistic outlook for 2030.

For executives and experts from government, public and business organizations, professionals in strategic forecasting and management.

M: International Futures Research Academy, Institute for Economic Strategies, 2012. – 108 p.

Огляд підготувала І.В. Герасименко

ЕКОНОМІЧНІ ТА ГУМАНІТАРНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

(РЕЦЕНЗІЯ НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ

В.М. НОВІКОВА, Н.М. ДЄЄВОЇ, Г.А. ДМИТРЕНКА ТА ІН.)

У колективній монографії за науковою редакцією д.е.н., проф. В.М. Новікова¹ подано результати наукових пошуків співробітників відділу соціальної інфраструктури ІДСД імені М.В. Птухи НАНУ у напрямі удосконалення механізмів соціального регулювання.

Проблематика і спрямованість даної наукової праці розширює уявлення про коло питань, що становлять предмет соціальної політики в інфраструктурних галузях економіки. Очевидно, що в ринкових умовах акцент необхідно ставити на ефективному використанні бюджетних ресурсів, на залученні альтернативних джерел фінансування соціально важливих галузей, без чого, як зазначається у книзі, стійкий розвиток соціальної інфраструктури неможливий і в найближчій, і у довгостроковій перспективі.

У сучасному глобалізованому суспільстві великий інтерес викликає блок питань, пов'язаних зі сталим людським розвитком, розв'язанням соціальних і гуманітарних проблем. Особливу увагу приділяють автори у монографії проблемам розвитку трудового потенціалу, поліпшенню добробуту і розширенню доступу населення до послуг освіти, охорони здоров'я, культури та туризму, а також включенню інфраструктурних галузей у державну стратегію соціального розвитку.

При цьому у даному дослідженні йдеться про вирішення потрійного завдання: досягнення фінансової стійкості галузей соціальної інфраструктури; структурна модернізація і залучення недержавних джерел розвитку; підвищення ринкового інвестування і внутрішнього попиту на соціально важливі послуги.

Ключовим у теорії є питання, наскільки процес соціалізації суспільства відповідає характеру переорієнтації соціальної інфраструктури на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку. Соціалізація розглядається як цілеспрямована політика держави на забезпечення можливості еволюційного розвитку соціальних інститутів, в тому числі інфраструктурних галузей. Автори, застосовуючи суб'єктний підхід до аналізу даної категорії, розширюють зміст соціалізації, виокремлюючи у її структурі функції держави і функції державних органів. Цю теоретичну ідею можливо розглядати як інституціоналізацію рівнів механізму розвитку соціальної інфраструктури. У цьому контексті слухним є застосування в монографії таких понять, як «соціальний потенціал» і «потенціал соціаліза-

¹ Економічні та гуманітарні напрями розвитку соціальної інфраструктури: Колективна монографія за науковою редакцією В.М. Новікова. — К., 2012. — 509с.

ції». Перше поняття визначає концентрацію і використання ресурсів на рівні спільного (колективного), останнє — індивідуальне споживання послуг.

Виходячи з цих висновків, у монографії стверджується, що, по-перше, чинні соціальні стандарти не відповідають сучасній економічній ситуації і застосовуються без врахування економічних можливостей держави; по-друге, міжрегіональні і адресні трансферти — неефективні. Для оптимізації трансакційних витрат на рівні взаємовідносин держави і органів місцевої влади обґрунтовується необхідність удосконалення міжбюджетних трансфертів.

Глибокий аналіз механізмів регулювання соціально важливих галузей економіки, здійснений авторами монографії, виявлення нових підходів до вирішення проблем освіти, охорони здоров'я, культури та туризму дають новий поштовх до усвідомлення еволюції функцій держави, соціальної відповідальності бізнесу, публічно-приватного партнерства.

Поряд з детальним аналізом принципів і механізмів фінансування соціальної інфраструктури, детально висвітлюються проблема інвестування соціальних галузей, застосування компетентнісного підходу до професійної підготовки кадрів, математичні моделі прогнозування послуг, страхові методи компенсації соціальних ризиків.

В основу докорінних перетворень у функціонуванні закладів соціальної інфраструктури покладено такі фактори, як фінансове забезпечення, зміна умов господарювання, розвиток матеріально-технічної бази. Крім того, зазначається у роботі, необхідно посилення ролі місцевого самоуправління з метою впливу на мобілізацію резервів підвищення ефективності діяльності закладів соціальної інфраструктури.

Сам факт виявлення і постановки вищезгаданого комплексу питань свідчить про складність і масштабність проблем розвитку соціальної інфраструктури, що постають перед науковцями. Необхідно відзначити прикладну спрямованість монографічного дослідження, що спирається на багатий статистичний матеріал, значна частина якого введена у науковий обіг вперше. Це стосується бюджетно-фінансових, податкових аспектів, норм навчального і педагогічного навантаження, динаміки платних послуг, оцінки економічних процесів у сфері культури, туризму, освіти охорони здоров'я тощо.

Головним у роботі є наголос на те, що поряд з адаптивною соціальною стратегією дедалі актуальнішою стає цілеспрямована державна політика удосконалення бюджетних механізмів і підвищення ефективності їх застосування у закладах соціальної інфраструктури. Автори відходять від існуючої практики визначення фінансових нормативів як загальної суми коштів у розрахунку на одного споживача послуг. Вони виступають за диференційований підхід до розробки фінансових нормативів, що враховують структуру закладів соціальної інфраструктури, напрями витрат за економічними критеріями.

Відсутність нормативного підходу призводить до значної варіації фінансових коштів по окремих закладах, що сягає від 15 до 30 і більше відсотків. При цьому у галузях соціальної інфраструктури є специфіка визначення фінансових нормативів. Значні особливості має охорона здоров'я, де виокремлюються первинний, вторинний і третинний рівні.

Сучасний стан бюджетного фінансування закладів соціальної інфраструктури викликає багато питань. Для його поліпшення необхідні важливі методологічні зміни. Однією з них, яку обґрунтовано у монографії, є зміна бюджетного статусу на автономний. Неординарність постановки цієї проблеми спонукала авторів напрацювати інституціональні механізми впровадження цієї пропозиції.

Актуальною залишається проблема врахування етичних вимог при розробці соціальної політики. В опублікованій монографії знайшов своє місце один з нерозроблених

аспектів цієї важливої теми, а саме фінансово-мотиваційний. Досить детально висвітлено питання благодійної фінансової підтримки вищих начальних закладів за рахунок цільового вкладання коштів. Розглянуто процедуру формування і управління фінансовими активами навчальних закладів у разі набуття ними прав автономної організації. Надано рекомендації щодо можливої законодавчої підтримки розвитку цільового капіталу, з врахуванням реалій української економіки визначено його кількісні параметри.

Новими науковими підходами вирізняються розділи, присвячені соціально-культурним закладам і туризму. Значно розширено поняття і зміст економічного механізму розвитку сфери культури і дозвілля. Розкрито специфіку прямих і непрямих методів, маркірованих податків та доцільність їх застосування у фінансуванні галузі культури. Узагальнено іноземний досвід фінансування закладів культури та розглянуто перспективи його використання в Україні. Оригінальними є напрацювання з проблем туристичної галузі. По-новому поставлено вирішення низки питань: зв'язок туризму з демографічними проблемами, удосконалення туристичного сегмента страхового ринку та його вплив на безпеку туристів і якість туристичних послуг, поліпшення податкового механізму туризму з метою розвитку інвестиційної діяльності у цій перспективній сфері.

На великому обсязі аналітичного матеріалу вивчено стан матеріально-технічної бази соціальної інфраструктури. Виявлено ряд тенденцій, які економічно не узгоджуються одна з одною, що негативно позначається на інвестиційному процесі і розвитку соціальної інфраструктури. Зокрема, інвестиції залучаються переважно під нові об'єкти, тоді як реновація — відшкодування зношених основних засобів — гальмується.

На основі авторських методичних положень, що враховують соціодемографічні фактори, визначено потребу в медичних кадрах як держави, так і її регіонів. Ці підходи авторів, в разі необхідності, можна використати для розрахунків потреби у кадрах окремо для міських поселень та сільської місцевості.

Завдяки застосуванню сучасних прогностичних моделей структуровано і визначено динаміку платоспроможного попиту населення на послуги соціальної інфраструктури на середньострокову перспективу. Результати дослідження виявили проблему значної диференціації попиту домогосподарств на послуги освіти і охорони здоров'я. Наявність «критичних точок» у розподілі доходів домогосподарств свідчить про гетерогенність суспільства, порушення принципів рівності і справедливості у доступності населення до соціально важливих послуг, що необхідно подолати соціальними механізмами державного управління.

Тематика дослідження, що стосується теоретичних і прагматичних підходів до регулювання соціальної інфраструктури, є актуальною для спеціалістів даної галузі знань, викладачів ВНЗ, представників законодавчої і виконавчої гілок влади.

Т.І. Ткаченко,

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

Київського національного торговельно-економічного університету

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА»

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України спільно із Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України 28 листопада 2012 року провели Міжнародну науково-практичну конференцію «Оцінювання ефективності соціальної політики: методологія та практика», що була присвячена обміну результатами наукових досліджень з цих проблем, обговоренню відповідних методологічних та практичних завдань.

У конференції взяли участь провідні українські фахівці, відомі вчені з країн СНД, міжнародні експерти, представники міністерств і відомств країни, усього 120 учасників, серед яких — науковці Харківського регіонального Інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Науково-дослідного Інституту соціально-трудових відносин, Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Харківського національного економічного університету, Київського національного університету імені Т.Шевченка, Львівської національної академії мистецтв, Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені акад. С.Дем'янчука, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені О.Яременка», Полтавського університету імені Кондратюка, Києво-Могилянської Академії, Донецького національного технічного університету, Інституту менеджменту Вінницького національного технічного університету, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Інституту економіки та менеджменту, Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Тернопільського національного економічного університету та ін.

Також у конференції взяли участь відомі вчені з країн СНД, міжнародні експерти, представники міністерств і відомств країни. Серед них: **Валявко М.О.**, заступник директора Благодійного фонду Олеса Довгого та Катерини Горіної; **Осипова І. І.**, директор Департаменту обстежень домогосподарств Державної служби статистики України; **Крентовська О.П.**, директор Департаменту стратегічного планування Міністерства соціальної політики України; **Куценко В.І.**, завідувач відділу суспільних проблем сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, д.е.н., професор, **Петрина К.**, старший спеціаліст Світового Банку з питань соціального захисту; **Кривова О.А.**, міжнародний науковий центр інформаційних технологій; **Маріанн Берто**, експерт із моніторингу та оцінки соціальних послуг проекту «Підтримка розвитку системи соціальних послуг в Україні», (Франція); **Франсуа Дюрен**,

експерт із демографічних та актуальних розрахунків цього ж проекту; **Третяк Андрій**, експерт із соціальної політики, постійний радник проекту “Підтримка розвитку системи соціальних послуг в Україні”, (Франція) та ряд інших. Усього було 120 учасників.

Засідання відкрила директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, академік НАН України **Елла Лібанова**, яка окреслила напрями роботи.

Олена Макарова, завідувач відділу досліджень людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України виступила з презентацією **«Актуальні проблеми та принципи оцінювання соціальної політики»**, у якій йшлося про складові соціальної політики, політику доходів, співвідношення зарплати та соціальних трансфертів, субвенції із соціального захисту населення 2005–2011 рр., динаміку зміни чисельності одиноких матерів у 2003–2012 рр.

Завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України **Ольга Балакірева** у презентації **«Застосування соціологічних досліджень для оцінювання ефективності соціальної політики: можливості та обмеження»** розкрила підходи до вивчення проблем соціальної політики, ключові аспекти оцінювання її ефективності та її окремих складових, індекси оцінки програм соціальної допомоги представниками різних цільових груп.

Завідувач відділу соціально-демографічної статистики Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України **Володимир Саріогло** у своїй доповіді **«Оцінювання соціальної політики: інформаційно-аналітичне забезпечення та інструментарій»** розглянув інформаційні потреби у процесі планування та запровадження політики, інформаційні потоки та процес планування соціальної політики: ілюстрація ситуації в Україні, загальні вимоги до результатів оцінювання соціальних програм, основні етапи формування інформаційного забезпечення.

Директор Департаменту обстежень домогосподарств Державної служби статистики України **Інна Осипова** у доповіді **«Офіційна статистика – базова складова інформаційного забезпечення оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення»** приділила увагу методиці моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення. Вона окреслила перспективні завдання щодо запровадження оновленого міжнародного стандарту системи національних рахунків 2008 року, підготовки та проведення Всеукраїнського перепису населення.

Старший спеціаліст Світового Банку з питань соціального захисту **Петрина Катерина** у доповіді **«Реформирование системы субсидирования услуг централизованного теплоснабжения в Украине»** висвітлила кілька нагальних питань: підвищення тарифів поряд з підвищенням соціальних гарантій і інвестування в енергоефективність: кого торкнеться підвищення тарифів? Яка кількість одержувачів допомоги поточних програм субсидування? Яка з існуючих програм допомоги ефективніша.

Галина Голеусова, представник Професійної спілки працівників охорони здоров'я України у презентації **«Підвищення ефективності пенсійного страхування – найважливіше завдання профспілок»** розглянула питання про зростання середнього розміру пенсійної виплати у 2012 році, оцінку ефективності системи пенсійного забезпечення, надходження коштів до ФПУ.

Завідувач відділу досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України **Людмила Черенько** у своєму виступі **«Оцінка ефективності адресних програм соціальної допомоги»** окреслила ступінь адресації коштів бідним по адресних програмах, розподіл учасників адресних програм за дециль-

ними групами, рівень бідності до і після отримання допомоги, вплив окремих видів соціальної підтримки на загальне розшарування в суспільстві, розширення допомоги малозабезпеченим сім'ям за збереження діючої системи соціальної підтримки.

Професор кафедри управління персоналом та економіки праці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» **Анатолій Гриненко** у презентації *«Концептуальні засади сучасної соціальної політики, її функції та методи реалізації»* висвітлив складові соціальної сфери, соціальні права, соціальні гарантії, основні моделі реалізації соціальної політики держави, складові системи соціального захисту, основні функції соціальної політики.

Завідувач відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України **Ірина Курило** у презентації *«Допомога сім'ям з дітьми в Україні та її демографічні ефекти»* спинилася на питаннях: природний приріст населення і сумарний показник народжуваності у країнах Європи та в Україні; динаміка деяких демографічних показників у 2000–2011 рр.; допомога при народженні дитини в Україні — еволюція в останнє десятиріччя, структура народжуваності в Україні за черговістю народжень у 2001–2011 рр.

У презентації *«Еволюція підходів к оцелке ефективности реализации социальных проектов»* завідувач сектору проблем економічного регулювання соціальних процесів на виробництві Інституту економіки промисловості НАН України **Олена Мартякова** розглянула основні економічні моделі взаємодії інститутів держави, бізнесу та суспільства, пріоритетні напрями для розвитку взаємодії держави, бізнесу і суспільства при реалізації соціальних проектів, принципи управління соціально-економічними системами.

Провідний науковий співробітник відділу економіки праці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України **Лідія Ткаченко** у презентації *«Оцінка эффективности державных не страховых пенсионных программ»* охарактеризувала окремі категорії пенсіонерів — учасників пенсійних програм, розглянула Закон України «Про соціальний захист дітей війни» щодо підвищення пенсій дітям війни.

За результатами обговорення учасниками Міжнародної науково-практичної конференції «Оцінювання ефективності соціальної політики: методологія та практика» було прийнято рекомендації, адресовані Кабінету Міністрів України.

Інформацію підготував
кандидат економічних наук

В.В. Черніченко

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «СУСПІЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ»

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України спільно із ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» та ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України» 18 грудня 2012 року провели Міжнародну науково-практичну конференцію на тему: **«Суспільно-екологічні аспекти формування стратегічного потенціалу сталого розвитку України та її регіонів»**. Основною метою конференції була презентація Національної доповіді **«Національна стратегія сталого людського розвитку: забезпечення справедливості»**.

У конференції взяли участь провідні українські фахівці, відомі вчені з країн СНД, серед них: **Власюк О.С.**, Перший віце-президент Академії фінансового управління МФУ, докторекономічних наук; **Гесць В.М.**, директор ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», академік НАН України, **Гриценко А.А.**, заступник директора, завідувач відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», член-кореспондент НАН України; **Єфименко Т.І.**, Президент Академії фінансового управління Міністерства фінансів України, професор, член-кореспондент НАН України; **Ібатулін Ш.І.**, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», доктор економічних наук, доцент; **Кухар В.П.**, директор Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАН України, академік НАН України; **Левенець Ю.В.**, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, академік НАН України; **Маничуров І.Г.**, директор Науково-дослідного економічного Інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, професор, член-кореспондент НАН України; **Рибальченко К.О.**, старший програмний менеджер Програми розвитку ООН; **Хвесик М.А.**, директор ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», академік НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України.

З привітанням до учасників конференції звернулась директор Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, академік НАН України **Лібанова Е.М.** У своїй доповіді **«Національна стратегія сталого людського розвитку: забезпечення справедливості»** вона окреслила основні риси глобальних проблем початку III тисячоліття, проблеми соціалізації та гуманізації світової цивілізації, теоретичні основи забезпечення справедливості та усталеності, українське розуміння рівності тощо.

Заступник директора, завідувач відділу економічної теорії ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», член-кореспондент НАН України **Гриценко А.А.** у своєму виступі **«Экономические основания справедливости и устойчивости социального развития»** висвітлив питання: економічне зростання, історичні форми взаємодії економічного і

соціального у розвитку людського суспільства, протиріччя економічного і соціального, конфлікт економічного і соціального, інформаційно-мережева економіка, фінансова інтегрованість населення та інші.

Провідний науковий співробітник відділу досліджень людського розвитку, д.е.н. **Цимбал О.І.** у своєму виступі приділив увагу різновидам справедливості, морфології інститутів, інституційним структурам недосконалості, які визначають основні параметри несправедливої нерівності в суспільстві, системі пріоритетів сталого людського розвитку.

Завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», д.е.н., професор **Бистряков І.К.** у виступі «**Інституціоналізація природоресурсних відносин як ключова складова політики сталого розвитку**» розглянув архітектуру інституціонального середовища, інституціональний простір забезпечення раціонального природокористування, загальну схему включення стратегічного потенціалу у процес забезпечення сталого розвитку, комплексну оцінку природних ресурсів як фактор вдосконалення управління просторовим розвитком.

У презентації «**Еколого-економічні аспекти оцінки потенціалу сталого розвитку регіону**» завідувач відділу ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», д.е.н., доцент **Ібатулін Ш.І.** висвітлив такі питання: інтегральний показник навколишнього середовища регіонів України у 2011 р., індекс екологічного стану земельних ресурсів, індекс екологічного стану водних ресурсів, трансформація класів землекористування, прогнозне землекористування у Київському регіоні на 2025 рік.

За результатами обговорення учасниками Міжнародної науково-практичної конференції «Суспільно-екологічні аспекти формування стратегічного потенціалу сталого розвитку України та її регіонів» було прийнято рекомендації, адресовані Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Обласним державним адміністраціям України.

Інформацію підготував
кандидат економічних наук

В.В. Черніченко

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

Рукописи приймаються обсягом 12–15 сторінок формату А–4, через 1,5 інтервали. Поля: всі – по 2 см., абзац – виступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір – 14, виконані на комп’ютері у редакторі Word for Windows 95 або 98. Для набору формул, графіків і таблиць використовуються спеціальні програми, вмонтовані у Word for Windows. Статті подавати в електронному варіанті (надсилати електронною поштою чи на електронному носії). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською, російською чи англійською мовами.

Кожна стаття повинна мати код «УДК» (вгорі ліворуч над прізвищем автора). Зліва – ініціали, прізвище (збільшеним кеглем, п/ж). Науковий ступінь та звання автора, а також посада та установа, де працює автор (все дається світлим прямим).

Далі – назва статті пишеться великими літерами (шрифт: Times New Roman, розмір – 14), виділяється напівжирним та розміщується зліва).

Під назвою статті подається коротка анотація мовою статті на 2–3 речення, 1 абзац із стислим викладом змісту матеріалу, та ключові слова.

Стаття повинна містити такі необхідні елементи, як постановка проблеми, актуальність обраної теми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мету і завдання, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Назву рисунку розміщують після самого рисунку, під ним (зліва). Слово “рис. №_” виділяється напівжирним курсивом, а сама назва рисунку – напівжирним стандартним (прямим).

При використанні таблиць саме слово “таблиця” розміщують справа і виділяють напівжирним курсивом. Нижче – назва таблиці (прямим напівжирним) і розміщена в центрі («шапка» табл. – напівжирним).

При написанні статті обов’язковим є посилання на авторів і джерела використаних (в т.ч. цифрових) матеріалів. Замість слова «Література» вживаємо назву «Джерела» (виділяємо напівжирним і розташовуємо зліва). Прізвища авторів (всі) у джерелах виділяються світлим курсивом.

У зв’язку з включенням журналу до низки міжнародних бібліографічно-реферативних баз даних та закордонних бібліотек до тексту статті замість анотацій англійською та російською мовами додають реферативний виклад основних ідей статті (реферат) англійською та російською мовами по 1,5 – 2 сторінки А4 кожний, шрифт 14.

Над рефератами пишеться прізвище та ініціали автора статті, нижче назва статті російською та англійською мовами (великими прописними літерами). Під рефератами пишуться ключові слова.

ПІБ автора, назва статті, реферати та ключові слова (російською, англійською мовами) розміщуються у кінці статті.

Матеріали, що публікуються в журналі підлягають внутрішньому і зовнішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редколегії, фахівці відповідної галузі. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена чи повернута авторові (авторам) на доопрацювання.

Для досягнення більш об'єктивної оцінки наукового змісту статей здійснюється незалежне, конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів).

Відповідальність за дотримання встановлених вимог лежить на авторах статей.

Стаття, подана без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати та проводити відбір статей. Відхилені рукописи авторам не повертаються.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Запропоновані редакції матеріали друкуються мовою оригіналу (українська, російська, англійська).

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатися з позицією редакційної колегії.

До тексту обов'язково додаються:

авторська довідка (ПІБ повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, поштову та електронну адреси, а також номери телефонів автора).